

L'Ètica nicomaquea d'Aristòtil en un compendi català del segle XV

SALVADOR CUENCA ALMENAR

Universitat Jaume I, Castelló

Grup de recerca d'estudis medievals interdisciplinaris

Article rebut el 30 d'abril de 2010 i acceptat el 25 de gener de 2011

Resum: Aquesta edició del *Llibre de monàstica o ètica* d'Aristòtil, realitzada a partir de l'únic manuscrit conegut: Biblioteca de Catalunya ms. 296, ofereix la primera publicació moderna d'aquest compendi català redactat probablement al segon terç del segle XV. Amb aquesta edició, volem contribuir a eixamplar el coneixement sobre l'ús del vernacle en la difusió escrita i en la docència filosòfica al segle XV. Així mateix, aquesta primera edició ens proveeix d'una font primigènia per a conèixer el lèxic filosòfic català. Específicament, forneix el vocabulari bàsic amb què s'ha analitzat la vida moral en la nostra llengua. D'altra part, aquesta publicació relaciona el text català amb els testimonis castellans i aragonesos, cosa que manifesta l'ampla influència de l'aristotelisme en el pensament moral peninsular al llarg del segle XV. A més, mostra l'extensa difusió del gènere literari al qual s'adscriu: les *conclusiones*. Per últim, el compendi mereix també la nostra atenció com a clar exemple de la funció didàctica d'aquest gènere escolàstic.

Paraules clau: Aristòtil, *Ètica nicomaquea*, Filosofia medieval, Traduccions medievals, Difusió de la filosofia moral aristotèlica a la península ibèrica.

Abstract: This edition of the *Llibre de monàstica o ètica* by Aristotle, based on the only known manuscript (Biblioteca de Catalunya ms. 296), is the first version of this Catalan epitome probably written in the second third of the 15th century to be published in modern times. With this first edition, we hope to further the existing knowledge about the use of the vernacular in philosophical writing and teaching during the 15th century. The work is a primary source of Catalan philosophical lexicon and, more specifically, it provides us with the basic vocabulary with which moral life has been analysed. Furthermore, this publication links the Catalan text to other Castilian and Aragonese compendia, which shows the deep influence of Aristotelianism on Iberian moral thought throughout the 15th century. Moreover, this epitome is proof of the widespread diffusion of the literary genre to which it belongs, namely, *conclusiones*. This text is also a noteworthy example of the educational role played by this scholastic genre, due to the fact that its schematic structure facilitates the memorisation of its main ideas.

Key words: Aristotle, *Nicomachean Ethics*, Medieval Philosophy, Medieval translations, Diffusion of Aristotle's Moral Philosophy in Spain.

El compendi català quatrecentista de l'*Ètica nicomaquea* d'Aristòtil es conserva al manuscrit 296 de la Biblioteca de Catalunya (C). Aquest còdex és factici, és a dir, reuneix en un mateix volum dues obres de distinta procedència, però d'una mateixa atmosfera clàssica: les *Ètiques* d'Aristòtil i les *Paradoxa* de Ciceró. La preeminència del primer text es manifesta en el fet que el volum porta els títols de *Les hètiques* a la coberta posterior i d'*Hètiques en catalán manuscriptas* al teixell.

1. Funció

Cal remarcar des del principi que l'obra que editem no és una traducció completa sinó un compendi de l'*Ètica nicomaquea*, la funció del qual és exposar didàcticament les reflexions aristotèliques sobre la moral. L'estructura formal del compendi permet la seua inclusió dins del gènere escolàstic de les *conclusiones*. Aquest gènere facilita la retenció i la memorització de les principals idees del text, amb una estructura expositiva que conjuga els mètodes de la *quaestio* i de la *lectio*, açò és, d'una lliçó d'un Estudi medieval¹. Per consegüent, existeix una continuïtat entre el gènere de les *conclusiones* i les pràctiques lectives dels mestres medievals². Paral·lelament, el compendi català es troba en la frontera entre l'escriptura filosòfica i l'oralitat lectiva. Aquesta obra, com a bon exemple del gènere de les *conclusiones*, ofereix un sistema didàctic: la divisió dels capítols en qüestions i conclusions. El compendi s'inscriu dins d'una tradició nascuda al segle XIII amb antecedents ibèrics, a saber, les *conclusiones* de Gonçal de Balboa o Gonçal Hispà³. Al segle XIV, aquest gènere filosòfic es divulga profusament amb títols tan significatius com les *Conclusiones Ethicorum* de Paulus Venetus o les *Conclusiones Testuarum Librorum Ethicorum* de Johannes de Casale⁴.

La difusió d'aquestes summes llatines es pot comprovar amb l'escrutini dels inventaris de les biblioteques catalanes. Antoni Rubió i Lluch, per exemple, edità una ordre reial del 29 d'abril de 1381, mitjançant la qual el delegat de la Càmera Apostòlica havia de tornar els llibres de l'abat de Ripoll Ramon Farrés, dels quals s'havia apoderat a

1. P. GLORIEUX, «L'enseignement au moyen âge. Techniques et méthodes en usage à la Faculté de Théologie au XIIIe siècle», *Archives d'Histoire doctrinale et littéraire du Moyen Age*, 34, 1968: 108ss.
2. A. UÑA, «Aristóteles en el siglo XIV. La técnica comentarística de Walter Burley al Corpus Aristotelicum», *La ciudad de Dios*, 1977: 513-519.
3. M. GRABMANN, *Methoden und Hilfsmittel des Aristotelesstudiums im Mittelalter*, Munic, 1939, p. 117-23.
4. C.H. LOHR, *Commentateurs d'Aristote au moyen-âge latin. Bibliographie de la littérature secondaire récente*, Fribourg, 1988, p. 138-139. Vid. l'apèndix C de D.A. LINES, *Aristotle's Ethics in the Italian Renaissance (ca. 1300-1650)*, Leiden-Boston-Köln, 2002, p. 479-480 per a Paulus Venetus i p. 482 per a Johannes de Casale.

la seua mort el 1380. Entre aquells llibres hom troba: «5: *Item un libre appellat primus Petri de Tarantasia et quedam alie quastiones super sentencias et brevis xristo. super libros Ethicorum*»⁵. Així mateix, entre els manuscrits de la Gran Llibreria de Peníscola, inventariats després la mort de l'antipapa Benet XIII l'any 1423, es localitzen les versions llatines de les *Ètiques*, a saber, les realitzades per Germà l'Alemaný i per Robert Grosseteste, la més difosa en la baixa Edat Mitjana, amb la revisió tradicionalment atribuïda a Guillem de Moerbeke. El mateix bisbe de Lincoln compilà la *Summa Ethicorum*, un breu sumari de l'Ètica nicomaquea, el còdex més antic del qual és el *Neapolitanus VIII.G.4*, copiat a mitjan segle XIII. Cal afegir que els comentaris de Gil de Roma, d'Albert el Gran, de Walter Burley, de Tomàs d'Aquino i d'Eustrat també es troben entre els inventaris de Peníscola. Hi observem la interessant anotació que l'*Exposicio cum textu et quaestionibus super librum Eticorum Aristotilis* d'Eustrat s'envià a la ciutat València després de la dissolució de la biblioteca papal per a ser-hi venut⁶, cal afegir que actualment a la Biblioteca de la Seu valenciana es conserva un manuscrit *cortese di lettura* datat al segle XIII amb la traducció de Grosseteste i els comentaris d'Eustrat⁷. Així mateix un text anònim de *Philosophia moralis* es trameté al Prior de la Murta «*pro sua provisione*»⁸.

La dada més rellevant d'aquest recorregut per les biblioteques medievals a la recerca de textos aristotèlics es descobreix a l'inventari de 1484 dels llibres de Pero Sánchez Muñoz, nebot de l'últim antipapa de Peníscola Gil Sánchez Muñoz. Hi apareix un volum titulat *Las éticas en romanz*, cosa que esperonà els erudits Jacques Monfrin i Curt Wittlin, aquest últim amb reserves, a identificar l'ítem amb el compendi que ara editem⁹.

Ja hem avançat adés que, seguint la tradició de les *conclusiones*, el compendi divideix el text en qüestions indeterminades o propòsits i conclusions¹⁰, tal com s'explicita en les rúbriques i els esquemes inicials de cada capítol:

En el primer capítol del prohemi tracta com de totes les coses atenyen en algun bé final e de la diversitat de les fins e del orde e comparació de aquelles.//

5. A. RUBIÓ I LLUCH, *Documents per l'història de la cultura catalana Mig-eva*, II, Barcelona 1921, p. 235, doc. 248.
6. Vid. M.-H. JULLIEN DE POMMEROL, J. MONFRIN, *La bibliothèque pontificale à Avignon et à Peñíscola pendant le grand Schisme d'Occident et sa dispersion : inventaires et concordances*, Roma, 1991, vol. I, p. 552.
7. Biblioteca Capítular de València, ms. 211.
8. JULLIEN DE POMMEROL, MONFRIN, *op. cit.*, vol I, p. 552.
9. J. MONFRIN, «La bibliothèque Sánchez Muñoz», *Studi di Bibliografia e di Storia in onore di Tammaro di Marinis*, III: 241, 252-3, 261; C. WITTLIN, «Les manuscrits 'dits del Papa Luna'», *Estudis Romànics*, XI:18 i 29.
10. Una qüestió pot ser de dos tipus: determinat (*finitum*) o indeterminat (*infinitum*); el *Compendi* presenta el segon tipus de qüestió: l'indeterminat, o «propòsit» en català

(f. 3r) En el primer capítol ha quatre conclusions, la primera és de la tendència o discurs de les coses en alguna fi. La segona, de la diversitat de les fins. La tercera, del orde de aquelles. La quarta, de la comparació que entre les fins ha e de la sua excel·lència.

A banda de per l'estructura expositiva de les conclusions, el compendi manifesta el seu caràcter escolar, és a dir, d'estudi escolàstic, en tres fets concrets: (i) per la proliferació de *verba dicendi*, ja que una gran part de les proposicions del text van encapçalades per la fórmula "e diu que...", utilitzant així l'estil indirecte per a reportar repetitivament les idees fonamentals de l'ètica aristotèlica¹¹; (ii) per les cinc mans que s'alternen al manuscrit, cosa que podria indicar la feina d'una copisteria escolar amb escrivans de destresa variable, fins als copistes matusers que s'afanyen per acabar els últims capítols¹²; (iii) per la diversa procedència del paper de les *peciae* o dels quaderns d'extensió variable que constitueixen el text, acoblats en un sol volum d'ús didàctic¹³.

medieval, ja que els casos morals que s'hi analitzen no es descriuen amb totes les circumstàncies requerides per a determinar-los amb un veredict, com ara en les causes jurídiques; *vid.* ISIDOR DE SEVILLA: *Etymologiarum* II, 15: «De generibus quaestionum», BAC, Madrid, 2004, p.368: «*Genera quaestionum duo sunt, quorum unum est finitum, alterum infinitum. Finitum hypothesis Graece, Latine causa dicitur, ubi cum certa persona controversia est. Infinitum, quod Graece thesis, Latine propositum nominatur. Hoc personam non habet certam, nec inest (in) aliqua certa circumstantia, id est, nec locus, nec tempus. In causa vero certa omnia sunt, unde quasi pars causae est propositum.*».

11. Vegeu, per exemple, els tres testimonis de l'ús del terme «estoic» (ff. 6r, 16r i 20v) per a referir-se a doctrines d'aquest corrent, cosa que indica que el subjecte del discurs reportat del *Compendi* no és exclusivament Aristòtil, ans també un comentarista posterior a l'estoïcisme o un mestre innominat d'ètica que planteja qüestions: «E diu ell, així demanant qüestió, si la felicitat és cosa que sia obrada per los hòmens o dependeixqua de la fortuna o de part de la magestat divina» ms. BC 296, f.14r. *Vid.* el testimoni de les Constitucions de la Universitat de València de 1499, un quart de segle posterior al compendi, confirma que el Mestre de Filosofia Moral llegia les lliçons: «XXIII. *Item*, ordenen que lo Mestre o Cambrer que legirà de Filosofia Moral haja de salari vint y cinch liures cascun any». J. TEIXIDOR, *Estudios de Valencia. Historia de la Universidad hasta 1616*, (ed. L. ROBLES), València, 1976, p. 155.
12. Cal afegir-hi el fet que manquen les inicials, un altre indicatiu que inclina a considerar el *Compendi* com un text escolar, tant si fóra el llibre d'uns alumnes com si es tractara d'un còdex de copisteria universitària destinat per a professors de la matèria. Segons Curt Wittlin, la mà principal del ms. BC 296 va copiar també els manuscrits 228, 352 i 357 de la mateixa biblioteca. C. WITTLIN, *De la traducció literal a la creació literària*, Barcelona, 1995, p. 56. Cal afegir que hi ha dues mans principals al text –la segona i la tercera en ordre d'aparició–, que s'alternen entre els folis 15v i 106v.
13. Pagden ja havia assimilat l'estil del compendi als llibres didàctics *d'auctoritates*, tot i que defensava que el manuscrit castellà d'Oxford no estava destinat per a l'ús d'estudiants sinó per a un públic cristià laic. *Vid.* A.R.D. PAGDEN, «The diffusion of Aristotle's Moral Philosophy in Spain, ca. 1400 – ca. 1600», *Traditio*, XXXI, 1975: 301. Tanmateix, el manuscrit 4514 de la Biblioteca Nacional de Madrid proporciona l'exemple més frapant de la utilització escolar d'aquests manuscrits, ja que es conserva a les guardes un tres en ratlla gargotejat, potser, per uns estudiants avorrits.

2. Versions castellanoaragoneses

Cal ara explicar que el compendi català es tracta d'una versió d'un text que circulava també en altres llengües peninsulars, com el castellà i l'aragonés. Actualment, se'n coneixen nou manuscrits castellanoaragonesos del segle XV, mentre que sols se'n localitza un de català.

Els manuscrits castellanoaragonesos es podrien dividir en dues famílies distintes des del punt de vista ecdòtic. D'una banda, tenim la família del manuscrit K.II.13 de la Biblioteca del Monestir de San Lorenzo de l'Escorial (E) i els manuscrits 4514 (M1) i 7076 (M3) de la Biblioteca Nacional de Madrid. D'altra part, tenim la família dels manuscrits Span.d.1 de la Biblioteca Bodleiana de la Universitat d'Oxford (O), el ms. 152 del fons del Marqués de Valdecilla de la Biblioteca Històrica de la Universitat Complutense (Val), el manuscrit 6710 de la Biblioteca Nacional de Madrid (M2) i el manuscrit Ripoll 161 de l'Arxiu de la Corona d'Aragó de Barcelona (A)¹⁴. Tanmateix, dins d'aquestes dues famílies ecdòtiques trobem distints registres lingüístics, cosa per la qual no podem afirmar rigorosament que una siga exclusivament aragonesa i l'altra castellana.

A més, cal afegir dos testimonis a aquestes dues famílies castellanoaragoneses: el ms. Ottoboniano Latino 2054 de la Biblioteca Vaticana i el ms. add. 8275 de la Biblioteca de la Universitat de Cambridge. Cal esmentar que el manuscrit de Cambridge era propietat privada de l'erudit F. J. Norton, cosa per la qual es coneixia fins a la seua donació com a ms. Norton 144. Advertim que l'*incipit* compartit per aquests dos manuscrits els allunya dels altres set, ja que atribueix l'autoria del compendi a Alfonso de Cartagena, qui l'hauria efectuat a partir de la traducció de Leonardo Bruni. Nogensmenys, Alfonso de Cartagena no degué compilar el nostre compendi a partir de la traducció de l'Aretí, perquè criticà amb agror filològica la nova translació de Bruni –en la ben documentada *Controversia Alphonsiana* amb la mediació de Pier Candido Decembrio–, cosa per la qual no la podia haver utilitzat de model¹⁵. L'atribució a Alfonso de Cartagena també apareix a

14. Carlos Heusch dóna notícia d'un altre testimoni del compendi conservat a la Real Academia de la Historia, amb la signatura 9 /4855. Vid. C. HEUSCH, «Index des commentateurs espagnols médiévaux d'Aristote (XIIe-XVe siècles)», *Atalaya* 2, 1992: 163. Tanmateix, la signatura 9/ 4855 no remet a cap manuscrit, sinó que es correspon a un document de la col·lecció de Juan Bautista Muñoz, en el qual aquest lletraferit deixà constància que a la Biblioteca del Conde de Gondomar es trobava un exemplar del nostre compendi, tal com ja havia dit PAGDEN, *op. cit.*, p. 300.
15. Vid. T. GONZÁLEZ ROLÁN, A. MORENO, P. SAQUERO, *Humanismo y teoría de la traducción en España e Italia en la primera mitad del siglo XVI. Edición y estudio de la «Controversia Alphonsiana» (Alfonso de Cartagena vs. L. Bruni y P. Candido Decembrio)*. Madrid, 2000.

l'incipit del manuscrit 1204 de la Biblioteca Nacional de Madrid, copiat al segle XVIII, que parteix del text de l'incunable de Sevilla de 1493.

3. Datació

Un cop presentats els manuscrits hispànics del compendi de l'*Ètica nicomaquea*, acararem primer el problema de la datació i després l'anàlisi de la localització i de les fonts. Al capítol seté del llibre cinqué, llibre dedicat a l'anàlisi de la justícia, el text ens proporciona un exemple per a explicar la virtut de l'equitat o, segons la transliteració grega, de l'«epiqueya». Aquest exemple permet situar-ne cronològicament la redacció, a saber: 100 anys després del setge de la ciutat de València per Castella¹⁶. Cal reconstruir el context històric d'aquest exemple poliortètic a partir del qual podem postular la datació aproximada del compendi. Les relacions de la corona d'Aragó amb Castella s'havien tensat des del 1304, des de la penetració aragonesa a Múrcia. Pedro *el Cruel* de Castella (1350-1369) reinicià la guerra contra Aragó el 1355, mentre Pere el Cerimoniós (1336-1387) es trobava de campanya militar a Sardenya. Els castellans prengueren Tarazona el 1357 i el 1363 ja havien conquerit gran part d'Aragó. Després, es dirigiren des de Terol per assetjar València. El primer setge s'escaigué el 1363 i el segon, el més llarg, el 1364. Gràcies a la doble resistència lleial de la ciutat de València contra els assetjadors, es guanyà les dues «L» i la corona del seu escut. El Cerimoniós assegurà la defensa de la ciutat i dels interessos aragonesos mitjançant els acords amb Enrique de Trastámara, en els quals li oferia ajuda per tal de destronar el seu germanastre Pedro *el Cruel* a Castella. Enrique es consolidà al tron castellà el 1369, però trencà els antics pactes acordats amb el Cerimoniós. La guerra continuà fins el 1375, quan el Cerimoniós assegurà la integritat territorial d'Aragó a canvi de retornar Molina i Múrcia a Castella.

D'acord amb els esmentats esdeveniments històrics, podem datar la redacció d'aquest compendi en el segon terç del segle XV, al voltant del 1463-4, cent anys després dels dos setges castellans de València, escaiguts el primer el 1363 i el segon el 1364¹⁷. El fragment que ens permet deduir aquesta datació del text és el següent:

Una ciutat opolunta [opulenta] axí com València, en la qual hi ha molts strangers castellans en special, stà en frontera de Castella e per ço, ara ha cents anys

M. MORRÁS, «El debate entre Leonardo Bruni y Alonso de Cartagena: las razones de una polémica», *Quaderns. Revista de traducció* 7, 2002: 33-57.

16. Manuscrit 296 de la Biblioteca de Catalunya, ff. 60v-61r.

17. Avancem la data de redacció que Pagden havia situat entre 1464 i la fi del segle xv. *Vid. PAGDEN, op. cit.*, p. 299.

havent guerra aquests dos regnes, los strangers fossen stada causa de perdre la ciutat, donant cert loch als enemichs per què entrassen. Rahonable ley fóra stada en aquell cars si el príncep d'aquesta ciutat hordenara, sots pena de mort, que nunqua jamás stranger, special castellà, pujàs en les muralles, en temps de guerra majorment. Seguí-se que ara vinguessen los moros de Granada e asitjassen la ciutat, e los strangers pujassen a la muralla e la defenessen, cert és que auria qüestió de aquests tals, si deuen morir per la ley ordenada, o si han de rebre benefici per la deffensió que han fet a la ciutat contra los enemichs. E veus ací com la ley, per bé no pogué ser millor en aquell temps, ara falliria en aquest¹⁸.

L'anterior citació, a més de procurar-nos una datació aproximada, ens permet copsar la procedència geogràfica d'on provenen els exemples que contextualitzen les teories aristotèliques sobre la justícia, cosa que tractarem en el següent epígraf.

4. Context geogràfic

Arribats en aquest punt, descriurem la situació geogràfica en la qual aplica i contextualitza les reflexions aristotèliques el *Compendi*. El llibre V proporciona tres exemples de lleis positives vigents als territoris de la Corona d'Aragó al segle XV. Certament, des del punt de vista de l'adscripció jurídica, el compendi mostra familiaritat amb el sistema foral del Regne d'Aragó, amb els privilegis de la ciutat de Barcelona i amb les lleis de la ciutat de València, ja que exposa un exemple de cadascun d'aquests tres àmbits legislatius: (i) el dret de firma dels Furs d'Aragó¹⁹, (ii) el guiatge de vitualles, privilegi de la ciutat de Barcelona²⁰, (iii) la prohibició per als estrangers, especialment els castellans, de pujar a les muralles de la ciutat de València. Cal subratllar que el compendi critica negativament el dret de firma aragonés i el guiatge de vitualles barceloní, en canvi pondera positivament la llei de les muralles de València.

18. Manuscrit 296 de la Biblioteca de Catalunya, f. 61r.

19. El dret de firma consistia en un conjunt d'eines processals per a assegurar la presumpció d'innocència de l'acusat i per a inhibir els atacs en contra de la seua persona i de les seues possessions per part d'entitats poderoses abans del juí. *Vid.* J.M. PÉREZ PRENDES, *Los procesos forales aragoneses*, Granada, 1977, p. 17.

20. El Guiatge de vitualles fou un privilegi concedit l'any 1337 per Pere III de Catalunya-Aragó a la ciutat de Barcelona a favor dels proveïments o vitualles transportades per mar o per terra cap a aquesta població, de manera que els venedors, els transportants o els destinataris no pogueren ser objecte de marca o empara, és a dir, no poguessen ser capturats pels seus possibles deutes o delictes. Era, per tant, un privilegi que protegia a tothom que portava articles d'alimentació a la ciutat de Barcelona, encara que foren delinqüents, corsaris o enemics en temps de guerra. Aquest privilegi fou aprofitat per tota mena de malfactors segons L. CAMÓS, «Breve tratado del privilegio llamado *guiatge de vitualles*», dins *Barcelona, divulgación histórica*, VI, Barcelona, 1948, pp. 178-180.

Subratllem que no sols el manuscrit català, ans també els testimonis castellanoaragonesos conservats, en tant que versions d'un mateix text, reporten els exemples jurídics de la Corona d'Aragó:

Una cibdat opulenta asy como es Valencia, en la qual ay muchos estrangeros, castellanos en especial, está en frontera de Castilla. E por esto, agora ha cien años aviendo guerra estos dos regnos, los estrangeros oviesen sydo causa de perder la çibdat dando çierto lugar a los enemigos porque entrasen, razonable ley avría sydo en aquel caso, sy el príncipe d'esta çibdat ordenara en pena de muerte que nunca jamás estrangero, en especial castellano, subiese en las murallas en tiempo de guerra mayormente; síguese que agora viniesen los moros de Granada e cercasen la çibdat e los estrangeros subiesen a la muralla e la defendiesen; cierto es que avría quistión d'estos tales sy deven morir por la ley ordenada o si han de recibir beneficio por la defensión que han fecho a la çibdat contra los enemigos. E vet aquí como la ley bien que no pudo ser mejor en aquel tiempo, agora fallescería en aqueste otro²¹.

Consegüentment, constatem el coneixement de les jurisprudències dels territoris de la corona d'Aragó del mestre que esquematitzava les conclusions del compendi. Als inventaris notariais alçats al segle XV a València, es troben quatre referències a les *Ètiques*, dos d'elles als testaments del notari Andreu de Puigmitjà, mort el 1435, i de l'advocat reial Pere Belluga, mort el 1468²². No obstant, en aquests inventaris notariais no s'explicita que els volums posseïts pels insignes juristes estigueren escrits en romanç. Aquestes dades testamentàries poden indicar l'interès dels juristes professionals per les *Ètiques*, un públic potencial per a qui extraure conclusions i posar exemples dels àmbits forals de la Corona d'Aragó.

Cal reiterar que l'exemple valencià de l'*epiqueya* es reproduïx fidelment en tots els manuscrits hispànics, fins i tot en el còdex sevillà conservat a Oxford (O)²³. Ara bé, aquesta prova no és suficient per a

21. Ms. O f. 69r

22. Vid. R. FERRER, *La lectura en València (1416-1474): una aproximació històrica*, tesi doctoral inèdita dirigida per Francisco Gimeno, València, 1993.

23. L'exemple del nostre manuscrit mostra com el Compendi d'Ètica intenta contextualitzar les conclusions amb referències geogràfiques i històriques properes. Tanmateix no se'n pot certificar l'adscripció valenciana a partir del fet que s'hi trobe un exemple valencià. Un altre exemple semblant, malgrat l'adscripció dialectal oriental i l'anterioritat cronològica respecte el nostre manuscrit, es troba a la traducció catalana anterior al 1338 del *Dragmaticon Philosophiae* de Guillem de Conques (VI, 3, 5). El traductor hi addeuix un exemple de la guerra entre València i Múrcia per a exposar un cas d'associació mental metonímic, és a dir, quan hom es refereix al contingut amb el mot del contenidor, en aquest cas, quan hom es refereix als ciutadans amb el nom de la ciutat: «Cor los auctors sollen donar lo nom d'aquella cosa que és tenguda de l'altra a aquella qui la ten, axí con si hon deya "Balència à vensut los hòmens de Múrcia", so és, los homes de Balència; en aquesta manera dóna hom lo nom a aquella cosa que té en si l'altra», GVILLEMI DE CONCHIS. *Summa de Philosophia in vulgari*, a cura de L. BADIA, J. PUJOL, Belgium: Brepols Pub., 1997, (VI, 3, 5) p. 447.

demostrar l'autoria valenciana del compendi, n'és només un indicatiu, corroborat per diversos trets dialectals del text català, com ara les formes verbals del present i de l'imperfet de subjuntiu. Per exemple, comptem onze formes incoatives del present de subjuntiu amb la palatalització de la *s* davant de consonant velar, per exemple: *proceheixqua* (f. 3r), *dependeixqua* (f. 14r), *discerneixquen* (f. 80r), *segueixquen* (f. 92r). Abans d'emetre un judici, però, cal esmentar les diverses opinions proferides pels erudits que han estudiat el compendi.

5. Fonts i relacions dels compendis hispànics

Pagden i Russell conclouren el seu estudi de 1974 sobre el compendi castellà, atribuït a Nuño de Guzmán, afirmant l'anterioritat de C respecte al manuscrit O. Així també, els erudits britànics postulaven l'existència d'una font comuna llatina traduïda a l'italià i la possible mediació d'un manuscrit aragonés avui perdut. Pagden es reafirmà en la posició que els compendis castellans es basaven en el català, al seu article de 1975 sobre la difusió de la filosofia moral aristotèlica al segle XV²⁴. Posteriorment, l'any 1989 Jaume Riera compilà un catàleg d'obres traduïdes del català al castellà basant-se en la seua experiència i visió de conjunt de les translacions peninsulars del segle XV²⁵. Una d'aquestes obres traduïdes en castellà era el compendi de les *Ètiques* d'Aristòtil. Aquesta visió de conjunt fou criticada l'any 1997 per Charles Faulhaber, el qual en nota al peu indicava que no era evident la procedència catalana del text castellà de les *Ètiques*²⁶. Anteriorment, l'any 1982 Jeremy Lawrance n'havia atribuït l'autoria a Nuño de Guzmán i creia haver localitzat la font italiana suggerida per Pagden i Russell: el *volgarizzamento* toscà realitzat, a instància del bibliòfil sevillà, per Leonardo Bruni a partir de la seua nova translació grecollatina. En el *postscript* d'aquest article, Lawrance identificava aquest *volgarizzamento* amb el manuscrit 151 de la Biblioteca de la Universitat de Yale²⁷. Tanmateix, l'any 1989, Lawrance reconeixia estranyat que aquesta no era la font llatina traduïda a l'italià que li havia servit de guia a Nuño de Guzmán en la traducció²⁸, desestimant així les

24. PAGDEN, *op. cit.*, p. 300.

25. J. RIERA I SANS, «Catàleg d'obres traduïdes en castellà durant els segles XIV i XV» dins A. FERRANDO (ed.), *Segon Congrés Internacional de la Llengua Catalana*, València, 1989, p. 699-709.

26. Ch. B. FAULHABER, «Sobre la cultura ibèrica medieval: las lenguas vernáculas y la traducción», dins J. M. LUCÍA (ed.), *Actas del VI Congreso Internacional de la Asociación Hispánica de literatura medieval*, Alcalá de Henares, 1997, pp. 588.

27. J. H. N. LAWRENCE, «Nuño de Guzmán and Early Spanish Humanism: Some Reconsiderations», *Medium aevum*, 51, 1982: 84.

28. J. H. N. LAWRENCE, *Un episodio del protohumanismo español: Tres opúsculos de Nuño de*

pistes proporcionades per Pagden i Russell l'any 1974²⁹. Per consegüent, l'afirmació pròpia de Nuño de Guzmán d'haver transferit d'un sol original prenia tot el seu sentit literal, ja que s'havia de desconsiderar la hipòtesi dels investigadors britànics que postulava com a font una traducció italiana feta a instància de Nuño de Guzmán.

Els erudits anglesos també havien proposat assimilar l'estructura del compendi a l'*Expositio super decem libros Ethicorum* de Walter Burley. Cal recordar que aquesta estructura es repeteix freqüentment als llibres escolars de *conclusiones*. No obstant, hem de restringir aquesta assimilació a l'estructura formal, perquè l'*ordinatio* dels continguts és distinta des del primer moment, com palesem a continuació. Al compendi català llegim: «E aquest primer libre és partit en prohemi e en tractat. E en lo prohemi [h]a dos capítols» (f.2v). En canvi, a l'*Expositio super libros Ethicorum Aristotelis* observem que «Liber primum continet quatuor tractatus [...] Continet prohemiū tria capitula» (f. 1v)³⁰. D'altra part, Pagden argumentava que l'ús del terme «monàstica» per a referir-se a l'ètica reflectia un préstec del *Compendi* respecte a l'*Expositio* de Burley³¹, tanmateix el text de Gualterus admetia que l'usava seguint l'autoritat d'Averrois; a més, aquest ús era freqüent als textos tomistes i a les regulacions de l'orde dominicana. Per últim, Russell i Pagden suggerien que la frase «Virtutes non sunt a natura nec proptem naturam» (O / f. 30v / marge esquerre) «és possible» que fos de Burley³². Nogensmenys, en el fragment en qüestió, Burley escriu que «Virtus ergo moralis nec inest nobis a natura nec contra naturam, sed per naturam apti nati sumus ad suscipiendum virtutes et eas perfecte suscipimus per assuefactionem» (f. 33r)³³.

Guzmán y Gianozzo Manetti, Salamanca, 1989, p. 17-19. Podem afegir un altre testimoni d'aquesta traducció de Bruni, a saber, el còdex f.III.23 de la Biblioteca de San Lorenzo de l'Escorial. Nogensmenys, en aquest còdex procedent de la cort napolitana de Ferrante II d'Aragó no consta el mecenatge de Nuño de Guzmán, tot i que repeteix que es tracta d'un *volgarizzamento* dut a terme a Florència a partir de la traducció de Leonardo Bruni.

29. Una dada bibliogràfica referent a un testimoni del nostre compendi segons l'incunable sevillà de 1493 conservat a la Biblioteca del Seminari de Vitoria i una exposició de les diferents hipòtesis proposades fins a 1987 es troba a C. MOTA, «Sobre la fortuna del compendio de las *Éticas* de Aristóteles atribuido a Alonso de Cartagena», dins J.M. LUCÍA y otros (eds.), *Actas del II Congreso Internacional de la Asociación Hispánica de Literatura Medieval (Segovia, del 5 al 19 de Octubre de 1987)*, vol. II, Alcalá de Henares, Universidad de Alcalá, 1992, pp. 549-561.

30. GUALTERUS BURLAEUS, *Expositio super libros Ethicorum Aristotelis*, Venècia, 1481, f. 1v.

31. A.R.D. PAGDEN, *op. cit.*, p. 299.

32. P.E. RUSSELL, A.R.D. PAGDEN, «Nueva luz sobre una versión española cuatrocentista de la *Ética a Nicómaco*: Bodleian Library, ms. *Span. d. 1*», *Homenaje a Guillermo Guastavino*, Madrid, 1974, p. 137.

33. GUALTERUS BURLAEUS, *Expositio super libros Ethicorum Aristotelis*, Venècia, 1481, f. 33r.

Després d'aquest panorama sobre la problemàtica, tractarem de descartar les hipòtesis menys fonamentades presentades fins al moment. (i) Descartem l'atribució del compendi a Alfonso de Cartagena, mort el 1456, traduïnt a partir de la translació nova del seu enemic filològic Leonardi Bruni, tal com prediquen els *incipit* de la família de manuscrits de Cambridge i del Vaticà i també el manuscrit del segle XVIII amb la signatura número 1204 de la Biblioteca Nacional de Madrid³⁴ (ii) Refutem que el *volgarizzamento* italià de Bruni fet a instància de Nuño de Guzmán haja servit de font principal al compendi hispànic de les *Ètiques*, rere una comparació del manuscrit 151 de Yale de Bruni amb el manuscrit O de Nuño de Guzmán. (iii) Descartem que l'estructura del comentari *Super Libros Ethicorum* de Walter Burley siga la mateixa que la del compendi hispànic, rere la col·lació de l'incunable de l'*Expositio* de Burley imprès a Venècia l'any 1481. (iv) Descartem que els testimonis aragonesos s'hagen perdut, perquè els manuscrits E i M3 presenten aragonesismes inequívocs, com els adverbis «ensemble» i «encara», com el pronom «sende» o com les formes verbals impersonals construïdes a partir del tema de passat «hubiendo», «quisiendo» o «tovido». Aquests aragonesismes es troben també en el manuscrit A i, en menor mesura, en M1 i M2. (v) Rebutgem que Nuño de Guzmán efectuara una veritadera traducció del compendi en el període d'un mes i tretze dies³⁵, com a molt devia haver modernitzat i castellanitzat un testimoni aragonès de la família d'A i M2 –així com feu amb la versió castellana antiga encarregada per Sancho IV del *De Ira* de Sèneca³⁶. Aquesta castellanització ràpida i sense minuta li obligà a cancel·lar mots dins la capsula d'escriptura i a anotar les correccions al marge, com l'aragonesisme «encara que» i l'arcaisme «maguer» canviats per «aunque» en múltiples ocasions, com l'aragonesisme «semblante» canviat per «semejante» o com el catalanisme «esdevenidor» canviat per «porvenir». Tot i això, les esmenes al text aragonès inserides pel bibliòfil sevillà són correctes en una desena d'ocasions, cosa per la qual podem pensar que revisà els passatges més foscos de l'explanació compendiosa amb l'ajut, potser, del *volgarizzamento* toscà encomanat a Leonardo Bruni o d'un altre text ignorat fins ara.

Per tant, considerem el compendi traduït per Nuño Guzmán com un esglauó més de la cadena de compendis castellanoaragonesos, ja que

34. Aquesta atribució, conjuntament amb la del Bachiller de la Torre, va ser replegada per L. ROBLES, «El estudio de la Ética en España (del siglo XIII al XX)», dins *Repertorio de Historia de las Ciencias Eclesiásticas en España* VII, Salamanca, 1979, p. 351. Cal descartar també l'autoria del Bachiller de la Torre, atribuïda per primera vegada per l'incunable imprès a Saragossa per Joan Hurus entre 1488 i 1491.

35. Concretament des del 15 d'octubre al 28 de novembre de 1467. RUSSELL, PAGDEN, *op. cit.*, pp. 134.

36. C. PARRILLA, «En torno al *Libro de Séneca contra la ira e la saña*», en C. ALVAR, J.M. LUCÍA (eds.), *La literatura en la época de Sancho IV*, Alcalá de Henares, 1996, p. 245-255.

a finals del segle xv aquestes llengües presenten una tendència a la unificació lingüística, ratificada paral·lelament per la unió dinàstica dels seus regnes encarnada en el matrimoni dels Reis Catòlics a Valladolid l'any 1469. Així, la introducció escrita per Nuño de Guzmán adreçada al seu germà Juan de Guzmán, senyor de la Algaba, es pot interpretar literalment i també l'expressió de l'*explicit* «trasfiriose del original», la qual indica que havia utilitzat una font principal, a saber, l'explicació aragonesa. Heus ací el text del proemi:

Introdución de la presente obra al muy magnífico mi señor Juan de Guzmán, señor de la Algava, etc.

A fin que más seguro pudiésemos navegar, muy spléndido señor, eché la sonda en dos mares, conviene saber: en el testo de las éticas que a instancia mía de la lengua latina en ydioma ytálico fueron transferidas, e elegí el más seguro et calmo que es una esplanación en lengua aragonés fabricada e sin escollos, porque velocemente discurriese a surgir el ancla en el deseado puerto. Et acosteme [a] aquella, la qual fallé más esplicita e menos intrincada, segund en mi prohemio que a vos señor se dirige ya es mencionado. E esta fue una de mis consideraciones.

E otra, recelando la ynvidia, notoria enfermedat e universal passion en toda la specie humana en mayor grado que algund otro vicio, el qual continuamente multiplicándose obra. E plázeme dezir a aquellos que la siguen, yrroniamente hablando, que buen pro les faga. Asy que seremos pacíficos de las semejantes mordeduras, si por razón e non maliciosamente se juzgase un inten [*final mutilar*]³⁷

Descartada la procedència italiana o castellana del compendi, en podem adscriure l'origen a algun centre d'ensenyament de la Corona d'Aragó, sia de llengua aragonesa sia de catalana. L'estudi futur dels errors conjuntius i separatius ens permetrà establir la filiació dels diversos testimonis manuscrits, mentrestant hem de recomanar una suspensió del judici. Ara bé, hem d'afirmar que el manuscrit C, l'únic català conegut pels investigadors, no és una còpia acurada lingüísticament ni completa textualment, ja que s'hi troben vint-i-tres llacunes i *homoteleton* que impedeixen considerar-lo com a arquetipus dels altres. Les llacunes de C es troben als folis següents: 8v, 16v, 24r, 28r, 51r, 59r, 64r, 64v, 72v, 75v, 78r, 82r, 89r, 93v, 107v, 111r, 112r, 114r, 117r, 127r, 131r; al foli 114r se'n troben dues. Tanmateix, tampoc no s'ha conservat cap manuscrit castellanoaragonès complet, com palesarà l'aparat crític de la seua futura publicació.

6. Difusió peninsular del compendi

Seguidament, exposarem les dades cronològiques aportades pels còdexs hispànics, que permeten establir un *terminus ante quem* de recepció. Cal recordar que n'hem datat la redacció al voltant de 1463/4

37. Manuscrit de la Biblioteca Bodleiana d'Oxford, Span.d.1, f. 1v.

i Nuño de Guzmán realitzà la seua castellanització a Sevilla en octubre i novembre de 1467. L'altra data consignada pels manuscrits castellanoaragonesos és la de l'*explicit* de M2, a saber, la data de finalització de la còpia d'Esteve de Masparranta³⁸: 31 de Juliol de 1479.

El manuscrit M3 aporta una altra data històrica sobre l'ús i la difusió hispànica del compendi, ja que al final en un foli sobrer en blanc que té la mateixa filigrana d'un guant amb una estrella que la resta del còdex, es va afegir la còpia d'una carta implorant la clemència d'Isabel la Catòlica³⁹. Aquesta carta reflecteix un episodi històric de la revolta catalana dels remenses. L'actuació estel·lar de la revolta dels remenses va consistir en l'intent frustrat d'apunyament del rei Ferran el Catòlic, el 7 de desembre de 1492, mentre caminava entre el seu palau i la plaça del Rei a Barcelona. L'agressor Joan Canyonès hi va donar una coltellada no mortal al coll del rei i va ser reduït immediatament i condemnat a mort exemplar mutilat paulatinament en públic pels carrers de Barcelona. Hom va escriure una carta implorant la clemència de la reina Isabel la Catòlica, adornada eruditament amb citacions procedents del *De Clementia* de Sèneca i afegida a l'últim foli de M3. Podem inferir a partir d'aquest fet l'ús continuat d'aquest compendi en la segona meitat del segle XV, així com testimonien les edicions impreses de Saragossa (1488-92) i de Sevilla (1493).

Després d'aquest recorregut per les dades històriques fornides pels manuscrits, passarem a concretar el context geogràfic on es va pensar i dictar el compendi. Començarem destacant la presència del mot «bastaix», originat a la vora de la Mediterrània segons Joan Coromines, tant en el testimoni català com en quatre dels sis manuscrits castellanoaragonesos, fins i tot en la versió sevillana de Nuño de Guzmán. Les excepcions corresponen a M1, on apareix traduït incorrectament per «labrador», i a M2, on es trasllada exactament per «gualapán». Aquest mot és un indicatiu del context portuari i marítim en el qual hom pensà el resum d'ètica aristotèlica del compendi hispànic.

Continuarem adduint de nou l'exemple de la virtut de l'*epiqueya*, que ha permès datar el manuscrit devers 1463/4. En aquest exemple, el nostre compendi adapta a la ciutat de València una glossa que no es llig a l'*Aristoteles Latinus*. En canvi, al text tomasià de les *Sententia Libri Ethicorum*, així com al curs del seu mestre Albert Magne, trobem l'exemple de la defensa de les muralles d'una ciutat innominada per tal

38. Esteve de Masparranta va ser autor d'una obra devocional impresa a Pamplona el 1492 i a València el 1498. Vid. A.R.D. PAGDEN, *op. cit.* p. 300.

39. Russell i Pagden ja havien advertit de la presència d'un manuscrit a l'inventari de béns d'Isabel la Catòlica «escrito de mano, en papel, en romance, ques la Hetica de Aristotiles, romanizado por Fray Diego de Belmonte». F.J. SÁNCHEZ CATÓN, *Libros, tapices y cuadros que coleccionó Isabel la Católica*. Madrid, 1950, p. 44. Aquest manuscrit podria també tractar-se del nostre compendi, adaptat en aquesta ocasió pel frare Diego de Belmonte.

d'explicar la virtut de l'*epiqueya*. Cal deixar ben clar que al text d'Aristòtil, no s'esmenta cap exemple relacionat amb lleis de murs, ni de muralles, ni de mots semblants per a explicar la virtut de l'*epiqueya*; a la traducció medieval llatina de Grosseteste tampoc. La història d'unes muralles sense localització geogràfica prové del text d'Albert⁴⁰, qui al seu torn segueix un *Commentator* anònim de l'*Ètica nicomaquea*⁴¹. El text de Tomàs d'Aquino magnifica i eixampla la lliçó del seu mestre Albert així:

In quadam civitate statutum fuit sub poena capitis quod peregrini non ascenderent muros civitatis, ne scilicet possent dominium civitatis usurpare; hostibus autem irruentibus in civitatem, peregrini quidam ascendentes muros civitatis defenderunt civitatem ab hostibus; quos tamen non est dignum capite punire⁴².

Podem adscriure el nostre manuscrit, per tant, a una tradició docent sota el mestratge de les figures dominicanes d'Albert Magne i Tomàs d'Aquino. Aquesta tradició dominicana es reflecteix al còdex d.III.2 de la Biblioteca del monestir de San Lorenzo de l'Escorial⁴³. Aquest còdex de l'Escorial conserva diversos manuscrits relacionats amb la filosofia moral, remarcuem que conserva la traducció catalana de Martí de Viciana del tractat pseudoaristotèlic de l'*Econòmica* i també un compendi llatí de les *Ètiques*. Aquest compendi llatí és interessant per les anotacions escrites en català en l'interlineat. Cal destacar també l'estil reportat d'aquest compendi llatí, denotat per l'ús dels *verba dicendi* al començament de cada tema. En aquest manuscrit llegim una altra explicació de la virtut «epiqueya» amb l'exemple d'unes muralles indeterminades, com les del *Commentator* anònim (Escorial, d.III.2 f. 78v):

40. ALBERT. *Lectiones*, f. 97vb, *apud* TOMÀS D'AQUINO: *Sententia Libri Ethicorum*, (GAUTHIER, R. A. ed.) vol.II, p. 324: «*Commentator ponit tria exempla quomodo epieiky obviat iustitiae legali [...] Secundum est quod lex praecipit ne peregrini ascendant murum civitatis: si tyrannus invadat civitatem, epyeikes, etiam si sit peregrinus, ascendet ad defensionem civitatis et interficiet tyrannum, et non punitur sed praemiatur*».

41. A Constantinoble, durant la primera meitat del segle XIII, es van compilar una sèrie de comentaris grecs dels deu llibres de l'*Ètica nicomaquea*, els quals van ser traduïts per Grosseteste al llatí al voltant de 1253. Els comentaris del llibre segon fins al llibre cinquè d'aquesta compilació provenien d'un *Commentator* anònim, probablement del segle II d.C. *Vid.* R.-A. GAUTHIER, «Introduction» en *L'Éthique à Nicomaque. Introduction, traduction et commentaire*, Lovaina, 1970, p. 105. D.A. LINES, *op.cit.*, p. 40-41.

42. TOMÀS D'AQUINO. *Sententia Libri Ethicorum*, (R.A. GAUTHIER, ed.), vol. II, sententia 777, p. 324.

43. J. ZARCO CUEVAS, *Catálogo de los manuscritos catalanes, valencianos, gallegos y portugueses de la biblioteca de El Escorial*, Madrid, 1932, p.103. L'anterior signatura d'aquest manuscrit era v.I.17, en el qual s'inclouen erròniament unes *Polítiques en lemosín* d'Aristòtil (*item* 233). Zarco considera que es tractava d'un manuscrit perdut, en canvi encara es conserva al manuscrit d.III.2, tot i que el text resulta ser la traducció de Martí de Viciana del tractat de les *Econòmiques* atribuït espúriament a l'Estagirita. *Cf.* M. VICIANA, *Comentari a l'Econòmica d'Aristòtil*, a cura de A. FERRANDO, Sant Boi de Llobregat, 1982.

nózet qz omibz male útit // De epichya. Dic
 qz epichia e útis eois et e iusticie directia p/
 qua ho fruatur iusticioem legis latois qn uerba
 legis sūt díssoa // Lator úo legis intēdit
 qz i plibz q^t ún quida pēgomi n ascēderet
 muros ciuitatis et defendentes eam puniti nō
 fuerūt ab hostibz et hz fuerit pceptū et gstituti

qz pēgm nō ascēderet muros ne ipam caperet et iō iudex
 debz explere i pñctaria qz lex n explicauit // Na
 epichia e hūido iusticie ú. i. nalis lūis eois //

7. Particularitats del compendi hispànic

Hem pogut adscriure, recapitulant, el compendi a una llarga tradició que naixia amb el comentari anònim grec del segle II, compilat a Constantinoble a la primera meitat del segle XIII, traduït al llatí per Grosseteste devers l'any 1253 i aprofitat per la tradició docent dominicana des d'Albert Magne a Tomàs d'Aquino. No obstant aquesta filiació, també cal constatar les peculiaritats de la veu hispànica del compendi. Aquesta veu, de vegades, s'alça del monòton estil del manuscrit fins a cridar exclamacions com la següent: «O temps desaventurat que los que saben la rahó regirada al revers se dien savis, que millor se dirien ignorants e cechs!»⁴⁴ Aquesta veu no dubta a expressar la seua opinió en primera persona del singular sobre l'hàbit viciós de l'avarícia al primer capítol del llibre quart:

E sería de ma oppiniõ ésser aquest lo més vil grau de totes les humanes malícies, etc. E senyaladament dich malícies humanes, car algunas malícies hi ha tant abominables e tant absurdas que encara no solament a les humanes, mas encara a les malícies bestials, exceden. E aquestes tals abominacions ni deuen tenir nom sabut ni exemple de declarar-se, car no y ha ninguna cosa en natura que ab elles convingua, per sser elles lo revés de tot orde de naturaleza⁴⁵.

L'anterior opinió personal no es troba ni al text d'Aristòtil ni al comentari de Tomàs, cosa que ens permet establir la singularitat de la tradició hispànica.

Aquesta peculiaritat també s'observa en els fragments que esmentarem a continuació. Un d'aquests fragments remarca que la diversitat dels actes humans provoca que el saber que se n'abstrau siga contingent i no necessari, tesi fonamental de la *praxis* segons Aristòtil. La veu peninsular del nostre manuscrit també es manifesta subratllant aquesta contingència amb un exemple hispànic per a diferenciar els actes justs segons el dret natural dels justs d'acord amb el dret positiu; aquest exemple consisteix a contraposar la necessitat incommoible de les lleis que regulen els elements naturals, com el foc, amb la contingència mòbil de les lleis dels actes humans:

just segons natura és pròpiament aquell que entre totes les jents és en una mane-

44. Manuscrit 296 de la Biblioteca de Catalunya, f. 55v

45. Manuscrit 296 de la Biblioteca de Catalunya, f. 42v. Aquest fragment corrobora que les diferents versions hispàniques reporten un mateix text; *cf.* el testimoni de tots els manuscrits castellanoaragonesos: «E sería de mi opinión ser aqueste el más vil grado de todas las humanas malicias, etc. E senyaladamente digo malicias humanas, car algunas malicias ay tan abominables e tan absurdas que aun no solamente a las humanas, mas a las malicias bestiales exceden. E aquestas tales abominaciones ni deven tener nombres sabido, ni por exemplo declarar-se, car no ay alguna cosa en natura que con ellas convenga, por seyer ellas al revés de toda orden de naturaleza».

ra, així com lo foc de Índia e de Espanya en una manera scalfen e cremen e pugen, encara que la rahó natural no és del tot semblant en los actes dels hòmens, car són les cosses morals en alguna manera mòbiles, e les naturals no. Emperò, aquesta declaració dexar-se [h]a de present, per fallir lo temps⁴⁶.

La citació anterior adapta, per als lectors peninsulars, un exemple adduït per Aristòtil per tal d'exposar l'opinió errònia dels qui neguen l'existència de la llei natural. L'Estagirita explicava aquesta opinió dient que el foc cremava tant a Pèrsia com a Grècia, en contrast amb les coses justes que canviaven de consideració d'un lloc a altre. El comentari de Tomàs d'Aquino afegia que els cirenaics defensaven aquesta opinió en contra de l'existència d'una justícia natural i a favor de la justícia positiva, és a dir, posada pels homes⁴⁷. S'estableix així un pont conceptual entre el nostre manuscrit i la secta cirenaica.

Els compendis hispànics, a continuació, reconeixen la falta de temps per a explicar profundament la justícia natural, una mostra del seu caràcter compendiós. La causa llunyana d'aquesta falta d'explicació dels compendis hispànics és que Aristòtil havia diferit fins a un moment posterior l'explicació de la distinció entre el just legal i el natural; un moment posterior que no es consignà per escrit o que no arribà mai, cosa per la qual els comentaris d'Albert i Tomàs reenviaven al primer llibre de la *Política*.

Continuem individuuant les peculiaritats dels compendis hispànics amb una nova citació del nostre manuscrit, concretament del tercer capítol del novè llibre. Aquesta citació permet establir un lligam entre l'autor del nostre compendi i la coetània novel·la cavalleresca *Curial e Güelfa*. Precisament la paraula «curial», utilitzada també per tots els testimonis castellanoaragonesos, en l'accepció de «cortès», com a qualitat d'algú que té o expressa una urbanitat extremada, és una amplificació introduïda pel nostre autor per a glossar una circumstància en què es dissol l'amistat: quan un dels amics excel·leix amb el pas del temps i l'altre roman igual:

Ha-y altra qüestió: si per ventura dos eren amichs e la hu ha aprofitat que s'és fet savi e virtuós —en tant grau que diferexen molt los dos, per l'altre no haver aprofitat ni millorat en res—, en la tanta diferència, los dos si romanen amichs. E diu que no és aquesta la causa que dos aldeans, essent fadrins e connodrits ensemps, e la hu se sia fet savi e virtuós e curial, e l'altre s'és romàs en sos pul

46. Manuscrit 296 de la Biblioteca de Catalunya, f. 54v. Cfr. el testimoni dels mss. castellanoaragonesos: «justo según natura es propiamente aquello que entre todas las gentes es en una manera, así como el fuego de la India e el de Spanya en una manera escalfan e queman e puyan, aunque la razón natural no es del todo semblante en los actos de los hombres, ca son las cosas morales en alguna manera mòbiles e las naturales non; empero aquesta declaracion dexarse a de presente por fallecer el tiempo».

47. Vid. TOMÀS D'AQUINO: *Sententia* 727, lib. V lectio 12, p. 306.

naturals: aldeà, rústich, indocte, [inmorigerado. Cierito es los dos no se alegran ni intristecen de una cosa, por las costumbres ser tanto diversas. Empero dize que con] aquest aytal que fonch amich ans de la virtut adquirida al virtuós no es deu aver com altre strany, mas deu aver alguna bona memòria de la consuetut passada, e deu-se prop de aquell guardar alguna fabilitat e regonexença, más que prop de hun altre strany, mas açò ab tal condició que no sia per alguna malícia de aquell qui no s'és millorat⁴⁸.

Aquest sentit de «curial» s'expandeix amb els ecos del català literari de la novel·la *Curial e Güelfa*, en la qual el protagonista ha d'esdevenir digne del seu nom Curial per a superar el seu naixement rústic i indocte en costums o habituds i, així, igualar-se en mèrit a la protagonista Güelfa, noble ja per naixement. Ni el text aristotèlic ni el comentari tomasià no diuen res de dos aldeans, sols analitzen el cas de la pèrdua de l'amistat entre dues persones que eren amigues d'infants, la primera de les quals roman com un infant mentalment i l'altra es fa un home dreturer. Tomàs comenta aquest cas del tercer capítol del nové llibre de l'*Etica nicomaquea* així:

Non est possibile, ut scilicet proficiens conservet amicitiam ad non proficientem. Et hoc maxime apparet in magna distantia amicorum, puta in amicitia quae fiunt ex pueritia; si enim unus permanet puer secundum mentem, alius autem fiat optimus vir, non poterunt remanere amici⁴⁹.

Un altre hàbit remarcable dels compendis hispànics és intercalar fragments mèdics en l'explicació de les virtuts morals. Aquests fragments palesen un coneixement bàsic dels aspectes elementals de la medicina medieval per tal d'explicar les arrels fisiològiques dels capteniments morals. El fragment més clar és el següent:

lo voluntable o desigable que mou lo apetit, és per si bé a cascú lo que par. E molts per la passió tenen corromput lo juhí e lo mal los par bé. Axí com los tercenaris, que per la còlera rúbea, les coses dolces los semblen amargues e per lo contrari, e no són axí per veritat. E la dolçor y amargor de les coses no se ha de jutgar segons aquells que tenen lo gust corromput, mas segons los qui el tenen en bona disposició de salut. Axí del bé que mou la voluntat als virtuossos, que són sans en lo juhí e appetit, les coses bones los semblen bé. E als apassionats, lo mal sots color de bé apparent, los mouen. Axí que als bons mou lo bé existent als mals lo bé apparent⁵⁰.

Conclourem l'anàlisi de les peculiaritats de la veu dels compendis hispànics amb el fragment mèdic més interessant del nostre manuscrit, a saber, el tractament de l'*amor hereos*, és a dir, la malaltia d'amor.

48. Manuscrit 296 de la Biblioteca de Catalunya, f. 106v. Hem completat la llacuna del manuscrit català amb el text dels testimonis castellanoaragonesos.

49. TOMÀS D'AQUINO. *Sententia*, IX, 3, 1289, p. 510.

50. Manuscrit 296 de la Biblioteca de Catalunya: 31v-32r.

En el diagnòstic d'aquesta malaltia se solidifiquen discursos tan diversos com el literari, el mèdic i el moral. La certificació dels símptomes d'una malaltia a partir de l'experiència de poetes, moralistes i metges palesa la fragilitat d'un saber constituït com a vertader al llarg de la història:

la delectació o tristor corrompen la ymaginació o stima, com de la affectiva o appetitiva [virtut], car de altres coses vol lo alegre, e altres lo trist, romanint lo juhí e la intel·lectual virtut sans, apassiona's o corromp-se la part affectiva e volitiva. E, per tant, unes delectables accions, trien los minyons, altres los jóvens, altres los barons e altres los vells. E aquí-s causen totes les incontinències e intemperàncies, e les passions, // principalment la passió d'amor, que, per aquella repugnància e contrarietat d'enteniment e sensualitat, són les penes: que de la part sensual hi ha desig corporal, mogut per la ymaginació corrupta, que absent reté e contempla la semblança del que desiga present e copdícia, [e] per la part intel·lectual se-u veu ésser la tal cosa impossible o molt difficultosa de aver-se. E aquesta diversitat de rahó e voluntat causa gemechs, sospirs, plors, basquers, en los que són toquats de aquesta malaltia⁵¹.

La peculiaritat d'aquests fragments inspirarà la recerca de les fonts tan diverses d'on han brollat. Aquestes fonts pertanyen, com hem vist, a disciplines tan diverses com la filosofia, la literatura, la medicina, la jurisprudència o la historiografia. L'esperit aristotèlic de recerca haurà de guiar-nos en aquest laberint disciplinar amb un fil tenaç com el d'Ariadna. Un fil unirà els dos extrems de la Mediterrània, de Naxos a València, a la recerca de la vida activa d'aquest manuscrit ara editat en català.

8. Descripció dels manuscrits

Arxiu de la Corona d'Aragó, Barcelona, ms. Ripoll 161 = A

Aquest còdex conté la traducció castellanoaragonesa compendiada de l'Ètica nicomaquea d'Aristòtil. El manuscrit fou copiat amb lletra gòtica redona en la segona meitat del segle XV. El còdex consta de 166 folis, dels quals els dos primers i els dos últims estan en blanc. S'hi han deixat espais en blanc per a les caplletres. No té calderons. La distribució dels deu quaderns que el componen és la següent (indiquem els folis que conté cada quadern al superíndex): 1-4¹⁶ 5-6¹⁴ 7-8¹⁶ 9¹⁸ 10²⁰. El material sobre el qual està escrit és paper, excepte el pergamí del primer i l'últim bifoli. El folis mesuren 210 x 145 mm., amb una capsula d'escriptura de 125 x 78 mm., en la qual es compten 23 línies. Les cobertes tenen una superfície de 216 x 147 mm. Està enquadernat en pergamí amb el títol de *Tratado de Etica* escrit al llom

51. Manuscrit 296 de la Biblioteca de Catalunya, f. 66r-66v.

al segle XIX. S'hi pot observar a la filigrana del paper una carreta amb dues rodes, semblant a la inventariada amb el número 3534 per Briquet. El manuscrit procedeix del monestir de Santa Maria de Ripoll, amb la signatura antiga de «estante 3º, cajón 3º, nº 14».

Inc. (f. 1r): Toda Ciencia tiene subiecto o materia de que tracta. (...) (f. 162v)

Expl.: así ayamos dicho universalmente al prohemoio o introducción de la policía. DEO GRACIAS.

La bibliografia referent a aquest còdex és la següent:

Bibliografia Española de Textos Antiguos, cercador *Philobiblon* <http://sunsite.berkeley.edu/Philobiblon/BETA/3368.html>, [data de consulta: 12-5-2009] [última càrrega de dades: 5-5-2008] [última actualització HTML: 9-8-2008]

GARCÍA VILLADA, Z.: *Bibliotheca Patrum Latinorum Hispaniensis*, II Band, 1 Teil, Wien, 1915, p. 78, *item* 161.

HEUSCH, C.: «Index des commentateurs espagnols médiévaux d'Aristote (XIIe-XVe siècles)», *Atalaya* 2 (1991): 162-3.

Biblioteca de Catalunya, Barcelona, manuscrit 296 = C

Aquest manuscrit conté dues traduccions catalanes de tema clàssic: un compendi de l'*Ètica nicomaquea* d'Aristòtil (f. 1-132v) i les *Paradoxa* de Ciceró (f. 137-153v). El material sobre el qual està escrit és paper, excepte els bifolis de cada quadern de pergamí. Cal remarcar que els quaderns vuité i nové només tenen el bifoli interior de pergamí, mentre que l'exterior és de paper. El manuscrit fou copiat a la segona meitat del segle XV i consta de 156 folis, amb foliació moderna a llapis i amb restes de signatures de quadern alfanumèriques. Els folis 133-136v són en blanc. Els folis mesuren 215 x 145 mm., amb una capsa d'escriptura 155 x 90 mm., en la qual el nombre de línies pot oscil·lar entre les 23 i les 30 línies. La lletra rodona cal·ligràfica del segle XV mostra el treball successiu de cinc mans diverses en el text del nostre compendi de l'*Ètica nicomaquea*. Les rúbriques i els calderons estan escrites en vermell, només en el text aristotèlic. Manquen les caplletres i algunes rúbriques per a les quals s'ha deixat un espai en blanc. La relligadura, les guardes i els folis finals han estat menjats pels corcs, afectant a la lectura d'algunes paraules del text. L'enquadernació és de pergamí sobre fusta, relligada cap per avall del text, amb dues tanques metàl·liques trencades. El text del f. 106 està repetit al f. 107 per un altre copista; al f. 101 s'ha copiat una part dels f. 94-94v, tal com s'assenyala al marge.

El paper del nostre manuscrit mostra les següents filigranes: i/ una àncora, foli 57, semblant a les filigranes 432 i 445 del *Dictionnaire historique* de Briquet; la filigrana 445 de Briquet s'assembla a la filigrana 1131 d'acord amb la catalogació catalana d'Oriol Valls; ii/ una

estrela dins una circumferència coronada per una creu, folis 76 i 77, com la filigrana 6070 de Briquet i com la 1533 de Valls; iii/ un gos amb collar, folis 112 i 115, com la filigrana 3612 de Briquet i com la 1717 de Valls; iv/ una carreta, foli 124, pareguda a la filigrana 3528 de Briquet i a la filigrana 1330 de Valls.

El nostre text consta d'un proemi introductori i d'un compendi dels deu llibres de l'*Ètica nicomaquea* d'Aristòtil:

f. 1r Proemi: *Inc.*: [T]ota sciència té subjecte o matèria de què tracta, e per la divisió dels subjectes se pren la divisió de les ciències. (...) (f. 2r) *Expl.*: e axí mateix les dignitats, los officis, los beneficis, les condicions hi estats, etc.

f. 2v Introducció del compendi: *Inc.*: El llibre de la monàstica o ètica que a present tenim entre mans és llibre apartat, que sols considera la final benaventurança del hom. (...) *Expl.*: tots los treballs e les obres humanes finalment.

f. 2v-18v: El primer llibre tracta de aquest fi en general, moral, figurativament (...)

f. 19-26: Capítol primer del segon llibre (...)

f. 26-40: El tercer llibre (...)

f. 40-50v: El quart llibre (...)

f. 50v-63: El quint llibre (...)

f. 63-74: El sisén llibre (...)

f. 74-88: El setén llibre (...)

f. 88-102v: El huytén llibre (...)

f. 102v-115v: Capítol primer del novén llibre (...)

f. 115v-132v: Comence lo X llibre e darer (...)

f. 132v *Expl.*: E axí ayam dit universalment el prohemi e introducció de la polí-tiqua. *Explicit decimus liber et ultimus.*

La bibliografia referent a aquest manuscrit és la següent:

BADIA, L.: *Intellectuals i escriptors a la baixa edat mitjana*, p. 178-182.

Bibliografia de textos catalans antics, cercador web Philobiblon: <http://sunsite.berkeley.edu/Philobiblon/BITECA/1359.html> [data de consulta: 12-5-2009] [última càrrega de dades: 12-6-2002] [última actualització HTML: 9-8-2008]

BOHIGAS I BALAGUER, P. «El repertori de manuscrits catalans de la Fundació Patxot. Missió a París Biblioteca Nacional (1926-1927) I: Manuscrits en llengua catalana (ii)», *Estudis Universitaris Catalans*, 1931, vol. 10.

DURAN, E. (dir.), *Repertori de manuscrits catalans (1474-1620)*, vol. I, a cura de M. del Mar Batlle, Eulàlia Miralles, Maria Toldrà i Joan Tres, Barcelona, IEC, 1998, p. 173.

Guia de la Biblioteca Central de la Diputació Provincial de Barcelona, 1959, pp. 64, 123 i 158.

KRISTELLER, P. O.: *Iter Italicum. Accendunt alia Itinera. A Finding List of uncatalogued or incompletely catalogued humanistic Manuscripts of the Renaissance in Italian an other Libraries* (Alia Itinera II) Great Britain to Spain, vol. IV, 1989, p. 485.

- MONFRIN, J.: «La bibliothèque Sánchez Muñoz et les inventaires de la bibliothèque pontificale à Peñíscola», 1964, pp. 252, 261, Item A 21 = B 60.
- PERARNAU, J.: «Cent vint anys d'aportacions a la biblioteca papal de Peñíscola», ATCA, núm 10, p. 315-338.
- RIERA, J.: «Catàleg d'obres en català traduïdes en castellà durant els segles XIV i XV», dins *Congrés internacional de la llengua catalana 2. Historia de la llengua*, 1989, p.701.
- ROBLES, L. «Aristoteles Latinus», *Actas del V Congreso Internacional de Filosofía Medieval*, p.366.
- ROBLES, L. «El estudio de la ética en España», RHCEE, vol. VII, p. 254.
- RUBIÓ I LLUCH, A. «Joan I, humanista», EUC, núm. X, pp.98, 103-105.
- WITTLIN, C. «Les manuscrits dits *del Papa Luna* dans deux inventaires de la bibliothèque de Gaspar Johan Sánchez Munyoz à Teruel», *Estudis Romànics (=Estudis de Literatura Catalana oferts a Jordi Rubió i Balaguer en el seu setanta-cinquè aniversari, 2)*, 1962: 18-19.

Biblioteca Universitària, Cambridge, manuscrit add.8275 = Ca

Aquest còdex conté la versió castellana del compendi de l'Ètica aristotèlica i una *Traslación nueva de la Yconómica de Aristóteles que es del regimiento de la casa trasladada de griego en latín por Leonardo de Areçio*. Al primer foli, es pot llegir una explicació dels problemes de la difusió hispànica de les *Ètiques* d'Aristòtil, escrita per un erudit modern amb lletra i paper posteriors. El manuscrit fou copiat amb lletra rodona gòtica de la segona meitat del segle XV i consta de 140 folis de paper. La versió de l'Ètica ocupa els folis 2r-126r, mentre que la trasllació de l'Econòmica els folis 127r-140r. Els folis mesuren 285 x 200 mm., amb una capsula d'escriptura de dimensions variables al voltant de 200 x 120 mm., en la qual el nombre de línies oscil·la entorn les 30. Les cobertes tenen una superfície de 290 x 210 mm. Es tracta d'un text deteriorat, amb fragments gairebé il·legibles, ja que s'hi troben folis en què les taques d'humitat han difuminat la tinta, com els ff. 20v, 26r o 27v, i d'altres en què han corregut la tinta, com els intervals dels ff. 30-43 o dels ff. 54-61. A partir del foli 77 fins al final, el manuscrit es llig correctament. La foliació àrabica moderna està escrita a llapis. Les inicials presenten ornaments cal·ligràfics i les caplletres estan escrites en vermell i blau, així com els calderons. Al folis 38, 43, 45, 55, 75,78 i 82 es pot observar una filigrana amb el motiu de la carreta semblant a la número 3534 de l'inventari de Briquet.

f. 1r Inc.: En la biblioteca de la Reina Católica Doña Isabel, según D. Diego Clemencia en su Clásico Ilustración 17, p. 473, había un libro de mano en latín

que es de Leonardo Aristino, otro escrito de molde en papel en latín que es una obra de Aristóteles, traducida por Leonardo Aristino e tiene un renglucito en la 1ª plana que dice Comento de las Éticas, otro escrito de mano en pregamino en latín que es Ética de Aristóteles, otro libro pequeño escrito de molde en papel en romance que es Ética de Aristóteles, otro escrito de mano en papel en romance que es la Ética de Aristóteles romanizada por fray Diego de Belmonte y otro libro escrito de molde en papel en latín que es el Comento de las Éticas.

Compendio de *Ética* f. 2r *Inc.*: Aquí comiençan las Éthicas de Aristóteles, las quales son partidas en diez libros, e trasladolas el famoso orador Leonardo de Aresçio de la lengua griega en el latín en muy elevado estilo segund su traslaçión nueva. E después las trasladó del latín en nuestro vulgar castellano el muy reverendo señor Don Alonso de Santa María, obispo de Burgos. Comiença el prólogo. Toda sciencia tiene subiecto e materia de que tracta. (...) (f. 126r) *Expl.*: E asy ayamos dicho universalmente el prohemio e introduçión de la polética, etc. *DEO GRATIAS*.

Compendio de *Económica* f. 127r *Inc.*: Aquí comiença la trasladación nueva de la Yconómica de Aristóteles que es del regimiento de la casa, trasladada de griego en latín por Leonardo de Aresçio. Prefacio de Leonardo a Cosma de Medicis a quien la trasladación latina fue enviada (...) (f. 140r) *Exp.*: Acábase el libro segundo de la Yconómica de Aristóteles e de la nueva trasladación. *DEO GRATIAS*.

La bibliografia referent a aquest còdex és la següent:

Bibliografia Española de Textos Antiguos, cercador *Philobiblon* <http://sunsite.berkeley.edu/Philobiblon/BETA/1655.html>, [data de consulta: 12-5-2009] [última càrrega de dades: 5-5-2008] [última actualització HTML: 9-8-2008]

BRITISH MUSEUM, *Catalogue of Books Printed in the XVTH Century Now in the British Museum*, Vol. X, p. 39 (1971)

HEUSCH, C.: «Index des commentateurs espagnols médiévaux d'Aristote (XIIIe-XVe siècles)», *Atalaya* 2 (1991): 162-163.

RUSSELL, P.E. / PAGDEN, A. R. D.: «Nueva luz sobre una versión española cuatrocentista de la Etica a Nicomaco», *Homenaje a Guillermo Guastavino* (1974).

VIÑA LISTE ET AL., (eds.), *Cronología de la literatura española. I. Edad Media*, p. 91 Item 266. (1991).

Biblioteca del Reial Monestir de San Lorenzo, El Escorial, manuscrit K. II. 13 = E

Es tracta d'un manuscrit de paper, excepte el bifoli exterior de l'últim quadern de pergamí. Conté el text castellanoaragonès del compendi ibèric de l'*Ètica nicomaquea* d'Aristòtil i un text llatí en el bifoli de pergamí. El manuscrit fou copiat amb lletra gòtica de finals del segle XV i consta de 128 folis, dels quals s'han perdut quatre, a banda dels folis finals corresponents a l'última part del catorzè i darrer capítol del llibre. Els

folis mesuren 284 x 210 mm. amb una capsula d'escriptura de 170 x 125 mm., en la qual es compten 25 línies. Del foli 17 es conserva sols el cantó interior superior. La foliació romana està escrita en vermell, així com les caplletres i les rúbriques dels llibres i capítols i els calderons; els reclams per als quaderns següents estan inserits en orles també vermelles. Està enquadrada en pergami sobre fusta. Al lloc es llig: *Exposición de las Éticas d'Arist. a mano*. Procedeix de la Biblioteca del Conde-Duque, signatura C.1.n.30. El manuscrit conté una taula de les rúbriques del setè a desè llibre de l'obra. Es tracta d'una taula mútil ja que hi manquen les rúbriques del primer al sisè llibre, perdudes en els folis 1-3, així com les rúbriques del sisè capítol del setè llibre fins al final, corresponents als folis 9 i 10 arrencats. Remarquem també l'omissió de la introducció explicativa de la divisió aristotèlica dels sabers present als altres manuscrits castellans i al català. Zarco adverteix que la mancança dels folis inicials del manuscrit coincideix amb la corresponent a les fulles absents a l'incunable de Sevilla de 1493 imprès per Ungut i Polono.

f. 4r Taula: *Inc.*: (O)tros dos hábitos que son opinión e sospecha. E dize en qué manera aquestos hábitos e virtudes diffieren e cómo dan diversamente perfección al entendimiento humano. (...) (f. 8v) *Expl.* Capítulo 5º dize de la bestialidad por quantas causas contee.

f. 11r Compendi *Inc.*: Comiença el prohemio. Capítulo primo. En el primeroro capítulo ay quatro conclusiones. (...) (f. 128r) *Expl.*: que ordenen toda la humana vida en aquella policia quitando las injurias e violencias, porque todo hombre biva en paz e que no sea nenguno en... (*llacuna*).

La bibliografia referent a aquest manuscrit del compendi de l'*Ètica nicomaquea* és la següent:

Bibliografia Española de Textos Antiguos, cercador *Philobiblon* <http://sunsite.berkeley.edu/Philobiblon/BETA/2192.html>, [data de consulta: 12-5-2009] [última càrrega de dades: 5-5-2008] [última actualització HTML: 9-8-2008]

GALLARDO, B. J.: *Ensayo de una biblioteca española de libros raros y curiosos*, Madrid, 1863-1889, IV, cs. 760-1, núms. 4049-50.

HAEBLER, K.: *Tipografía ibérica del siglo XV*, La Haya, 1902, I, p. 14, núms. 31-32.

HEUSCH, C.: «Index des commentateurs espagnols médiévaux d'Aristote (XIIIe-XVe siècles)», *Atalaya* 2, 1991: 162-163.

RUSSELL, P.E. / PAGDEN, A. R. D.: «Nueva luz sobre una versión española cuatrocentista de la *Ética a Nicomaco*», *Homenaje a Guillermo Gustavino*, 1974.

VIÑA LISTE ET AL., (eds.): *Cronología de la literatura española. I. Edad Media*, Madrid, 1991, p. 91 Item 266.

ZARCO CUEVAS, J.: *Catálogo de los manuscritos castellanos de la Real Biblioteca de El Escorial*, vol. II, p. 165.

Biblioteca Nacional, Madrid, manuscrit 4514 = M1

Conté la versió castellanoaragonesa del compendi de l'Ètica aristotèlica. El manuscrit fou copiat amb lletra gòtica de la segona meitat del segle xv i consta de 88 folis de paper. Els folis mesuren 212 x 145 mm., amb una capsula d'escriptura de 120 x 85 mm., en la qual el nombre de línies oscil·la al voltant de 30. Les cobertes tenen una superfície de 215 x 145 mm. Està enquadernat en pell sobre taula a l'estil mudèjar, amb una tanca avui trencada. Es tracta d'un text fragmentat, ja que s'hi poden observar encara les restes dels folis arrancats entre el f. 23 i el 24, entre el f. 36 i el 37 i entre el f. 77 i el 78. Manquen els intervals compresos entre el capítol primer i el tercer del tercer llibre, entre el capítol vuitè del quart llibre i el capítol segon del cinquè llibre, i entre mitjan capítol desè del llibre novè i mitjan capítol segon del llibre desè. La foliació aràbiga moderna està escrita a llapis. Les inicials són daurades amb ornaments cal·ligràfics, les caplletres estan escrites en vermell i blau, mentre que els calderons sols en vermell. Al marge del capítol cinquè del llibre vuitè, hom troba la següent anotació: «como yo Francesco Castelló», «muy magnífico señor mossén Yuan Aznar clérigo abita». Als folis 38, 43, 45, 55, 75, 78 i 82 es pot observar una filigrana amb el motiu de la carreta semblant a la número 3534 de l'inventari de Briquet. A les contracobertes s'observen molts esborranys i un tres en ratlla que denota l'ús escolar d'aquest còdex.

f. 1r Inc.: Toda ciencia tiene subiecto o materia de que tracta. (...) (f. 88v) Expl.:
E así ayamos dicho universalmente el prohemio o introducción de la política.
EXPLICIT ETICA DEO GRATIAS.

La bibliografia referent a aquest còdex és la següent:

Bibliografía Española de Textos Antiguos, cercador *Philobiblon* <http://sunsite.berkeley.edu/Philobiblon/BETA/1474.html>, [data de consulta: 12-5-2009] [última càrrega de dades: 5-5-2008] [última actualització HTML: 9-8-2008]

GABINETE DE MANUSCRITOS DE LA BIBLIOTECA NACIONAL (ed.): *Inventario General de Manuscritos*, Madrid, 1984, vol. X, p. 382.

HEUSCH, C.: «Index des commentateurs espagnols médiévaux d'Aristote (XIIIe-XVe siècles)», *Atalaya* 2, 1991: 162-3.

RIERA I SANS, J.: «Catàleg d'obres en català traduïdes en castellà durant els segles XIV i XV», dins *Congrés internacional de la llengua catalana 2. Historia de la llengua*, 1989. p.701

RUSSELL, P.E. / PAGDEN, A. R. D.: «Nueva luz sobre una versión española cuatrocentista de la Etica a Nicomaco», *Homenaje a Guillermo Guastavino*, 1974.

VIÑA LISTE ET AL., (eds.): *Cronología de la literatura española. I. Edad Media*, 1991, p. 91 Item 266.

Biblioteca Nacional, Madrid, manuscrit 6710 = M2

Conté una versió castellanoaragonesa del compendi de l'Ètica aristotèlica. El manuscrit fou copiat amb una acurada lletra gòtica redona per l'estudiant Esteve Masparranta, el qual conclogué el treball el 31 de Juliol de 1479. El còdex consta de 140 folis, els dos últims dels quals són en blanc. Els folis són de paper excepte els bifolis dels quaderns que són de pergamí. Hi manca el pergamí al foli final del primer quadern, passant directament al pergamí del bifoli inicial del segon quadern al f. 15. Els folis mesuren 282 x 290 mm., amb una capsa d'escriptura de 150 x 95 mm., en la qual es compten 25 línies. Les cobertes tenen una superfície de 300 x 220 mm. Està enquadrnat en pell sobre taula a l'estil mudèjar amb restes de dues tanques a la coberta. La foliació aràbiga moderna escrita a llapis arriba fins al 138, sense comptar l'últim bifoli de pergamí, i omet el compte d'un foli entre el 91 i 92. Els folis en blanc entre el f. 10 i el f. 13, corresponents al final del primer quadern, estarien destinats a copiar les rúbriques dels capítols dels llibres vuité, nové i desé. S'hi han deixat espais en blanc per a les caplletres. No té calderons. El paper presenta uniformement la filigrana d'una carreta coronada semblant a la inventariada amb el número 3547 per Briquet i amb el 1339 per Valls i Subirà. Escit sobre el perfil exterior dels folis s'hi pot llegir: "de diversas cosas em pergamino de mano en castellano". Al lloc hi ha una enganxina desgastada amb el títol: «Las e[tcas] Aristotiles». El còdex procedeix del convent de Sant Vicent de Plasència.

f. 1r Inc.: *Stephanus Masparranta*. Toda sciencia tiene sujeto e materia de que tracta. (...) (f.138v) *Expl.*: E así ayamos dicho universalmente el proemio o introducción de la polición. Amén. *Posquam finis he[bi]tur xp̄iis laudetur. Hic liber perfectus fuyt ultima die mensis Julii Anno a nativitate diu[s] millesimo quadrigentesimo septuagesimo nono per me Stephanum Masparranta studentem.*

La bibliografia referent a aquest còdex és la següent:

Bibliografía Española de Textos Antiguos, cercador *Philobiblon* <http://sunsite.berkeley.edu/Philobiblon/BETA/1476>, [data de consulta: 12-5-2009] [última càrrega de dades: 5-5-2008] [última actualització HTML: 9-8-2008]

FERNÁNDEZ POMAR: «Libros y manuscritos procedentes de Plasencia: Historia de una colección», *Hispania Sacra* 18, 1965: 95.

GABINETE DE MANUSCRITOS DE LA BIBLIOTECA NACIONAL (ed.): *Inventario General de Manuscritos*, Madrid, 1987, vol. XI, p. 244.

HEUSCH, C.: «Index des commentateurs espagnols médiévaux d'Aristote (XIIIe-XVe siècles)», *Atalaya* 2, 1991: 162-163.

RIERA I SANS, J.: «Catàleg d'obres en català traduïdes en castellà durant els segles XIV i XV», dins *Congrés internacional de la llengua catalana 2. Historia de la llengua*, 1989, p.701.

RUSSELL, P.E. / PAGDEN, A. R. D.: «Nueva luz sobre una versión española cuatrocentista de la *Ética a Nicomaco*», *Homenaje a Guillermo Guastavino*, 1974.

VIÑA LISTE ET AL., (eds.): *Cronología de la literatura española. I. Edad Media*, 1991, p. 91, Item 266.

Biblioteca Nacional, Madrid, manuscrit 7076 = M3

Conté una versió castellanoaragonesa del compendi de l'Ètica aristotèlica i dos textos breus afegits a l'últim foli: una carta adreçada a Isabel la Catòlica imprecant el perdó reial rere l'atemptat contra el rei Ferran i quatre sentències doctrinals del *De clementia* de Sèneca, que amaneixen eruditament la carta imprecatòria. El manuscrit fou copiat amb lletra gòtica aragonesa entre 1490 i 1500 i consta de 70 folis de paper. Els folis mesuren 278 x 208 mm., amb una capsa d'escriptura de 190 x 110 mm., en la qual el nombre de línies oscil·la entre les 30 i les 36. Les cobertes tenen una superfície de 290 x 220 mm. L'enquadernació és moderna. La foliació aràbiga moderna està escrita amb plomí de tinta negra. Les caplletres estan escrites en vermell i blau, mentre que els calderons sols en vermell. El paper presenta uniformement la filigrana d'una mà amb un guant de la qual ix una estrella, semblant a la número 10793 del catàleg de Briquet.

f. 1r Inc.: Toda sciencia tiene subieto o materia de que trata.(...) (f. 69v) Expl.: E assí hayamos dicho universalmente el prohemio o introducción de la política.
DEO GRACIAS.

La bibliografia referent a aquest còdex és la següent:

Bibliografía Española de Textos Antiguos, cercador *Philobiblon* <http://sunsite.berkeley.edu/Philobiblon/BETA/1475.html>, [data de consulta: 12-5-2009] [última càrrega de dades: 5-5-2008] [última actualització HTML: 9-8-2008]

GABINETE DE MANUSCRITOS DE LA BIBLIOTECA NACIONAL (ed.): *Inventario General de Manuscritos*, Madrid, 1988, vol. X, p. 382.

HEUSCH, C.: «Index des commentateurs espagnols médiévaux d'Aristote (XIIIe-XVe siècles)», *Atalaya* 2, 1991: 162-163.

RIERA I SANS, J.: «Catàleg d'obres en català traduïdes en castellà durant els segles XIV i XV», dins *Congrés internacional de la llengua catalana 2. Historia de la llengua*, 1989, p.701.

RUSSELL, P.E. / PAGDEN, A. R. D.: «Nueva luz sobre una versión española cuatrocentista de la *Ética a Nicomaco*», *Homenaje a Guillermo Guastavino*, 1974.

VIÑA LISTE ET AL., (eds.): *Cronología de la literatura española. I. Edad Media*, 1991, p. 91, Item 266.

Bodleian, Oxford, manuscrit Span.d.1. = O

Aquest còdex conté una versió castellana del compendi de l'Ètica aristotèlica i un *Te Deum* en llatí als ff. 146v-147r. El manuscrit fou copiat per una mà gòtica redona llibrària. El còdex consta de 148 folis de pergamí i mesura 249 x 162 mm. Els folis compten amb una capsula d'escriptura de 150 x 80 mm. amb 28 línies. S'hi troben orles als ff. 1v, 15r, 29v, 37r, 49r, 59r, 70r, 81v, 97v, 112r, 127r. Aquestes orles van ser arrancades, mutilant els fulls amb il·luminacions, i restaurades posteriorment al còdex integrant una altra mà el text que mancava. L'enquadernació és gòtico-mudèjar. El dedicatari del manuscrit és Juan de Guzmán y Torres, senyor de Algaba, prop de Sevilla, i oncle de l'adaptador Nuño de Guzmán, el qual realitzà el seu treball a Sevilla entre el quinze d'octubre i el vint-i-vuit de novembre de l'any 1467. Tot i la proximitat geogràfica, aquesta versió no és la font de l'incunable imprès per Ungut i Polono l'any 1493 a Sevilla, ni tampoc de l'incunable imprès per Hurus entre els anys 1488 i 1490 a Saragossa. Segons Russell i Pagden, aquest còdex procedeix de la biblioteca conventual d'Uclés.

f. 1v Rúbrica: *Inc.*: Introducción dela presente obra al muy magnífico mi señor Juan de Guzmán, señor del Algava.

f. 1v Pròleg: *Inc.*: A fin que más seguro pudiésemos navegar [...] (f. 2r) *Expl.*: ...quede en su proporción al continencia ya el susodicho filosofo oyamos.

f. 2v Proemi: *Inc.*: Toda sciencia tiene subiecto o materia de que tracta... [...] (f. 4r) *Expl.*: ... han de ser distintos los grados humanos, eso mesmo, las dignidades, los oficios, los beneficios, las condiciones, los estados.

f. 15r Compendi: *Inc.*: Los diez libros de las Éticas de Aristóteles presentados al muy magnífico e al muy virtuoso Juan de Guzman señor de la Algava. Libro primero [...] (f. 146r-v) *Expl.*: el prohemió o introducción dela política *et cetera. Deo gracias.*

f.146v Colofó: *Inc.*: Començose el presente libro a traduzir & ordenar en Sevilla a xv de octubre año de sesenta e siete e acabose a xxviii de noviembre [...] *Expl.*: ...transfirióse del original sin intercesion de minuta afin de non alongar el tiempo por lo qual va en muchos lugares emendado e corregido.

La bibliografia referent a aquest còdex és la següent:

Summary Catalogue of Western Manuscripts in the Bodleian Library at Oxford, Vol. VI, pp. 192-93, Item 32742.

Bibliografía Española de Textos Antiguos, cercador *Philobiblon* <http://sunsite.berkeley.edu/Philobiblon/BETA/1853.html>, [data de consulta: 12-5-2009] [última càrrega de dades: 5-5-2008] [última actualització HTML: 9-8-2008]

Catalogue of Books Printed in the xvTH Century Now in the British Museum, London, 1971, Vol. X, p. 39.

HEUSCH, C.: «Index des commentateurs espagnols médiévaux d'Aristote (XIIe-XVe siècles)», *Atalaya* 2, 1991: 162-163.

RUSSELL, P.E. / PAGDEN, A. R. D.: «Nueva luz sobre una versión española cuatrocenista de la *Ética a Nicomaco*», *Homenaje a Guillermo Guastavino*, 1974.

VIÑA LISTE ET AL., (eds.): *Cronología de la literatura española. I. Edad Media*, 1991, p. 91, Item 266.

Biblioteca històrica del Marquès de Valdecilla, Madrid, manuscrit 152 = Val

Aquest còdex conté una versió castellana del compendi de l'Ètica aristotèlica. Es tracta d'un manuscrit de paper, copiat amb lletra gòtica del segle XV. Consta de 108 folis, amb numeració aràbiga moderna a llapis. Les guardes mesuren 310x220 mm., mentre que els folis 308x217 mm. amb una capsula d'escriptura de 200x135 mm. El còmput de línies escrites dins de la capsula oscil·la al voltant de 30. Així mateix, el paper mostra la filigrana d'un guant coronat per una estrella (f. 20). Remarquem la presència del proemi explicatiu de la divisió aristotèlica dels sabers.

f. 1r Proemi: *Inc.*: (T)oda çiençia tiene subjecto o materia de que tracta. E por la división de los sugettos se toma la división de las çiençias. E así son distintas la medecina, cuya consideración es sanar e la generación de la geometría, que considera la grandeza o mesura. E para demostrar universalmente la división de las çiençias e el sugetto de aquellas faremos una tal distinción general.

f. 2v Compendi: *Inc.*: El libro de monastica que de presente tenemos entre manos es libro apartado que solo considera la final bienaventurança del ome agora sea en esta vida e despues della. E çerca de la umana fin es la consideración de aqueste libro, el qual es partido en dies libros, la utilidad suya facilmente parece no solamente ser grande mas nescesaria, pues conseguida aquesta çiençia cada uno consigue el fin por que son las obras humanas finalmente. (f. 128r)

Expl.: proemio e introducción de la politica. Finito libro sit. Deo gratias

La bibliografia referent a aquest manuscrit és la següent:

Bibliografía Española de Textos Antiguos, cercador *Philobiblon* <http://sunsite.berkeley.edu/Philobiblon/BETA/2353.html>, [data de consulta: 27-9-2011] [última càrrega de dades: 26-5-2011] [última actualització HTML: 15-2-2011]

VILLAMIL Y CASTRO: Catálogo de los manuscritos existentes en la Biblioteca del Noviciado de la Universidad Central (procedentes de la antigua de Alcalá), pp. 64-65, Madrid, 1878.

9. Criteris de transcripció

- Conservem la grafia original del manuscrit, amb les excepcions que indiquem més avall:
- Unim i separem les paraules segons la normativa actual, per exemple «perquè» al manuscrit «per que».

- Regularitzem l'ús de *u/v* i de *il/j*, com «vull» o «jóvens».
- Regularitzem l'ús de *clç* per a evitar cacofonies, com «semblança».
- Regularitzem l'ús de *clt* quan les grafies no són clares, com «consideració».
- Regularitzem l'ortografia de *n* i *m* davant de *p* i *b*.
- Transcrivim la grafia *ll* per *l·l* només en els casos prescrits per la normativa actual, com ara «intel·lectual».
- Suprimim les consonants dobles, excepte aquelles rellevants fonèticament com «elegibbles» o etimològicament com «offici».
- Accentuem i introduïm la dièresi segons la normativa actual.
- Assenyallem amb l'apòstrof les elisions prescrites per la normativa vigent, com «s'ha», i amb el punt volat, les altres aglutinacions vocàliques, com «que ·ns» o «o ·s». Mantenim la grafia del manuscrit quan no apostrofa l'article davant de vocal, per exemple «el enteniment» o «del accident».
- Desenvolupem les abreviatures d'acord amb l'ortografia actual, amb l'excepció d'«etc.».
- Seguim l'ús modern en puntuació, per tant, regularitzem les majúscules i les minúscules segons la normativa actual.
- Indiquem les restitucions de les llacunes i de les omissions entre claudàtors [ ]. Cancel·lem les repeticions i les lletres i mots sobrers i les consignem en nota al peu.

10. Abreviatures i sigles

- add.*: addició
- canc.*: cancel·lat
- cf.*: compareu
- exp.*: explícit
- f.*: foli
- ibid.*: ibidem
- inc.*: incipit
- interl. sup.*: interlineat superior
- m. d.*: marge dret
- m. e.*: marge esquer
- m. i.*: marge inferior
- m. s.*: marge superior
- ms.*: manuscrit
- om.*: omissió
- p.*: pàgina
- r.*: recto
- rep.*: repetició
- v.*: verso
- vid.*: vegeu

vol.: volum

ACA: Arxiu de la Corona d'Aragó, Barcelona

BC: Biblioteca de Catalunya, Barcelona

BN: Biblioteca Nacional, Madrid

L'ÈTICA D'ARISTÒTIL SEGONS EL MANUSCRIT CATALÀ BC 296

(f. 1r) [T]ota ciència té subjecte o matèria de què tracta e per la divisió dels subjectes se pren la divisió de les ciències. E axí són distintes la medecina, la qual consideració és del sa, e la geometria, que considera la magnitud o mensura. E per a demostrar universalment la divisió de les ciències e subjectes de aquelles farem una tal distinció general. Tota ciència o doctrina o és ciència o via e mig de pervenir en ciència.

Si és via en ciència, o és que ens demostra les lletres e síl·labes e congruït de parlar axí com la gramàtica, ho ens demostra el ornament de parlar axí com la retòrica, ho ens demostra formar los conceptes del parlar axí com la lòchiqua.

E si és ciència, és en dos maneres, car el subjecte de aquella o és cosa que no és fabricada del nostre enteniment ni devalla son ésser de les humanes obres o sí.

E si en la primera manera, és en tres maneres, car aquella cosa o és considerada apartada de corporalitat e matèria, dich corporalitat, triangularitat o quadrangularitat, etc. E de aquestes coses és la ciència divina o methafísica. E aquestes coses són axí com Déus, àngel e enteniment, etc, les quals ateny l'enteniment e no les concep la ymaginació, perquè no pot de aquelles fabricar *ydola* ni semblança neguna. Emperò, el enteniment // (f. 1v) profundament les investiga desnudant e apartant de aquelles tot cors e ses passions. Cos dien aquell qui és lonch e ample e profunt. Passions són ser quadrat o circular, o tenir tres angles o vint. E axí mateix aparta tota matèria e ses passions o accidents, axí com fexuch o lauger, calent e fret, aspre e lis, dur e moll, blanch e negre, etc. Car aquestes coses són passions e devallaments de matèria. E aquest acte és el més alt e el més noble de entendre, car aquest és sol per si propi del enteniment.

Segonament, és la consideració de aquelles coses que tenen quantitat apartada de tota sensible matèria. E de aquesta matèria són la arismètica, [la geometria, la música e astronomia]^a e la stologia, la part que no és supersticiosa. Car si el geomètra considera el triangle, ni l'emagina que sia de hor ni de fusta ni de altra matèria neguna.

Tercerament, és la consideració de les coses que són sotsmeses al moviment e transmutació, les quals no són fora de cors e sensible matèria, la causa del qual dihem natura. E de allí venen les ciències físiques, [qu]e volen dir naturals, perquè *fisis* vol dir natura e *ycos* vol dir ciència. E axí es ciència de natura. E aquesta és en moltes maneres considerada, lo qual se dexarà per al present.

El segon membre principal és de les ciències pràctiques, les quals devallen en les operacions humanes. E aquestes són en tres maneres considerades.

Primerament, és considerar lo hom com ha de millorar-se en la part intel·lectual e com ha de moderar los apetits e les passions e com adquirirà los àbits migans, // (f. 2r) [qu]e són dits virtuts. E aquesta és l'àttica (*sic*) o monàstica.

Segonament, el hom après de ésser racional és animal conjugal. La ciència que ensenya com se ha de regir ab la muller, com ha de elegir, com ha de nodrir los fills e com ha de regir los sirvents, com ha [d']adquirir *victu* e *vestitu* per a ells, és nomenada yconòmica.

Tercerament, perquè lo hom és animal civil e polítich, ço és dir, que après de ser racional e conjugal, és dit animal social^b, que vol dir dispost e inclinat a convenir ab altres

a. Integració realitzada d'acord amb el testimoni d'A, M1, M2, M3 i O.

b. Corregim la lliçó sotil de C per social d'acord amb el testimoni d'A, M1, M2, M3 i O.

e haver pràctica amistat, companyia de gents. E la sciència que ordena lo tal viure es dita política, car en aquesta sciència se tracta la causa de la congregació de les ciutats, e per quines causes les tals comunicacions e vides se salven o ·s corrompen. E axí mateix se tracta de la diversitat de policies e principats, e de la bondat e malícia de aquelles. E axí mateix se dóna l'orde de fabricar leys que sien convenibles a les gents de aquella comunicació o amistat. E aquí ·s diu com han d'èsser distints los graus humans e axí mateix les dignitats, los officis, los beneficis, les condicions hi estats, etc.//

(f. 2v) El libre de monàstica o ètica, que a present tenim entre mans, és libre apartat que sols considera la final benaventurança del hom, ara sia en esta vida o après de aquella. E prop de la fi humana és tota la consideració de aquest libre, lo qual és partit en X llibres. La utilitat sua fàcilment se mostra no solament ser gran mas necessària, puix conseguida aquesta sciència, cascú consegueix la fi per què són tots los treballs e les obres humanes finalment.

El primer libre tracta de aquest fi en general moral, figurativament, quasi declarant la felicitat política quina és e de qui proceheix e quant és e de qui és axí com de subje[c]te e quines coses són necessàries a la tal felicitat e com consisteix en lo bé de la virtut. E notifica axí mateix aquesta virtut què tal és e quina cosa és. E aquest primer libre és partit en prohemi e en tractat. E en lo prohemi [h]a dos capítols.

En el primer capítol del prohemi tracta com de totes les coses atenyen en algun bé final e de la diversitat de les fins e del orde e comparació de aquelles.//

(f. 3r) En el primer capítol ha quatre conclusions: la primera és de la tendència o discurs de les coses en alguna fi; la segona, de la diversitat de les fins; la tercera, del orde de aquelles; la quarta, de la comparació que entre les fins ha e de la sua excel·lència.

De la primera diu que tota art per los hòmens trobada e tota doctrina –comsevulla que sia abituada o ensenyada– e tot acte –comsevulla que sia fet e de qualsevulla grau de agents proceheixqua– e tota elecció –quant a les criatures racionals– apetenen e desigen algun bé, axí com a benaventurança final. E per tant, bé han dit los antichs en la notificació del bé, dient que bé és aquell que totes les coses desigen. E aquesta és la primera conclusió.

Segona, diu que y ha diferència entre les fins, que en algunes d'elles la obra matexa és la fi, com en la música, hi algunes d'elles tenen fi apartat de la obra, com la mequànica, axí com en lo fer de la casa.

Tercera, diu que, no obstant que y haja moltes fins en moltes arts, sciències e doctrines, emperò que les hunes són a les altres subordinades, axí^a com la art de fer los frens e selles és subordinada e subsirvex a la virtut e art militar, e aquella a la victòria, e la victòria a la pau, honor e lahor.

Quarta, // (f. 3v) diu que, no obstant que y haja multitut de fins en qualsevulla obra, art o doctrina, emperò los que són finals són pus nobles e més principals e més excel·lents que tots los altres entremediats fins; axí com la salut és millor que la art del toquar los polsos e craduar^b les medecines e altres qualssevulla obres, encara que sien moltiformes en medicina.

El segon tractat: del fi de les humanes obres ser posible e necessari, e qual de les sciències se deu entremetre e tractar de tal fi, e de la manera del ensenyar e aprendre la sciència moral.

El segon capítol té quatre parts. La primera, de la possibilitat de les humanes coses. La segona, posat que tal fïi sia, a qual de les sciències o virtuts pertany de tractar. Tercera, quina serà la manera del tractar de semblant fïi. Quarta, quina manera ha de tenir el dexeble o aquell que volrà en la tal sciència ser ensenyat.//

a. *Corregim la lliçó aci de C per axí.*

b. *Cf. els testimonis graduar d'A, E, M3, graditar de M1, graduzir de M2.*

(f. 4r) Quant a la primera diu, demanant qüestió, si és alguna fi de les humanes obres, el qual desigem per si mateix axí com bé final. Car, si per ventura el^a tal fi no fos possible, seria el hom animal occiós en natura, que freturaria de fi, hi el desig seria causat debades, puix [o] fos privat de aquell o necessàriament se argüiria procés infinit de causes necessàries. E puix que les dos coses són impossibles en natura, cové a saber, que y haja neguna cosa que freture de fi e que y haja procés infinit de causes, segueix-se necessàriament los actes dels hòmens ser per algun fi principal, al qual dihem benaventurança. E aquesta és la primera conclusió de aquest capítol.

Segonament, diu que, puix tal fi és no solament possible mas necessari, la conexença de aquell fi dos béns nos fa ensemps. El primer és que ·ns guia e ·ns mostra, axí com lo senyal al ballester. El segon // (f. 4v) és que ·ns atrau e convida, axí com al amador la cosa delectable.

Tercerament, diu que bo serà de tan necessària cosa com és aquest fi fer algun tractar palpable, hoc hi encara dir qual sciència és bo [qu]e de tal fi a tractar se entrameta. E açò quant a la primera part.

Quant a la segona part, diu que la sciència moral e civil deu conéixer e determenar de semblant fi, com ella sia la més principal e ordenadora de les altres sciències subalternes a ella. E axí matex jus ella estan les més excel·lents virtuts, cové a saber, la militar, la retòrica e la yconòmica. Hoc hi encara, perquè ordena les leys del que ·s deu obrar de les altres sciències e arts e quant. E encara perquè s'entramet a tractar del fi més universal e més comú dels hòmens e, per tant, ella és més divina e més excel·lent, perquè és més comunicable e té major universalitat, car la metafísica és més comuna e més universal *simpliciter* //

(f. 5r) Quant a la terça part, diu que l'ensenyador de aquesta sciència ha de tenir apartada manera de ensenyar e secrestada de la de les altres sciències^b, car la certitut de les coses morals no és en la manera de la certitut que se troba en les sciències naturals, metafísicals e methamàtiques; car està en veritat que tanta diversitat e differència demostren les humanes obres, que semblen més ser per opinió e per ley que per rahó o natura. Cert és que les coses laugeres en una manera pugen e les greus o fexugues en una manera devallen; mas lo desig dels hòmens no ·s mou en una manera. Ja molts moreiren per adquirir riqueses e altres per demostrar que eren forts e altres per adquirir honor o fama. Doncchs, seguir s'[h]a necessàriament que la sciència que no té sabuts principis ni certs no tendrà sabudes ni certes carreres de demostrar.

Quant a la quarta part, diu que aquell que voldrà ésser introduhit en aquesta sciència [h]a de tenir tres condicions. La primera, que sia content de la manera palpable e manual que la doctrina moral per sa suficiència e multiplicitat guarda en la manera del ensenyar, car semblant escarn és // (f. 5v) e vergonya que ·l mathemàtic sia content de la persuasió, com lo rectòrich demanar demostració, car no tenen una manera de principis de provar-se el triangle tenir tres angles e el qui va de nit ser malfaytor.

Segona, que no [ha] d'ésser apassionat, car aquesta sciència no s'aprén per specular e rahonar, mas per a millorar e obrar. E, per tant, difficultós és los góvens (*sic*) ésser introduhits en aquesta sciència. Emperò, no y ha differència dels jóvens segons la edat o segons los costums, car el deffalliment no és per la edat, mas per seguir les passions.

Tercera condició, diu que ha d'ésser introduhit en les costums morals, cové a saber, què és just o injust, virtut o vici, lahor o vituperi, car no y ha chica differència ser los hòmens acostumats en esta o en l'altra manera, car les eleccions e juhins dels hòmens són prop de ço que per ells és conegut. E tals són los actes, segons los enteniments de hon

a. *Corregim la lliçó es de C per el.*

b. *Corregim la lliçó de C e de tenir sciència apartada e o manera de ensenyar e secrestada de la de les altres sciències.*

procehexen. E açò hajam dit prohemialment, cové a saber, del fi e sciència que n'ha de tractar, e ensenyador e deixeble quina manera han de guardar en l'aprendre e ensenyar.//

(f. 6r) El tractat se parteix en dos parts. E en la primera part [h]a tres capítols. En el primer, tracta com el fi ja nomenat és dit felicitat e com en lo nom són concordes los més, emperò en la realitat sua són molts discordes.

Acabat el prohemi, comença el capítol primer del tractat, en lo qual ha quatre conclusions principals. La primera és que aquest bé final que cercam és nomenat felicitat. E quant en lo nom, molts han concordat en dir aquesta rahó: que ben viure e ben obrar és aquell mateix que la^a tal benaventurança.

La segona és que, posat la tal beatitut o felicitat sia confessada per tots quant al nomenar-la uniformement, emperò en la realitat de la cosa hi [h]a una gran differència, en tant que huns dien que és alguna cosa de les conegudes e manifestes, axí com la dilecció sensible e la honor o les riqueses; altres dien, com los platònicchs, que y ha hun bé separat de l'hom, el qual bonifica totes les coses; altres dihen que és en la virtut, com los estoichs; altres en la veritat, com los paripatèticchs; e axí dels altres.

E tercerament diu que no solament aquesta diversitat és universal *in genere*, mas encara *in specie* e en particular, car hun hom mateix jutga diversament // (f. 6v) segons la diversitat dels accidens, car el malalt diu que la benaventurança és la salut, el pobre la riquesa, el ignorant la sciència, etc. Axí que, per açò, el semblant fi és molt difficultós de determenar.

E quartament diu que, com sien les coses en dos maneres conegudes, cové a saber, o per sa natura o comparades al nostre conèixer, dubtar-se poria qual camí nos serà més segur de pendre en lo procés següent: o començar de les coses que tenen tanta entitat que sobreguegen e transenden los limits de nostra rahó, com Déus e àngel e unitat, etc., o per lo contrari. E diu que, certament, millor és a nosaltres començar de les coses més conegudes, les quals se dexen toquar al enteniment nostre, axí com si algú demanàs qual seria més útil de veure: el sol o alguna cosa vert e de color per a la vista. Cert és que el sol, per la excel·lència de sa llum, no s'eguala ab los tèrmens de nostre veure. Per tant, conclou que los principis de aquesta sciència són en ella mateixa sabuts e no havem ací de venir de la causa al effecte, mas, per lo contrari, havem d'anar del effecte a la causa. E, axí, gran utilitat és sser informat e connodrit en les virtuts e costumes civils, car aquest ja sab los principis / (f. 7r) necessaris a aquesta fi.

Capítol segon del tractat primer diu que molts an possat la felicitat en les delectacions sensibles, altres en les riqueses, altres en la honor, altres en la virtut contemplativa.

Capítol segon posa quatre conclusions. La primera, que molts han posat la felicitat en los béns de aquesta vida e, per ventura, el motiu d'ells fon rahonable o, almenys, no fon fora de tota rahó. Quatre vides són en les que les oppinions comunes e més famoses han concordat de posar la tal benaventurança. La primera és la voluptuosa e seguidora de les delectacions sensibles; la segona, la de les riqueses; la tercera, la de la honor; la quarta és la contemplativa. E aquesta és la primera conclusió de aquest capítol.

Quant a la primera oppinió, que posa la benaventurança en lo mengar e beure e actes venerents, de fàcil se pot impugnar, car la benaventurança del hom cert és ha [de] ser distincta e apartada de la del brut animal, car al més excel·lent grau d'èsser, major excel·lència de grau pertany.

Quant a la segona conclusió, que posa les riqueses per special beatitut, de fàcil se pot impugnar per los presupots ja passats. Car cert és que, tota cosa que és feta per alguna [altra], // (f. 7v) és millor la fi per què és que aquella cosa en si mateixa. Manifest és que les riqueses no són bones en si mateixes, mas són en relació d'èsser mudades per alguna altra cosa necessària en la vida, axí com mengar e beure o joyes o cavalcadures o robes. E notori

a. *Corregim la lliçó* quel ha de C per que la.

és que ·ls hòmens stants apartats de la comunicació de la altra gent, per bé stiguessen en riqueses e copiosos de totes les riqueses, haurien fam e set e soferrien les altres misèries e inòpies humanes^a. E per aquesta rahó se segueix no sser elles el fi e benaventurança del hom principal.

Quant a la tercera opinió, que posa la honor, encara parexeria tenir més rahonables motius, es persuadiria per algunes superficials rahons sser aquell la benaventurança final. Emperò, presa la diffinició del bé, que és per si suficiència, cert és se trobarà la honor no sser aquell fi que cercam, com ella stiga més en lo que honra que no en lo honrat; e perquè no és bé propri ni fabricat ni sotsmés a la elecció ni operació humana; e perquè és en relació e altra cosa, com^b havíem dit de la riquesa; car molts volen ésser vists honrats perquè sien tenguts virtuosos. No y ha dubte, car, segons ells, millor // (f. 8r) és la virtut que la honor. Donchs segueix-se la benaventurança no ésser en la honor.

Tercer capítol notifica que la posició no era suficient e impugna-la per moltes rahons.

[C]apítol tercer té sis conclusions principals. La primera és en recitar la opinió de Plató. Les V següents són en confutar-la e improvar-la per no suficient posició. Quant a la primera part, notau que la opinió de Plató era que la benaventurança del hom estava en la contemplació de la *ydea*, la qual segons ell era nomenada *per se homo*, com aquella fos molt divina e incorruptible e eterna e ajudàs a la generació e direcció de obres e felicitat de aquests particulars hòmens, als quals deya que, per la sua imperfecció e infinitat, no atenyia la cura e presciència divina, ni s'estenia més de fins los especificchs ents el divinal saber.

La insuficiència e impugnació de aquesta opinió se mostrarà molt breu, si prenim los motius seus ensemps ab la notificació del bé. E primerament erraven^c que no posaven ydea de les coses en les quals hi [h]a orde de primer e darrer, per lo qual no feyen ydea del nombre. Manifest és que ·l bé és trobat en lo predicament // (f. 8v) de la substància, axí com Déus e àngel e enteniment. Emperò, també és trobat en los predicaments del accident, car les virtuts són en lo predicament de la qualitat, e la^d (...) e en lo predicament de la quantitat, e la utilitat en la relació, e axí dels altres predicaments, e aquesta és la primera rahó e conclusió per a destrohir la posició semblant.

La segona rahó és que les coses que són jus una ydea són sotsmeses a una sciència. Cert és que del bé no és una sciència sola, mes moltes; car una sciència és la que ·ns mostra el moviment dels cels com la astronomia, altra la que ·ns demostra el sobiran bé e gloriós fabricador de les coses, com la methafísica, o altra la que ·ns demostra investigar la profunditat de les coses naturals, com la física, o l'altra la que ·ns demostra adquirir e conservar la bona disposició de la salut, com la medecina, e l'altra la que ·ns demostra el ornat e compost stil de ben parlar, com la rectòrica, e altra la que ·ns dirigeix e adreça en les accions morals, com la ètica, o altra la que ordena el fi de la victòria e benaventurada pau, com la bèl·lica. Axí que de molts béns és trobada multitut // (f. 9r) de sciències e, si veritat fos la posició sua, no hauria més de una manera de sciència, puix que, segons ells, una és sola la ydea de tal bé.

Tercera rahó, encara ·s mostra sia insuficient posició la sua, per posar una ydea de tots los béns ensemps, car cert és en los béns honests e útils e delectables tenir diverses diffinicions e rahons, per lo qual se seguiria ser differents ses ydehes.

a. *Cancel·lem e de la lliçó inòpies e humanes de C.*

b. *Repeteix com.*

c. *Corregim la lliçó anaven de C per erraven d'acord amb el testimoni erraven d'A, E, M1, M2, M3 i O.*

d. *Segueix la utilitat en la relació cancel·lat.*

e. *Llacuna de C. Cf. el testimoni d'A, E, M1, M2, M3 i O: la mesura e la proporció en el predicamento de la quantitat.*

Encara se poria dir la quarta rahó, que si aquell hom ydeal específich e aquest hom individu particular tenen una rahó e diffinició, cert és que tendran los dos una altra tercera ydea que és inconvenient, car axí porien ser infinides hidehes. Y al que dien d'ella perpetuïtat e duració, ser millors les coses per ser més durables, el contrari està en veritat car, segons açò, millors serien les pedres que ·ls hòmens, e també el bé que és trobat en les coses. És axí com la blancura que és trobada per diverses causes en la calç hi en la neu: la hu ve per sobres de calor, l'altre per sobres de fret. E per tant, el bé de la savieha e de la honor tenen molts diversos e allongats principis, per què ·s segueix no cohincidir los dos ni procehir de alguna comuna ydea.

E el que deyen // (f. 9v) que ajudava a la generació e fabricació de les coses les tals ydehes, la speriència està en lo contrari, car vehem ser los oficials bons mecànicchs en qualsevulla artificis e ignorar la notícia de les tals ydehes.

Emperò, si per ventura los béns partexen tots de hun bé, com de font e principi radical, o si són molts distincchs e finalment subhordenats a altre bé final, com posa Pictàgoras, e en dir si los béns son jus univocació o aquivocació o reduhits en la tercera manera, que és analogia, dexar-s' [h]a de present de tractar e escollir-s' [h]a en son loch propi, que serà en los libres de la methafísica.

Hi axí mostra's la benaventurança del hom no ésser en neguna de aquestes quatre opinions ja dites. Emperò aquí no impugna Aristòtil que la felicitat no sia en la contemplativa, mas destroheix la posició de Plató, encara que en lo començ de aquest capítol se scusa dient que, no obstant que Plató sia amic, que més amiga és la veritat.

Comença el tercer tractat principal de aquest primer libre, en lo qual Aristòtil solta la difficultat de set qüestions principals, que per totes són set en los capitols precedents. E són ja tractades dos: primera fon del possibilitat del fi e de sa necessitat, segona provà què cosa no era. // (f. 10r) Resta la terça, que serà primera en orde d'ací avant, en dir quina cosa és verdaderament. La quarta serà de qui proceheix, si de Déu o de fortuna o del hom; la quinta, de qui és, si és del hom o de la bèstia; la sisena, quin és aquest bé; la setena e última, quant és, si és en aquesta vida o en l'altra.

Capítol primer on declara quina cosa és perfet e quina cosa és per si suficiència.

Capítol primer del tercer tractat, en lo qual ha quatre conclusions principals. La primera és que en tota operació e elecció haja algun ffi hi aquest és divers segons la diversitat de les sciències e arts e actes e eleccions. E puix que axí és que havem provat que cada cosa té algun principal ffi per què és, e axí mateix havem dit la conferència de les fins en alguna fi, la nostra inquisició vendrà a tractar e determenar de aquell últim fi; e si fossen molts, el que transent a tots és lo més excel·lent e més noble e prop d'aquest serà nostre propòsit principal.

Segona conclusió se entroduheix quina cosa és alguna cosa ser perfeta segons la pròpia // (f. 10v) significació, essència o realitat. E diu que perfet és aquell lo qual se cerqua e ·s persegueix per si mateix, açò és dir, que la cosa perfeta no és desigada, ni eligida, ni triada, per neguna altra cosa sinó per si mateixa. E cer[t]ament diu que tal és la felicitat que cerquam, car la honor, la delectació, el enteniment e tota virtut triam^a e cerquam per la benaventurança, e no per lo contrari.

Tercera conclusió declara quina cosa és per si sufficient. E diu que per si sufficiència és ço en què tots los béns junts necessaris ad aquella cosa concorren. E axí mateix diu que, per a hom tenir per si sufficiència en la manera ja dita, no ha de viure vida solitària, mes ha de tenir fills o muller o parents o amicchs, dels quals s' [h]a de instituir algun terme rahonable, segons la necessitat e condició del viure. Emperò, açò s'entén quant a la felicitat política, la qual és possible a l'hom en esta vida, e no s'entén punt de la contemplativa, car de aquella lo contrari dirà tot en lo dehén libre.

a. *Corregim la lliçó tiram de C per triam.*

Quarta conclusió diu que a la benaventurança política tots temps se pot ajustar; e aquella en què més béns haurà, aquella serà més elegible, car la sobreabundà[n]cia e sobreexcel·lència // (f. 11r) dels béns fa les coses ser més elegibles e més desigades.

Segon capítol dóna regla per a conèixer e venir en spècia e notícia del fi damunt dit, e felicitat nomenada, e en qual part del ànima és ficuada.

[C]apítol segon, en lo qual ha quatre conclusions. La primera és que aquest bé, el qual universalment és en los capítols primers insinuat e notificat, encara ha mester declaració més special e més particular. E per provar quina cosa és e venir dretament en son propi coneximent, és mester que pringam la obra de cascun hom en singular, e après pringam notificació per les potències particulars de cascun hom, com cascuna d'elles tinga offici apartat per si, *verbi gratia*: del pintor és son offici proporcionar e pintar una ymatge, e del ferrer e argenter altres apartats fins. Axí mateix, lo offici del hull no coincideix ni és hu ab lo de la horella ni el de la boqua; donchs, ¿quina rahó seria que cascun hom tingués hun ffi e quada part del hom ne tingués hun altre, e l'om en quant hom fos privat de aquell? Per què ·s segueix necessàriament el hom, en quant tal, tenir algun senyalat fi, el qual // (f. 11v) sol a ell pertany.

Segona conclusió diu que, per verdadera inquisició de aquest senyalat bé, havem de separar aquelles coses ab les quals el hom convé ab les plantes e vejetals, axí com en la nutritiva e augmentativa virtut. Segonament, se ha de separar tot lo que pertany a la ànima sensitiva, axí com sentir e veure e gustar, etc., car aquestes són comunes als animals bruts. Resta solament que la benaventurança sia col·loquada en la part racional. E aquesta és en dos maneres: la una és la part superior, que ·s diu intel·ligència, l'altra és la part inferior, que ·s diu racional per participació. Cert és que en la part millor serà col·loquada aquesta beatitut.

Tercera conclusió, que puix axí és que la benaventurança és col·locada en la part racional e és pròpia operació de aquella, serà la millor operació e segons la més excel·lent virtut que obrar se puga. Axí com lo sonador que, posat que sonen dos, lo que sab l'artifici sona segons la virtut, e aquella serà laudable operació. Donchs, direm que la benaventurança és la operació òptima o millor que trobar se pugua segons la perfeta virtut; e perquè hun acte no causa perfecció de obra, axí com una oroneta no // (f. 12r) fa stiu, deu-se affegir e multiplicar en la vida perfeta. Axí hurem la diffinició de virtut universalment trobada, cové a saber, *quod est optima operatio hominis secundum virtutem in vita perfecta*. E és la tercera conclusió principal del libre, e també tercera d'aquest capítol.

La quarta conclusió diu que aquesta notificació o diffinició universal encara li farem algun ajustament, segons la necessitat de la cosa o el temps ho requirirà, car la bondat del enginy humà fa, segons los temps, sens fer errada, ajustaments a les arts e sciències e doctrines.

Tercer capítol dóna orde de conèixer los principis de aquesta sciència e com [són] diversos de les altres sciències especulatives. E diu més que la notificació de aquest fi en la manera ja dita concorda ab totes les oppenions del passat.

[C]apítol tercer, en lo qual ha quatre principals conclusions. La primera és notificar qual és la manera e la qualitat dels principis de aquesta sciència, car cert és que una matexa cosa és considerada diversament segons la diversitat de les sciències, car lo dret no és considerat en una matexa manera del rectòrich e del jaümetra. E los principis d'aquesta sciència són en tres // (f. 12v) maneres coneguts: los huns per inducció fent conjuntura de molts particula[r]s, los altres per lo que vehem fer e altres per^a ço en què són nodrits. E saber estes coses tenen gran increment e gran utilitat, car el principi de cada cosa és més que la mitat de aquella, car si ·l principi és rich en quantitat, és molt gran en virtut.

a. *Segueix lo que cancel·lat.*

Segonament, diu que bo serà veure si les oppinions dels anticchs concorden ab la posició del fi ya limitat, senyal serà que en sa notificació nos hajam hagut rahonablement, car ab la veritat totes les cosses acorden, e la falsia laugerament és discorde de la veritat. E, primerament, concorda ab aquells que digueren que la benaventurança era fi de les operacions e eleccions humanes. Segonament, concorda ab aquells que digueren ben viure e ben obrar ser la mateixa felicitat. Tercerament, concorda ab los que posaren la saviesa o la delectació o la prudència o la virtut e altres que comprenen la habundància e voluptat. E de la una oppinió han stat molts anticchs e de les altres són stats pocchs e gloriosos barons e no és rahonable dir que // (f. 13r) en tot hajen errat.

Emperò, aquells que deien la virtut ésser benaventurança final tenien algun deffalliment en la posició semblant, car no y ha poqua differència la bondat e virtut star en àbit o en operació e ús; car molts hi ha que tenen les virtuts en possessió e no les tenen en ús, e són axí com los que dormen e estan occi[os]sos. E cert és que aquests tals no són dignes de alguna lahor, car en los jochs que feien los anticchs no eren coronats los forts, sinó solament aquells qui exercitaven les persones e feyen el últim de potència per ven[ç]re e, de feyt, eren victoriosos.

Tercera conclusió diu que la benaventurança és per si mateixa delectable, e per a fundar açò diu que la delectació és covinent e pròpia dels animals, e cada qual se delita en ço que basta a conèixer. En una manera se delita lo cavall o el bou, en altra manera el hom. E altra delectació és del que ama les coses justes, que de aquell qui ama les coses sensibles. E tanta differència ha entre les dos delectacions, que no s coneix sinó après que les dos coses són obrades, que les unes // (f. 13v) porten a la memòria immensa delectació, e les altres porten una orrible tristea. Axí que covendrà a la nostra posició ço que deyen que la vida era delectable, e no serà separada la delectació de la felicitat, com no és separada la dolçor del çucre, el qual no ha mester mel ajustada per a fer les coses dolces.

Quarta conclusió diu que concorda ab aquells que digueren que havia mester alguna abundància de béns. E cert és que en la benaventurança política lo hom del tot pobre o miserable no pot ser benaventurat, car difficil és el molt menesterós obrar neguna cosa virtuosa. E altres coses hi [h]a que destorben e iniquen la felicitat, axí com la lega figura e orrible persona e dejecció e vilania de linatge, o malaventurança de fills o de parents o de amicchs molt acostats.

Quart capítol declara que la benaventurança devalla de Déu e no de la fortuna, e és del hom racional e no de tot home ni dels fadrins per ser privats del do del enteniment.

Capítol quart té^a quatre conclusions. La primera, que la benaventurança // (f. 14r) final sia dependent de la potestat divina, axí com de causa principal. E diu ell, axí demanant qüestió, si la felicitat és cosa que sia obrada per los hòmens o dependeixqua de la fortuna o de part de la magestat divina. E diu si és de part del hom, si és alguna cosa que s'aprenja com la sciència o si és cosa que s'abítue per continuació com la moral virtut o si s'ateny per continuació e corporal exercici com l'art militar. E, finalment, diu que si alguna cosa ve als hòmens de part de Déu, en lo qual no y ha dubte, que aquesta cosa serà la felicitat, car rahonable és de la millor cosa e pus noble^b pervenir causat excel·lent e virtuos, e aquesta és la felicitat.

E, segon, diu que, no obstant que devalle de Déu la tal benaventurança axí com de agent principal, emperò que és del hom axí com de dispost pascient. E comsevulla que sia, és^c una cosa divina e comuna a tots los hòmens que no són ceguats o privats dels naturals sentiments e possibbles o capaces de ser persuadits per rahó.

a. *Corregim la lliçó de de C per té d'acord amb el testimoni tiene d'A, E, M1, M2, M3 i O.*

b. *Corregim la lliçó rahonable de C per noble d'acord amb el testimoni d'A, E, M1, M2, M3 i O.*

c. *Corregim la lliçó en de C per és d'acord amb el testimoni d'A, E, M1, M2, M3 i O.*

E tercerament diu, com la // (f. 14v) fortuna sia causa per accident e incerta e la felicitat sia no contingent mes necessària, inconvenient serà atribuhir a la fortuna hun bé que tanta excel·lència e perfecció posseheixqua.

E quartament diu que la bèstia, per ser de rahó apartada e no tenir capacitat e subjecte en [què] la virtut se funde, no pot sser benaventurança. E, per la matexa rahó, el fadrí o lo horat e tots los hòmens que no atenyen el humà grau, cové a saber, raciocinar. Emperò, diu que moltes vegades diem benaventurats als jóvens, no per la virtut que tenen en acte, mas per la bona disposició e respecte bo e bona sperança en lo sdevenidor, e açò es veritat parlant naturalment. Emperò, la fe nostra en altra manera ho vol, que també salva los fadrins o infants cicchs e orats, e millor que als científicchs. Emperò, no y ha contradicció, car aquesta benaventurança és la que sabem en aquesta vida, aquella altra és la que opinam e crehem en l'altra.

Quint capítol declara com la benaventurança del hom és en aquesta vida e no s pert e tal per la fortuna, encara que los grans infortunis la torben. Diu més que l bé ni el mal dels vius no redunda als morts, en tal manera que dels benaventurats faça miserables e per contrari. //

(f. 15r)^a Capítol quint en lo qual Aristòtil disputa dos qüestions. La primera és si los hòmens que vulgarment diem benaventurats és possible en algun temps los puga la tal benaventurança sser toltà, axí com dihem de Príam. Car si és veritat, tantes són les revolucions de fortuna, que negú no serà benaventurat fins que muyra, segons la oppinió de Solon. E si açò és veritat, serà el hom benaventurat quant no obra. E nosaltres havíem posat la felicitat en la obra virtuosa e, segons açò, no seria veritat.

En la segona part, esclou una responsió errònea de Solon, el qual posa que l'home era benaventurat quant era mort, axí com aquell que està fora de les fluctuacions de la fortuna e de les tumultuacions d'aquesta vida. E aquesta responsió esclou dient que és deffícil lo que dien, car presuponen que l's morts puguen sentir bé ne mal, lo qual, posat que axí sia, no en la manera que ells deyen.

En la part tercera argüeix una altra responsió que dien que al mort, encara // (f. 15v)^b que no tingués sentiment, li podria venir bona fama o diffamació, honor o vituperi dels vius, etc., axí com al qui dorm que, encara que no senta, si li mor lo fill o li's crema la casa. En açò diu que, com los parents e amichs sien molts, que s poria sdevenir a ells o algú d'ells tan gran enfortuni, que el que és ara infèlix e miserable, algun temps seria benaventurat, e per lo contrari, lo qual és scarn. Segueix-se que la benaventurança ni mala^c no vinga als morts de la que tenen a sos parents ni amichs vivints.

Quartament, argüeix contra la posició de Solon, special contra aquella part que l viu no podia ésser benaventurat per la incertentat de la fortuna. Diu que aquesta és la contradicció, car ell deya que quant mort, podia hom mirar la vida passada, la qual, si era stada bona, hom se podia dir benaventurat. Contra açò diu que, puix ells dien que és benaventurat en lo present perquè vixqué bé en lo passat, cert és que aquell passat alguna vegada fon present e, per tant, que aquell tal viu se pot // (f. 16r) dir benaventurat. E axí no serà veritat que fins a la mort se aja a diffirir la tal beatitut.

Quintament, solta aquestes oppinions dient que veritat és que la benaventurança principalment no stà en los béns de la fortuna, mas stà en la operació de la virtut. Emperò, diu que los béns de la fortuna són necessaris, axí com l'esturment al sonador. Manifest és açò, car nosaltres posam la felicitat un fi molt durable e permanent, e tals són

a. Vacat *m. e.*, a continuació repeteix la rúbrica corresponent al f. 2v: "Lo primer capítol del prohemí tracta com de totes les coses atenyen en algun bé final e de la diversitat de les fins e de l'orde e comparació de aquells" *canc.*

b. *Canvi de mà.*

c. *Repeteix no mala que cancel·lem.*

les operacions virtuoses, que, per venir en ús contínuament, no cahen en oblit. E diu que més fàcilment hom oblida les arts o les sciències que les virtuts, que les operacions que són senyores dels actes e hàbits virtuosos nu[n]qua poden venir en oblidit. E, per tant, conclou que el que una vegada és benaventurat no pot ésser malaventurat ja, si no era per privació de sentiment o algun altre accident terrible. Emperò, diu que en les amissions de les fortunes e amichs, tantes poden ser e tals que turben la felicitat; mas diu que allí relluu el bé de la virtut e soffir les passions el virtuós, no per no sentir-les com deyen los stoychs, mas per ser constant e fort, axí com lo dau que de qualsevulla part que cau stà ferm e com lo bon mariner en la fortuna major té arbitre. Axí que 's segueix que // (f. 16v) el que és virtuós e té rahonable sosteniment en la vida e viu bé e feneix, aquest se pot dir (...) citat^a.

Sextament, demana altra qüestió dient que si los que són morts comuniquen en algun bé o mal dels vius. Per la part afirmativa, se argüeix que sí, car inhumana cosa és dir lo contrari e, axí mateix, molt strany al comú dir dels hòmens, e lo contrari stà en la vulgar opinió. Per la part negativa, diu que major diferència [h]a entre los béns e los mals (...) ^b nostres e aquells mals e béns que legim en les tragídies o istòries que, per bé nos^c entrestesquen o alegren, no és aquella alegria o tristeza sufficient de dar felicitat o misèria. Axí responen diu que, si alguns béns dels vius o mals redundaria als deffunts, són tant flachs e tals que no fan als misserables felices ni als felices misserables.

Sisén capítol diu que la felicitat és bé honorable^d e no és bé laudable, axí com alguns digueren.//

(f. 17r) [C]apítol sisé, en lo qual Aristòtil demana si la felicitat és de les coses honorables o laudables. E diu que no és de les coses loables perquè la laor se dóna a les coses imperfetes per algun altre respecte, axí com loam al corredor^e o al just o liberal per la disposició o àbit que en ells és. E, per tant, no loham los déus, mas honram-los, car la honor és deguda a Déu e a les coses perfetes, com a la felicitat. Axí que la benaventurança és bé honorable e no laudable. E diu que gran rahó és, car ella és principi e fi de les humanes obres e perfeccions. E les lahors e vituperis se donen a les coses intermèdies e la honor e vituperi se donen als béns o mals finals, axí com últim premi o guardó e millor o pigor del que los hòmens coneixen, per bé que totes stes coses sien mesura de les humanes operacions.

Setén capítol diu que la present especulació és prop de la virtut humana e com la nostra ànima tingua dos parts: superior e inferior, e com la felicitat demanada està en la part superior col·locada.

(f. 17v) [C]apítol seté posa quatre conclusions. Primera, que la negociació present és prop de la virtut^f e tot lo treball del philòsof moral és prop de aquesta, e pot-se provar per los fabricadors de les leys cretenses e lacedemonis^g, atinencies, car aquests tots han fet leys per a fer los ciutadans bons.

- a. *Llacuna de C. Cf. el testimoni d'A, E, M1, M2, M3 i O: "aqueste se puede dezir bienaventurado, según aquesta política felicidad"*
- b. *Llacuna de C. Cf. el testimoni d'A, E, M1 i M2: "mayor diferencia ay entre los bienes e males de los vivos e muertos que entre los bienes e males nuestros" males ... males om. C i O.*
- c. *Corregim la lliçó no de C per nos d'acord amb el testimoni d'A, E, M1, M2, M3 i O*
- d. *Corregim la lliçó rahonable de C per honorable d'acord amb el testimoni d'A, M1, M2, M3 i O*
- e. *Corregim la lliçó Jesucrist de C per virtut d'acord amb el testimoni d'A, E, M1, M2, M3 i O.*
- f. *Corregim la lliçó creador de C per corredor d'acord amb el testimoni d'A, E, M1, M2, M3 i O.*
- g. *Corregim la lliçó retenses e cademonies de C per cretenses e lacedemonis d'acord amb el testimoni d'A, E, M1, M2, M3 i O.*

Segona conclusió diu que, no obstant aquesta negociació sia de la virtut, emperò serà de la virtut humana, perquè ací se tracta del bé no en quant bé és, mas en quant és bé del hom senyaladament e de la felicitat humana, la qual virtut ja havem possat en la operació de la ànima racional.

Tercera conclusió diu que rahonable serà dir alguna cosa de la ànima, puix en aquella se funda la virtut, car lo metge qui cura los ulls, necessària cosa és que aja la sciència de aquells, emperò en tal manera direm de ànima en quant pertany al moral, que ja sufficientment havem dit nostra intenció en los llibres // (f. 18r) *De anima*.

Quarta conclusió diu que en la ànima ha dos parts, les quals, si són dos coses distintes segons son ésser o difinició o si són axí com la concavitat o superfície de la roda, no és de la present especulació.

Quant al que cové saber al moral és [que] de aquestes dos parts de rahó, la una és racional per essència, l'altra és racional per participació. E la que és racional per essència persuadeix e convida a la part inferior al bé e tota la diferència dels hòmens ser virtuosos o viciosos stà en la diferència o concòrdia de estes dos. El intemperat té la part inferior lessa e, per tant, no és sanable e és difficultosa sa salut. El incontinent té lessa la part inferior e és axí com lo coixo que eleix de anar dret e per la lesió de aquella part és portat en lo sinistre. E no és menor la malaltia de la ànima que la del cors, possat no sia visible. En lo virtuós, les dos parts són conjunctes e concordades, axí com en lo just e liberal.

Quinta conclusió, que axí com són en la ànima dos parts, axí per a perfecció e sanitat de aquelles, cercarem dos parells de virtuts. A la part superior, darem les virtuts // (f. 18v) intel·lectuals, axí com art, prudència, sciència, enteniment e saviesa; a la part inferior darem les virtuts morals, axí com justícia, templança, lliberalitat, ffortalea, mansuetud, etc; perquè a la perfecció del hom se requiren dos cosses: primera, la sanitat de la part intel·lectiva, que és entendre la veritat segons que veritat és, segona, voler lo dret segons que bé és hi aquesta és la sanitat de la part volitiva o appetitiva. E no s pot dir virtuós perfetament sens la conjunció de aquestes dos coses. E axí acaba lo primer libre.//

(f. 19r) Capítol primer del segon libre on diu com les virtuts no ·ns venen per natura ne contra natura.

[C]apítol primer del segon libre conté una conclusió, cové a saber, que les virtuts no ·ns venen per natura ni són contra natura, lo qual manifest se prova per les rahons següents. La primera, de la virtut intel·lectual no y ha dupte que sa generació e augment és per art e doctrina, lo qual no és [sens]^a experiència e temps. Segona, de la virtut moral cert és, si fossen per naturalea, tots serien virtuosos, e si fossen contra natura, nunca seria negú virtuós, car les coses naturals no poden adquirir habituació contrària a sa qualitat per molt que sien acostumades en allò. Car la pedra, per moltes vegades que la lancen contra en alt, nunca adquirirà // (f. 19v) habituació de pugarse per si mateixa sens lançar-la, ni lo foch devallar, e axí de les altres coses naturals. Emperò les disposicions de les virtuts procehint o praehechistint^b en nosaltres, havem el acte e perfecció per hun exercici e continuació e axí som fets virtuosos.

Altra rahó, totes les coses que venen per natura primer venen les potències o virtuts e après les operacions, car un hom no ·s fa vehedor per moltes vegades veure, ni hoynt per moltes vegades hoyr, mas primer proceheix la virtut en l'ull e après ve el acte del veure e axí de les altres potències. E de les virtuts és lo contrari, car primer havem les operacions e après venen les virtuts e hàbits. E segons les coses que los hòmens acostumen fer, tals hàbits són engendradores en ells, de les coses justes la justícia, de les lliberals la lliberalitat.

a. Integració realitzada d'acord amb el testimoni d'E, M1, M2, M3 i O.

b. Cf. els testimonis dels mss. castellanoaragonesos: preexistiendo A, M1, E, O, presciendo M2, persistiendo M3.

E tantbé se prova per los fabricadors de les leys, los quals treballen per acostumar los ciutadans als actes virtuosos; als que han a ésser en la militar, instrueixen e exerciten en les arts bèl·liques i als mequànichs en la mequànica; e axí en les altres arts e virtuts, car de aquelles operacions // (f. 20r) mateixes que :s corromp, la virtut se engendra. Per tant, no y ha poqua diferència nodrir e acostumar los hòmens en una o en altra manera, car gran força té sobre nosaltres e tart podem lançar e avorir lo acostumat seguir.

Segon capítol notifica quina cosa és recta rahó, e com la delectació e la tristor són senyals de conèixer les obres ser virtuosas o viciosas.

[S]egon capítol té dos conclusions. La primera és que –puix aquesta negociació no és presa per causa de contemplació, sinó per fer-nos bons quant a les operacions, les quals han de ésser regides per la recta rahó– de aquesta recta rahó, la qual és dita prudència, direm alguna cosa tòpica e palpablement; car les paraules an de ésser conformes a la matèria. Hi aquesta prudència o recta rahó no té neguna medicina que esguarda al accident y el loch e manera e temps; mes ha de fer com en la medicina^a que esguarda al accident hi el loch e manera e temps.

Emperò encara se pot donar una retgla més special e és aquesta: que tota superhabundància o deffecte corrompen la moral virtut, axí // (f. 20v) com lo molt treball e el oci corrompen la sanitat, emperò el exercici moderat la conserva. Axí mateix és en la temperança y en la fortalea: el que totes les coses^b tem fa's temerós, el que totes les coses gosa fa's audax, el mig d'aquestes diu-se fort. Axí de les altres virtuts possant regla general: que en lo mig se salven e en los strems són corruptes.

Segona conclusió, que lo senyal de la operació ser viciosa o virtuosa són la delectació e la tristor ab què s'obren. El que és abstinent es parteix de les delectacions corporals e s'alegra haver-se partit del vici, a aquest diem temperat. E, per lo contrari, el que s'entristeix, intemperat. El que sosté los perills e se n'alegra és fort, el que s'entristeix és temerós.

Prop de les delectacions e tristors és la virtut moral, per la delectació obram les coses males, e per la tristor nos partim de les coses bones. E, per tant, deya Plató que la primera sciència que devien aprendre de infantea era en què :s devien alegrar o entristir. E per tant, los estoichs deyen que les virtuts eren impassibilitats, volien dir que mostraven fogir la delectació // (f. 21r) e la tristor.

Emperò, diu Aristòtil que del tot no deyen bé, car les virtuts han de demostrar què delectacions tals e quals e quant se han de proseguir e fugir, car stà en veritat que y ha tres maneres de béns elegibbles: [útil]^c e delectable e honest; e tres, sos contraris fugibles: mal, nociu e trist. En la persecució de aquests o fuga stà la bondat o la malícia, encara les més forts de aquests és la delectació, car nodreix-se ab nosaltres e té llatitut en tota la vida, per lo qual és dificultós de refrenar la concupiscència contra aquesta; car, axí com diu Eràclio, més dificultós és pugnar contra la delectació que contra la ira. E, puix que més dificultós és, la més àrdua virtut moral serà aquella que reffrenarà el tal appetit he aquesta és la temprança.

Tercer capítol diu que les obres que són ans dels àbits engenrrats són diferents de aquelles que són aprés de les virtuts habituades. E diu que per hun acte de virtut no és^d dit virtuós, mas per moltes que sien fets ab delectació e ab elecció.

[C]apítol tercer té dos parts. En la primera se demana una qüestió. En la segona se dóna la // (f. 21v) solució. E la qüestió és aquesta: havem dit damunt que de obrar les coses justes se fa hom just, sembla dir contradicció, car: com pot negú obrar les coses justes ni lliberals, si ja no és just o lliberal? Axí com lo qui obra en la música és músich y el que obra

a. *Segueix* qui a la medicina *que cancel·lem*.

b. *Segueix* gosa *canc*.

c. *Integració realitzada d'acord amb el testimoni d'A, E, M1, M2, M3 i O*.

d. *Repeteix* no és.

en gramàtica és gramàtic. Diu per solució que no és semblant en les arts e virtuts, car en les arts comsevulla que obren són dits artistes e en les virtuts és la mesura més primera, car per ésser virtuós no ·s requir sols hun acte de virtut mas molts, hoc encara que sien guiats per saviesa e fets per elecció e possats en la balança del consell e que sien voluntaris e ab delectació e ab àbit e continuació. Axí que no ·s segueix que, per fer hu ni X actes de justícia o de lliberalitat, no és l'om lliberal ni just, mas per fer moltes obres tals ab les condicions ja dites.//

(f. 22r) Quart capítol diu com la ànima haja tres coses, ço és: passions, potències e hàbits. Diu que l'hàbit és aquell qui ·ls hordena prop de aquestes passions e sos strems e, per tant, lo àbit mig serà dit virtut.

[Q]uart capítol, demana Aristòtil qüestió que –com en la ànima haja tres coses, cové a saber, passions, potències e àbits– qual d'aquestes tres serà la virtut. Les passions són axí com la concupiscència, yra, temor, audàcia, enveja, alegria, amistat, oy, desig, zel, misericòrdia. Les potències són aquelles segons les quals són passibles e subjugats a aquestes passions, axí com enfellonir-nos, entristir-nos^a, etc. Los àbits són aquells segons los quals nos aretgram e desordenam bé e mal, prop de aquestes passions. E no obstant que les passions, d'elles són laudables [e d'elles vituperables]^b, emperò segons elles no som dits ni mals ni bons, car no és hom dit mal per enfellonir-se, mas per enfellonir-se en sta manera.

La cosa que no ·s fa ab voluntat e elecció ni és laudable ni reprehensible. Ni tantpoch segons les potències no som dits mals ni bons, quant més que les potències nos venen naturalment e de les virtuts ja provam el contrari. E, puix que axí és que ni les passions ni les potències no són la moral virtut, seguir-se ha (f. 22v) que el àbit serà la virtut que cerquam.

Capítol quint diu que virtut és perfecció de la cosa en què és. E virtut és mig entre dos estrems e és hàbit electiu segons dreta rahó.

[C]apítol quint possa tres notificacions de virtut. La primera, que virtut és perfecció de la cosa. Segona, que és mijania entre dos strems. Tèrcia, que és àbit electiu. E prop de la primera diu que si ell hull és virtuós, que la vista és sa virtut. E si el cavall és virtuós per córrer bé e ésser simple, la velocitat e mansuetut són les virtuts. E, universalment, se conclou que virtut és la perfecció de aquella cosa en què és. E axí el hom és dit bo per la virtut que en ell és; e aquesta és universal notificació de virtut.

Segonament, diu que, no obstant que virtut és hàbit que fa perfet lo que ·l posseheix, emperò que és, axí mateix, mijania entre dos strems. Emperò aquestes migs són en dos maneres: o segons la cosa divissa o segons nosaltres. Cert és que sis [és] mig de arismètica entre dos e deu, // (f. 23r) car^c egualment dista sis dels dos strems. Emperò la virtut no és en lo mig en aquesta manera, mas en lo mig quant a nosaltres, car no ·s segueix que, si menjar deu pans és molt e menjar dos és poch, que menjar sis serà la virtut. Mas la tal mijania se deu pendre segons la cosa y el temps y el loch. E aquest mig és la recta rahó que farà lo [que] cové, com cové e quant; car cert és que lo que [a] un rey és avarícia a hun cavaller seria prodigialitat e lo que a un bastaix és abstinència a una donzella seria estremitat de gola. E axí de les altres virtuts e passions.

Encara serà gran dificultat atényer el mig de la recta rahó; pot-se emperò conjecturar per la lahor o vituperi de les gents, possant regla general que, quantsevulla la demesia és vituperable, el deffalliment de aquella passió serà vituperable y el mig serà necessàriament laudable. E diu que açò és difficultós saber, car el mal és infinit e obra's en infinides maneres. Emperò lo bé és finit e no s'obra sinó per una manera. E, per tant, conclou que

a. *Corregim la lliçó entresteix-nos de C per entristir-nos.*

b. *Integració realitzada d'acord amb el testimoni d'A, E, M1, M2, M3 i O.*

c. *Repeteix car.*

són infinidament més los viciosos // (f. 23v)^a que los virtuosos, car los que juguen a la balleana no acerten sinó en una manera e los que scriuen poden errar en^b infinides maneres.

En la tercera part, posa la verdadera difinició de virtut, dient que virtut és hàbit electiu que consisteix en la mitat, quant a nosaltres determinat per recta rahó, axí com lo savi determinarà. E és migania entre dos malalties: la una que és defalliment, l'altra que és superhabundància. Emperò és a notar que la virtut segons sa substància^c és migania, emperò segons que és bé és strem, car ella contrària és a les dues malalties. E també notau que algunes passions hi [h]a les quals no sufiren migantar-se per ser totes strem. E aquestes són aquelles passions que en nomenant-les són entremesclades e reboltes en la malícia, axí com adulterar, furta, e prop de aquestes nunca conté^d de acertar, e axí de enveja, alegrarse del mal estrany, etc. Los que són en aquestes passions sempre erren, perquè sempre són en lo strem mal. Emperò la temor e el gosar se pot retglar, e la delectació e la tristot, en los quals los // (f. 24r) estremos són viciosos e los migs virtuosos, *verbi gracia*: el que a tota delectació fuig és agrest e separat, e el que totes les persegueix (...) ^e les delectacions que convenen e quant és virtuós e temperat, e axí de les altres virtuts.

Sissén capítol mostra pràcticament com se pren lo mig moral segons la dreta rahó en totes les obres humanes.

[C]apítol sisé, en lo qual Aristòtil pràcticament demostra exempleficant ço que teòricament ha dit desús, premetent un tal presupòsit: que en les coses morals les paraules particulars són millors que les universals e més útils, perquè les accions dels hòmens són particulars. E diu que bo serà declarar més e demostrar ocularment lo que ja dit havem. E diu que el que sobreabunda en lo gosar és dit audax. El que sobreabunda en la temor no té propi nom, encara que li diem temerós. El mig dels dos és dit fort. E diu que molts dels stremos no tenen propi nom. Posa exemple en la temprança, que l'un estrem y el ecés és dit intemprança. E diu que -l deffalliment no té nom sabut, emperò nosaltres li diem insensibilitat, encara que poch pequen // (f. 24v) en no perseguir les delectacions.

Prop de les peccúnies el mig és lliberalitat; los stremos, prodigalitat e avarícia. El pròdich faleix en la accepció e abunda en la distribució, e la avarícia és per lo contrari. E prop la dació o donar de les peccúnies y [h]a altre àbit, que -s diu magnificència. E el seu strem superabundant és *vaurasia*, que vol dir *incendio*^f, e son deffalliment és parvificència. E après se dirà, en lo quart, la differència del magnífich e lliberal.

Prop les honors el mig és magnimitut e l'eixés és ambició, el deffalliment pusillanimitat. E també prop de les chiques honors hi ha altre mig que no té nom e los stremos són *philomitia*. E difereix axí de la magnaminitat com la liberalitat de la magnificència.

Prop de la ira és lo mig innominat, emperò impròpiament li diem mansuetut. E al un strem excessiu diem iracúndia, al defectuós no tenim^g nom, sinó que li digam simplea o innocència.

- a. *Segueix* que los viciosos, *que cancel·lem per evident repetició del copista en saltar pàgina*.
- b. *Repeteix* en.
- c. *Corregim la lliçó sustentàcia de C per substància d'acord amb el testimoni d'A, E, M1, M2, M3 i O*.
- d. *Cf. el testimoni d'A, E, M1, M2, M3 i O: acontece*.
- e. *Cf. el testimoni d'A, E, M1, M3 i O: el que todas las persigue es intemperado. El que persigue las delectaciones que convienen e quando es virtuoso e temperado; persigue... persigue om. C*.
- f. *Cf. el testimoni d'A, E, M1, M2, M3 i O: baurasia que quiere dezir incendio. Cf. el testimoni de la Translatio Lincolniensis: banausia. Cf. infra (f. 43v): lo que sobreabunda en aquestes coses se diu en lengua grega baunasso, que en nostra lengua vol dir boració o destruyment*.
- g. *Repeteix* no tenim.

Prop les paraules hi ha tres mitats: la primera és veritat^a e el^b seu strem excessiu se diu jactància, el defecte se diu yronia. Prop los jochs la migania se diu eutrapièlia, // (f. 25r) que vol dir hom que ·s porta bé en burles, e el que faleix se diu trist, el que sobreabunda se diu *bomolocus*. Prop de la vida se diu lo mig amicícia, el excés se diu plàcito o llagüoter, el deffalliment se diu *scaligiós*.

E encara algunes passions hi ha que, encara que no sien virtuts, són emperò laudables, com la vergonya. El seu excés és empediment, el deffalliment és inverecúndia. *Nomehesia* és mitat que s'entresteix que los mals hajen bé. Enveja se entresteix que los bons ajen bé. E *tartaley^c* és una no curança, que no cura del hu ni del àls de la justícia, perquè no té totes aquestes petjades, al davant [h]o direm.

Setén capítol diu que, com hi aja tres disposicions: dos malícies e una virtut,^d tots entre si són contraris e los més apartats més contraris. E dóna regla de trobar el mig segons la recta rahó.

[S]etén capítol diu que, com hi haja tres disposicions: dos malícies e una virtut, les tres són contràries entre sí e neguna no s'acorda ab l'altra. Axí que los strems són contraris entre si mateixos e lo mig és contrari del // (f. 25v) pròdich e del avar. E el avar e el pròdich són contraris entre si. E axí de les altres miganies ab sos estrems. Emperò és de notar ab diligència que aquells que són més apartats, són més contraris. E no són los migs igualment apartats dels strems, mas aquells^e strems a què som més inclinats són més apartats e més contraris del mig; perquè nosaltres som inclinats a inquirir la delectació més del que cové, la intemperància és més apartada del mig que la insensibilitat.^f

E posa regla per a trobar lo mig de la recta rahó, el qual és la virtut. E primer diu que, com sia molt dificultós trobar el tal mig—axí com del cercle que és dificultós trobar lo mig, açò és dir, fer un punt en lo centre equal que no y haja més a una part que a altra, que no u farà sinó bon jaümetra—, car diu ell: fàcilment hun hom darà los diners, mas donar-los a qui deu e com deu o quant no u farà sinó el scient. E per açò saber, posa una cautela tal que vejam a qual dels strems som més inclinats e que de allí nos apartem en lo principi en l'altre strem^g, e a la fi romandrem en lo mig. Axí com hun // (f. 26r) bastó, si és tort, per a que reste dret, hom lo doblega fins a la altra part perquè finalment reste dret. E ab gran studi diu que ·ns devem apartar de la delectació, car sta és la que molt nos atrau. E diu què devem fer per ésser bons de la delectació, lo que los vels plebeus troyans deyen de Elena, car tots cridaven que aquella era la mort e que tantost la devien la lançar de Troya.

E finalment diu que és molt dificultós ser hom en balança virtuós. Emperò, el que declina poch del mig moltes vegades és tengut per virtuós. Prou vegades diem als trists haver gravitat, e als pròdichs liberals, e als audaces forts, e als avars temperats, e als que callen discrets. E diu que per a venir d[ir]ectament en lo fil al mig, que algunes vegades devem passar als strems e veure^h si són loats o vituperables, etc, e finalment parar esment en seguir lo que és lahor e fugir al que és vituperi.

- a. *Corregim la lliçó virtut de C per veritat d'acord amb el testimoni verdat d'A, E, M1, M2, M3 i O.*
- b. *Corregim la lliçó ell de C.*
- c. *Cf. els testimonis dels mss. castellans E: atartasleya, M1: acatralleya, M2: acartallena, M3: atartaleyta, O: atarcalea. Cf. el testimoni de la Translatio Lincolnensis: epichairekakus.*
- d. *Repeteix diu que.*
- e. *Repeteix aquells mes.*
- f. *En aquest punt acaba el capítol seté i comença el vuité segons el testimoni d'A, E, M1, M2, M3 i O.*
- g. *Repeteix en l'altre.*
- h. *Corregim la lliçó venir de C per veure d'acord amb el testimoni ver d'A, E, M1, M2, M3 i O.*

El tercer libre tracta quina cosa és voluntari e involuntari, que són principi de les humanes obres; e com a les coses involuntàriament fetes se segueix tristor e a les voluntàries se segueix delectació, e com algunes obres són mesclades de voluntari e involuntari. E tracta quina cosa // (f. 26v) és involuntari per violència e involuntari per ignorància. E tracta axí matex quina cosa és consell e de quales coses notifica; axí matex quina cosa és elecció e de quals coses deu ésser feta. E tracta més com lo bé existent és aquell que per si és desijat. E tantbé diu que el mal pres per bé apparent mou^a la voluntat a^b desijar-se e elegir-se. E diu de les maneres de la fortalea e temprança.

[P]rimer capítol del tercer libre diu que –puix la virtut moral és prop les passions, e per les coses voluntàries se dóna premi, si són bones e són loades, per los contraris se dóna pena e vituperi, e per les involuntàries se dóna vènia–, bo serà tractar de voluntari e involuntari quina cosa són. Encara és molt necessari als que fan les leys per a saber les honors e los premis.

Declara què cosa és involentari. E diu que involuntari és en dos maneres. El primer és per^c violència, el segon és per ignorància. E diu que involuntari per violència és aquell del qual lo principi és de fora, e el obrador no dóna // (f. 27r) força al pascient, axí com quant lo vent derroqua algú del pont. E prop de açò fa qüestió si algú obra algunes coses sutzes o males per temor de moros, mals o penes o per sperança de grans béns. Demana si aquestes obres tals seran dites voluntàries o involuntàries, axí com lo que té castell de homenatge e ·l dóna perquè no ·l maten lo pare o muller o fills; o el que per temor de la fortuna de la mar lança les riqueses en l'aygua per scapar la vida. E per la part afirmativa argüeix-se que aquestes coses sien voluntàries, car ací los obradors mateix treballen per fer-ho. E per la part negativa se diu que sien involuntàries, car fora de aquestes costretes, nengú no obraria neguna de aquestes coses. Respon e diu que aquestes coses *simpliciter* són voluntàries e *secundum quit* són voluntàries, e universalment elles són involuntàries.

Aprés Aristòtil mou altra qüestió dient si deu algú costret de temor de grans penes obrar algunes coses molt útils o sùtzees, // (f. 27v) o per sperança de grans béns^d. E diu quant les coses que se speren són molt tristes e les que sostenen molt sùtzees, no és fàcil determinar. Emperò diu que les coses que ecceden la natura humana en grau de viltat e sutzetat o crueltat, ans deu hom morir que sostenir-les en neguna forma, axí com matar lo pare e semblants coses. En les altres cosses deu bastar la discrecció, etc.

E és veritat que les coses justes com los treballs o fortunes se deuen sostenir per sperança de honor e de béns, exceptat que lo que ·s sosté no sia vil ne sùtzeu. Quant és en les coses delectables, molts se volen scusar dient que no ·s [poden]^e apartar de perseguir-les, axí com de les accions carnals e altres concupiscències. E volen dir aquests que involuntàriament les obren. E açò diu que és gran scarn que ells mateix sien los principiado[r]s de la obra e obren ab delectació e après diguen que la semblant acció sia involuntària.//

(f. 28r) Capítol segon del tercer libre diu quina cosa és involuntari per ignorància e qual és la ignorància que escusa.

[S]egon capítol, en lo qual determena quina cosa és involuntari per ignorància e posa tres diferències. La primera és involuntari de part de la voluntat, la segona és de part del obrador, la tercera de part de la circumstància^f.

- a. *Corregim la lliçó molt de C per mou.*
- b. *Corregim la lliçó e de C per a.*
- c. *Corregim la lliçó in de C per per d'acord al testimoni d'A, E, M1, M2, M3 i O.*
- d. *Corregim la lliçó vents de C per béns d'acord amb el testimoni bienes d'A, E, M1, M2, M3 i O.*
- e. *Integració realitzada d'acord amb el testimoni pueden d'A, E, M1, M2, M3 i O.*
- f. *Corregim la lliçó ignorància de C per circumstància d'acord amb el testimoni d'A i O.*

Quant a la primera diu que involuntari per ignorància és aquell que el que obra, après que ha obrat, se entesteix, sabut encara que volent o aja obrat.

Segonament diu que altra cosa és obrar^a [per] ignorància [que siga]^b causa principal agent. Altra cosa és obrar ignorant que hom és causa de la ignorància, axí com lo embriach qui és causa^c bevent de ésser ignorant, o l'irat si fa omicidi, car en sta manera tots los mals pequen, car tothom en aquesta manera peca per ignorància. Emperò, aquesta ignorància (...) ^d en la elecció qual és bé apparent o existent er[r]en.//

(f. 28v) Tercerament posa la ignorància que scusa e mereix vènia en part, com si algú ignora el loch, que no pensava que era sagrat, ignora la persona que no sabia si era religiosa o casada o solta, ignora el dia, ignora el deute, ignora la fi e moltes coses tals. Basta que poch se poden scusar per ignorància, posat que segons més o menys tots pequen per ignorància. Diu que no pot ser negú tant ignorant que ignore al obrador, car ignorància a si mateix e la fi, com llançar lo dart e dir que per joch, o pendre la maçana per pedra^e, emperò el que tot açò ignora és innocent del lauger. Axí que, encara que hom ignore, ignora algunes circumstàncies, mas totes impossibles és, etc. E dir quina cosa és ignorància crassa o supina, que en altra forma -s diu *ignorancia iuris vel facti*, hoc encara vincible o invencible segons altra manera de parlar, seria prolix més que ·l propòssit principal.//

(29r) Tercer capítol declara quina cosa és voluntari e com les malícies, encara que universalment sien involuntàries, emperò són voluntàries quant se obren e, per tant, negú no ·s pot escusar de la colpa.

[T]ercer capítol en lo qual diu què cosa és voluntari. E diu que voluntari és dit aquell en lo qual l'obrador sab les circumstàncies o més de les coses singula[r]s prop de les quals és la operació. E el principi és prop dins lo obrador. Y ell mateix és causador^f de sa obra, sens ser empel·lit per alguna cosa forana.

Segonament, diu que no és rahunable dir involuntàries les coses que ·s fan ab ira o per concupiscència. Car en sta manera los minyons e los animals bruts nunca farien neguna cosa voluntària, com tots temps se mouen e rigen per aquests dos appetits^g, a saber: iracible e concupible.

Tercerament, esclou una resposio errònea.// (f. 29v) que alguns han dit que les coses bones fem voluntàriament e les males involuntàriament. A açò diu que scarn seria dir lo semblant: que essent una la causa de la operació se seguexqua la tanta diversitat. E com pot ésser involuntari el appetit de la salut o de la sciència! E les coses involuntàries fan-se ab tristore e la concupiscència ab la delectació. E no y ha diferència entre les passions que [són] segons la yra e la concupiscència, e entre les operacions de les altres yr[r]acionals passions, per què ·s segueix que axí són les unes voluntàries com les altres, etc. Axí és declarat quina cossa són voluntari e involuntari.

Capítol quart tracta de la elecció e de quals coses és e què cosa no és.

[Q]uart capítol possa quatre conclusions. Primera, que la elecció no és voluntat ni

- a. *Segueix ignorant que hom és causa de la que cancel·lem per evident repetició que anticipa la frase posterior.*
- b. *Integracions realitzades d'acord amb el testimoni d'A, E, M1, M2 i O.*
- c. *Repeteix que es causa.*
- d. *Llacuna corresponent al fragment d'A, E, M1, M2, M3 i O: no scusa, car todos los malos por ignorar; ignorancia ... ignorar om. C.*
- e. *Cf. el testimoni de la Translatio Lincolnensis (1011a10), que reporta l'exemple de qui ignora la lleugeresa d'una pedra volcànica "lapis pumex" i l'alça amb una força innecessària: "existimabit aliquis ... lapidem pumicem esse." Les vulgaritzacions hispàniques consonen la pedra "pumex" amb la "maçana", varietat de poma.*
- f. *Corregim la lliçó acussador de C per causador d'acord amb el testimoni d'A, E, M1, M2, M3 i O.*
- g. *Segueix que que cancel·lem.*

concupiscència, segona, que no és ira, // (f. 30r) tercera, ni voluntari, quarta, que no és opinió. E quant al primer, diu que pròpria cosa és al moral tractar de la elecció. Emperò, que la elecció no és voluntari ni concupiscència, car estes coses són comunes als animals bruts e la elecció solament és de les criatures racionals. E los incontinentes obren per concupiscència e no per elecció. E la concupiscència és delectable e trista, e la elecció no. E molt menys és ira, car les coses que ·s fan per ira se fan súbites e les de la elecció ab temps. Donchs, tercerament no és voluntat, car la elecció no és de les coses impossibles e la voluntat sí. Moltes coses volen los hòmens qui són impossibles. Emperò les tals negú no les elegeix, si no fos insipient. Quartament, no és opinió car la opinió és prop de totes les coses e prop de les coses eternes, necessàries e impossibles, e la elecció és per lo contrari. E la opinió és prop de la veritat o falsa e la elecció és prop de la bondat o malícia. E elegim aquelles coses de la qual veritat molt duptam. Donchs, què serà? Car molt sembla la elecció ésser voluntari; veritat és, mas no serà tot voluntari, sinó sols la preconiliació. Car lo nom de la elecció importa amb si enteniment e rahó, axí com a cosa més elegible que totes les altres.

Quint capítol declara quina cosa és consell e en quina manera e de quals coses és.

[C]apítol quint tracta del consell e conseliabile. Del consell direm, no axí com los foylls dien e consellen, mas axí com los hòmens savis. E primer dich que de les coses eternes e necessàries e impossibles negú no aconsella ni són les tals coses a discret consell sotsmeses; ni negú consella del *exito* del sol^a ni de la eternitat del món o incorruptibilitat de aquell, en si lo diàmetre // (f. 31r) e la cosa són eguals, ni és consell de les coses passades ni de les que en altra manera solen ésser en lo món major, com de les pluges e sequedats; ni de les totes coses humanes, sinó sols d'aquelles que los principis de les operacions són en nosaltres e és per nosaltres atenyedor lo fi.

E dexades moltes altres coses de consell diu que lo consell no és dels fins, mas d'aquelles coses que són a la fi. No consella lo metge si sanarà, mas com sanarà, ni lo mariner si governarà la nau, ni lo rectòrich si orarà. Mas certs de les fins cerquen lo millor e més fàcil manera d' obrar. E per a les causes entermedis se pren lo consell. E finalment diu que lo consell sembla qüestió e, axí com argument se sab la veritat o falsa de les coses, axí consellant se sab la veritat e bondat o malícia de aquelles. E finalment conclou que lo que és determenat per consell sia elegible, axí que, segons açò, elecció és aquella // (f. 31v) part que del consell roman determinada. E axí aurem determinat, notificat universalment, què cosa són elecció e consell.

Sisén capítol diu que ·l bé mou l'apetit per si mateix e el mal lo mou jus color de bé.

[S]isén capítol demana si al que desús avem dit voluntable o deseable si serà per si bé o indiferent, car si diem que la voluntat no pot anar sinó al bé, contradicció hi [h]a de les voluntats dels mals que volen lo mal. Donchs, segons açò, tant^b serà voluntable o deseable lo mal com lo bé. E axí, lo voluntable no serà per si bé, que és contra lo desús dit. Respon dient que lo voluntable o desigable que mou lo apetit és per si bé a cascú lo que par. E molts per la passió tenen corromput lo juhi e lo mal los par bé. Axí com los tercenaris, que per la còlera rúbea, les coses dolces los semblen amargues e per lo contrari, e no són axí per veritat. E la dolçor y amargor de les coses no se ha de jutgar segons aquells // (f. 32r) que tenen lo gust corromput, mas segons los qui ·l tenen en bona disposició de salut. Axí del bé que mou la voluntat als virtuossos, que són sans en lo juhi e appetit, les coses bones los semblen bé. E als apassionats, lo mal sots color de bé apparent los mouen. Axí que als bons mou lo bé existent, als mals lo bé apparent.

Setén capítol diu que la bondat e la malícia procehexen de nosaltres e, per tant, les leys ordenades són justes en vedar e manar, premiar e punir.

- a. Cf. *el testimoni d'O: salimiento i de la Translatio Lincolniensis: solis versionibus et ortibus.*
- b. *Segueix bé que cancel·lem.*

[S]etén capítol, prova Aristòtil que la bondat e malícia procehi[x]en^a de nosaltres axí com de causa principal. Car, puix les eleccions e los consells són a la fi e les operacions de què s'engendren los àbits són voluntàries, cert és que voluntàriament nos fem mals o bons. E destrueix una error, la qual moltes vegades los mals al·leguen per scusació de son peccat, e dien que nunca negun no volent és benaventurat.// (f. 32v) hi tantpoch negú no és mal voluntàriament. En lo primer dien veritat, però en lo segon dien falsia, car no és possible la malícia que en nosaltres és no ésser engendrada de les nostres operacions, les quals eren en nostra potestat de no metre-les en obra.

E açò se prova per les punicions e premis que per les leys són ordenades als que fan bé e mal. Cert és que la ley no mana ni veda les coses que són impossibles ser per nosaltres obrades. No y ha neguna ley que mane que los hòmens no ajen fam o set o fret o calor. Emperò, proveïx aquelles que no són fetes per ignorància o per violència, ab tot açò que ells no sien causa de la tal ignorància, axí com los embriachs, los quals dos increpacions o punicions sofferir deuen, la una de la mala causa e l'altra del mal effecte. E tantbé punixen aquells que al·leguen ignorància de aquelles coses que laugerament porien saber, axí com adulteri o furta. E no poneixen aquells que // (f. 33r) pequen per no saber les dificultats de les leys.

E tornant al propòsit, sens rahó és que ·l que obra les coses injustes, digam que no vulla ésser injust y el que és adultre no vulla ésser dit tal. Car cert és, que si algú obra les coses injustes e no les ignora, voluntàriament és injust. E no solament les malícies de la ànima són voluntàries, mas encara algunes corporals malalties, o per molt menjar o beure o negligència o falta de exercici, als quals increpam o vituperam. E les orbetats e defectes que per natura venen, negú no ·ls increpa, ans los apiada e complany. E pensam que aquells que per alguna incontinença o accident se fan malalts no venen en salut tantost com volen. Axí mateix los que adquiren mala disposició moral de injusticia no ·s fan justs axí prestament, ans [han]^b mester gran temps per a distrohir la disposició contrària e engendrar per contínues operacions el^c nou àbit de virtut.

E si algú dirà que tots desigen el bé e que aquell bé o és aparent o és existent, // (f. 33v) e digua que ell voldria triar el bé emperò que la fantasia sua fon decebuda en lo mal sots color de bé, e diga, per tant, que no tinga colpa, car ell no és senyor de la fantasia: aquella rahó no ha loch, que per los tals defectuosos havem meses les leys e les persuasions. E les coses que són de pública justícia e honestat negú no les ignora. Axí com adulterar, fforçar, robar o matar, e per açò són donats los premis e les honors als que bé fan e les desonors e pena als que fan mal. E no ha negú que per aquesta causa se pugua scusar, car lo que per natura no és ben dispost en lo natural, pot ésser persuadit e consellat. E axí per poqua rahó que tingua serà diciplinable, almenys per a no noure, car la malícia no és més elegible que la bondat.

E aquells que són bé affortunats e bé nats no repugnen al que recta rahó dicta e obehexen lo que ·s deu seguir. E són persuadits de la part superior de la rahó. E axí ·s fan // (f. 34r) virtuossos. E, per tant, negú no té causa de querellar-se d'ésser viciós, car lo principi de la virtut o del vici dins nosaltres és, com ja és dit. E axí hajam dit de les virtuts, què cosa són, e com se engendren, e de què operacions e com són voluntàries. E ara més en particular digam en cascuna d'elles.

Huytén capítol tracta de la fortalea, en quantes maneres és e com és mig entre audàcia e temor.

[C]apítol huyté en lo qual Aristòtil demostra com lo àbit de la fortalea és prop del que ·s deu tembre e gossar. E possa quatre conclusions. La primera diu que temor és sperança

- a. Integració realitzada d'acord amb la lliçó proceden d'A, E, M1, M2, M3 i O.
- b. Integració realitzada d'acord amb el testimoni d'A, E, M1, M2, M3 i O.
- c. Corregim la lliçó ell de C per el.

de algun mal en l'esdevenidor, car dels mals presents no és temor sinó dolor o tristesa. E diu que ·ls hòmens temen les coses terribles, açò és dir, que temen les coses males, axí com la mala fama, pobrea, enfermedat o malaltia, inamistat e mort. Encara diu que lo virtuós deu tembre algunes coses de aquestes, axí com la infàmia, e lo que // (f. 34v) [no]^a la tem és inverecundo o desvergonyit. E les coses que no venen per malícia o culpa del hom no ·s deuen tembre, axí com probea (*sic*), malaltia. E encara que als que prop de aquestes coses són impàvidos se dien forts per alguna similitut, emperò no són forts verdaderament, car alguns en los perills de les batalles són pauruchs e temerosos de la mort e ab tot gossen donar e partir ses riqueses, axí que no és tot hu sperar la pobrea e sperar la mort. E diu que tantpoch no serà dit temerós algú per tembre la injúria de fills o de muller o si tem l'enveja^b, ni serà fort hun hom que an de açotar per ser ferm en sostenir los açots.

Segona conclusió diu que fort és dit el que és impàvidu prop del perill de la mort, car aquell solament obra per la virtut que tria voluntàriament de morir. E encara no és cert si los morts tenen algun bé o mal en la altra vida. Emperò diu que en sperar tota mort constantment no és dit hom fort, sinó aquella // (f. 35r) que solament és justa o bona o súbita o en batalla, majorment hom pot fogir; car la mort que és de malaltia o en la mar, puix que no ·s pot scusar, alguns poden contrafer lo fort. Encara que lo fort en aquestes morts, millor sia que los altres hòmens [v]ulgars, encara que los marine[r]s se demostren forts en sostenir los perills de la mar per les speriències. Emperò los forts desesperen la salut e menysprehen la tal mort e sempre se mostren impàvidos e inmòbiles fasta morir.

Tercera conclusió diu que y ha moltes coses terribles que exceden el humano grado e poder, e aquestes lo fort les deu tembre segons hom, e evitar e fugir. E allò mateix sperarà e sostindrà les coses que l'home rahonable sofferir e sostenir deu. E açò serà sotsmés a la discrecció quant convendrà e quines coses e en quina manera convendrà, etc.

Quarta conclusió diu que el que excede en gossar és dit audax, el que s'abunda^c en temor no té propri nom, sinó emprestat o manlevat, // (f. 35v) que li diguam temerós o pauruch. E diu que ·ls temerosos en les tristors desesperen e temen les coses en què no y ha perill e quant no cové e com no cové, etc. E tantbé diu que, moltes vegades, los temerosos superbiosos volen ser vists forts e donen en l'altre estrem que és audàcia, e axí com a desperats fan armes. Emperò, tantost són manifestes, car cessa aquella violència e tantost tornen al natural. E diu que los audaces prevellen^d e corren davant los perills, emperò en los perills falleixen. E és lo contrari dels forts, car los forts davant los perills són quiets e segurs, e en los perills aguts; car ells no obren per altre^e respecte sinó per la virtut. E diu que ·l fort sosté virilment la pobrea e la malaltia o treball, per la virtut que en ell és. E diu que los que fugen a la durea dels treballs si mouen^f a bé, són dits molls a manera de affeminats. E no són punt de contar en grau de neguns hòmens virils ne virtuossos, mas dretament són // (f. 36r) temerosos, car no ·s parteixen dels tals treballs sinó per no sostenir tristors e, comunament, per no partir de la sensible delectació.

Novén capítol possa V maneres de fortalea, e cada una com se acosta al mig virtuós o s'allonga de aquell.

Novén capítol, posa Aristòtil altres V maneres de fortalea. E la primera és la política, en la qual diu que molts –per les honors e vituperis que són en les ciutats, als que ·s porten bé o mal en les batalles–, delliberen ans morir que sostenir vergonya. E diu que Èctor era

- a. *Integració realitzada d'acord amb el testimoni d'A, E, M1, M2, M3 i O.*
- b. *Corregim la lliçó injúria de C per enveja d'acord amb el testimoni invidia d'A, E, M1, M2, M3 i O, per tal d'evitar l'error del copista català al repetir injúria dues vegades a l'inici de dues línies successives.*
- c. *Repeteix abunda.*
- d. *Cf. el testimoni d'A, E, M1, M2, M3 i O: prevuelan.*
- e. *Repeteix per altre.*
- f. *Repeteix si mouen.*

semblant de aquests, que deya: “¿Què dirà Polidamant^a de mi!”; lo qual Polidamant^b era capità dels grechs, e après o fon Agamenon. E diu que Diomedes era semblant que deya: “¿Què dirà Èctor de mi quant starà entre ·ls troyans: ‘que fugí d’ell’?, ¿ans morré que fuga d’ell!” E diu que aquesta fortalea és molt semblant a la verdadera fortalea, car esta ·s fa per la vergonya e honor. Emperò, diu que no són tots semblants, car molts de aquests són forts on són coneguts, que sien tramesos on fossen innots o no coneguts.//

(f. 36v) E la segona fortalea e manera són aquells que per los capitans són costrets, axí com los que maten als que fugen o fan forces davant les muralles per a que no pugen entrar en la ciutat. E diu que axí feya Èctor als seus, car deya’ls: “Al que yo veuré fogir sens perill, yo ·l lançaré als cans”. E diu que aquests són molt pigors que ·ls ja dits, car aquests no tenen que ·l fogir serà vil mas trist, que si ·ls^c lexassen fogirien.

E, tercera, diu que la speriència que ·ls satàlites o cavallers stipindiaris o rote[r]s, que s’an ciat en les armes, mostren ser forts, car aquests an l’ús de ferir e no ésser ferits, e per lo saber batallar persuadir-se, ya que val més hu d’aquests que molts dels altres. Emperò, lo contrari diu que s’és vist en speriència, car diu que veritat és que aquests bregueren fins al perill, emperò que la mort nengun d’ells no la ha delliberada de pendre. E, per tant, que moltes batalles foren ab los de les ciutats los semblants mesclats, e fogien ells primer e après los ciutadans.// (f. 37r) Los ciutadans vencien, sostenint molts d’ells la mort. E diu que los tals cavallers més temen la mort que la viltat o vergonya de fogir.

Quartament, diu que per fortalea la que ve per la furor, emperò diu que no u és certament, car molts són com les feres, que après que ferides fan molta brega. E diu que aquests tals no són forts, car la fortalea [h]a de ésser per elecció e per bé, e aquests no fan brega per altra fi sinó que la dolor sua cessa ferint, e no són seguits per rahó, etc.

Quintament, diu que tantpoch no són forts los de la bona sperança, ço és dir, los que són stats vencedors moltes vegades; car aquestes diu que pensen los perills esdevenidors semblants dels passats, emperò, si lo contrari troben del que pensen, fugen. E diu que los virtuosos forts són en altra manera, car los perills no poden ser més grans de com ells los han pensats. E diu que, encara que la fortalea sia prop de les po[r]s e les audàcies, que molt més és // (f. 37v) prop de les cosses terribles. E el que no ·s torba prop de aquestes és dit fort. E, perquè la fortalea és prop de les cosses terribles, és més prop de la tristor que prop de la delectació. E diu que los migs de la fortalea són trist[s], com és sostenir plagues en la carn, e és gran fortalea de ànimo sostenir-les. Hi encara diu que en la mort se dol el tal^d hom més que un altre, perquè era digne que tal hom vixqués e és privat de la vida. E, per tant, lo fort no tria anar a tots los perills, sinó [a] aquells qui són per lo bé de la virtut. E diu que la fortalea té fi, lo qual mirant lo fort, les cosses greus e justes se li fan laugeres de sofferir.

Dehén capítol diu que la temprança és mig de proseguir les de[le]jctacions e tristo[r]s que són solament prop del tactu e del gust.//

(f. 38r) Dehén capítol e últim, en lo qual declara quina cosa és temprança. E diu que és mig en proseguir les delectacions e tristors. E diu que és mig en proseguir les delectacions e tristors. E diu que no és prop de les delectacions animals, axí com amor d’atényer e proseguir^e saviea, los proseguidors d’aquests no són dit temprats ni intemperats, ni tantpoch aquells qui ·s deliten en contar faules o rondalles e oyr-les no són dits intemperats, mes garulos. Ni tantpoch les delectacions sensibles que són per la vista o per lo oyr o per lo odorar, car no és dit intemperat el que molt se delita en la melodia, ni en veure les gentils cosses, ni en olre les flors o les fragàncies qui de de sa natura són odoríferes, no

a. *Corregim la lliçó* Palomides de C.

b. *Corregim la lliçó* Palomides de C.

c. *Repeteix* que si ·ls.

d. *Corregim la lliçó* sta el de C per el tal d’acord amb el testimoni de d’A, E, M1, M2, M3 i O.

e. *Repeteix* amor de que cancel·lem.

obstant que prop de aquestes aja mig, quals e quant e com se deuen proseguir. És veritat que prop del odorar sdevé als hòmens ser intemperats, no per la substància de les olors, mas perquè són correlatius d'alguns delectables e acostumades, axí com // (f. 38v) són algunes fraguàncies de potatges o algunes confeccions de salses o qualsevulla mixcions de perfums. Resta solament que temperat o intemperat sien dits prop de les delectacions que són dels dos sentiments: gustu e tactu, solament; car los animals no ·s deliten sinó solament d'aquestes dos, sinó si és en relació de la cosa que ell cobdicia o appetiteix: no ·s delita lo cavall en veure lo prat vert, sinó pensant que ha de péixer en ell. Y el hom se delita en solament veure'l vert.

E axí mostra's manifestament que la intemperància és cosa molt avilada e molt vitupe-rable, com del tot en tot persigua les delectacions brutals, emperò, per bé prop dels dos sentiments ja dits, s'esdevingua peccar. La més lata intemperància, prop del sentiment del tactu se causa, car del gust molt poques delectacions sentim, salvant aquells qui proven los vins e los potatges. Mas la major delectació de les coses gustables // (f. 39r) stà en lo tactu. E per açò pregava hu que nomenaven Filoxen^b, gran menjador de potatges, que Déus li fes la gola o coll tant lonch com d'una grua per sentir major delit de les sabors.

E mostra's manifestament que aquestes delectacions no són liberals ni racionals, mas del tot bestials. E, per tant, fa distinció Aristòtil de les tals delectacions, les quals diu ser en dos maneres: les unes que són naturals e les altres artificials o pròpies.

Quant a les naturals, diu que –com la natura ordene els hòmens a fi de dues coses: primer a la conservació de si mateix, segonament a la conservació de la humana spècie o natura–, les coses o delectacions que a aquests fins són ordenades lícitament se poden usar si s'an com deuen. E quant lo menjar que és appetit d'humiditat, los quals guasten lo humit radical, reparar-lo ab les coses que natura produëix no és intemperància. E, per a fer açò, // (f. 39v) no és necessària composició de potatges, ni confeccionar los vins, car aquestes coses provariquen la fi de la natura. E quant eren naturals conservaven la salut, ara que són artificials destroexen-la. Axí en infinides maneres s'esdevé fer-se los hòmens intemperats, axí en proseguir les delectacions brutals quant són presents, e delitar-se molt més en elles del que cové. E pequen axí mateix en entristir-se més del degut quant són les tals delectacions absents. E és gran vergonya de la present delectació alegrar-se, mes molt major entristir-se de la absent. E açò hajam dit breument del intemperat.

Los que defallen en proseguir les tals delectacions no tenen nom sabut, per ésser poch lo nombre d'aquells. Emperò, si alguns se'n troben, dir-se han insensibles. Resta que temprat és aquell que s'ha prop de aquestes delectacions prenent aquelles que són a la sanitat e bona disposició e aquestes mesuradament // (f. 40r)^c e segons^d la substància de sos béns, axí com la recta rahó ordena. E aquest el tal àbit de temprança lo fa laudable, axí mateix lo fa alegre. Car los intemperats lo més de la sua vida viuen trists, que no contents de les sabudes delectacions, cerquen altres noves maneres de peccar, e lo temprat és per lo contrari.

E après Aristòtil compara lo vici de la intemperància al vici de la timiditat per algunes convinències que tenen ensemps. E, finalment, conclou, que ·l vici de la intemperància és molt conforme al vici dels minyons, e que, dretament, lo intemperat és axí, en tot e per tot, com lo fadrí, car aquest és vici bestial e juvenil o pueril, etc.

a. *Corregim la lliçó ha de C per ja d'acord amb el testimoni de d'A, E, M1, M2, M3 i O.*

b. *Corregim la lliçó Filosenyo de C.*

c. *Segueix al canvi de pàgina: Diu que és molt dificultós ser hom en balança virtuós, emperò, el que declina poch del mig moltes vegades és tengut per virtuós, prou vegades diem als trists haver, que cancel·lem per repetició d'un fragment del final del capítol segon (f. 26r) a la fi del tecer (f. 40r).*

d. *Integrem e segons d'acord amb el testimoni d'A, E, M1, M2, M3 i O.*

El quart libre diu quina cosa és liberalitat e com és mig entre la prodigialitat e avarícia. E tracta, axí mateix, de la magnimitat e magnificència què cosa són. E tracta de la mansuetut e de altres migs morals o virtuts que són prop del parlar e col·loquis humans e, après, de algunes passions laudables, axí com la vergonya.//

(f. 40v) [C]apítol primer del quart libre, que parla de la liberalitat e de la prodigialitat e avarícia. E diu que aquests tots són prop de la matèria de donar peccúnies e rebre-les, dient que peccúnia és dit tot ço que 's pot per diner comprar e vendre o en alguna manera stimar sa valia per diner. E, primerament, posa algunes conclusions del liberal. E diu que, no obstant que liberalitat sia en lo mig d'aquestes dos, emperò ella conseteix més prop del donar que del rebre, perquè la virtut conseteix més en bé fer que en bé sofrir. E la laor se segueix al que dóna més que al que reb, axí mateix la virtut és tot temps prop lo més defecil e més defecilment se dóna que no 's reb.

E encara diu que 'l liberal no és demanador, car difecil és al que sol fer bé rebre benefici. E diu que 'l liberal deu rebre de hon deu e de quant, etc., en altra manera comet injustícia. E diu que 'l liberal dóna ab alegria a qui cové e quant e com, etc. E diu que s'entresteix més quant no dóna que quant ha donat. E el liberal no stà en la granea dels donatius, mas en la // (f. 41r) voluntat e manera de donar. E encara diu que els que han eretat los béns són més liberals que los que 'ls han guanyats per si mateixos, car aquests, per les speriências dels menesters, són més retentius e amen més les riqueses, axí com a pròpies obres, com lo pare ama los fills y los pohetes lo que han scrit. E diu que 'l liberal no 's pot fer rich fàcilment, car lo qui dóna e no reb tart pot venir a riquea, per lo qual accussen la fortuna, vehent la sua dignitat e virtut no ésser dictats segons aquella. E comunament los liberals són molt amats, car aquesta virtut altres jentils condicions importa ab si.

Dith què cosa és liberalitat, declara què cosa és prodigialitat, comparant aquella a la il·liberalitat^a, que vulgarment se diu avarícia. E diu que pròdich és dit aquell qui deffall en lo rebre e en lo despendre és sobreabundant e [h]a-n' i alguns d'aquells que consumen los béns en intemperàncies. E aquests tenen moltes malícies ensemps e no parlam ací de pròdich en aquesta manera, sinó solament d'aquell que és sobreabundant en lo donar e diminutiu en lo rebre, ni tantpoch [de] los tirans invasso[r]s o violado[r]s dels temples o sacraris o robado[r]s en qualsevol // (f. 41v) altra manera que u facen per a donar, no són pròpiament dits pròdichs, mas tenen altres pèssims noms, segons la manera del malifici. Basta que 'l pròdich de qui havem feta menció solament és dit per respecte de una malícia, cové a saber, dar a qui no cové lo que retenir se deuria. E aquestos laugerament se fan pobres e venen en misserables condicions e dejectes e menyspreats fins.

E no obstant que aquesta sia malícia, és molt menys mala que la il·liberalitat o avarícia. Lo primer perquè no cové ab la virtut de la liberalitat en la matèria del dar. Segonament, per les congoixes que passa e per la edat menys perfeta que sobrevenirà serà sanable e el avar és per lo contrari, car per aquestes dues coses ja dites, tots temps serà més avar, cové a saber, per la speriência dels mals e per la edat de la vellea. E encara semblaria que la prodigialitat no fos malícia moral, mas insapiència o falta de sentiment, e encara lo pròdich és millor que l'avar, perquè molts prenen d'ell utilitat e se n'aprofiten. L'avar no solament als altres no és bo, mas encara a si priva // (f. 42r) de les necessitats de la vida. E, finalment, lo major mal que 'ls pròdichs tenen és donar a lisongers e indignes persones o indiferents. E guasten los béns súbitament e són costrets de cerquar per qualsevol via honesta o inhonesta per a guastar.

Dit de la prodigialitat, parla de la avarícia. E diu que avar és dit aquell que reb justa o injustament de qualsevol part, no fent diferència d'honest o inhonest e, ensemps ab açò, fàlleix en la matèria del dar. E per quant la manera del rebre e lo falliment del dar són en

a. *Corregim la lliçó liberalitat de C d'acord amb els testimonis d'A, E, M1, M2, M3 i O.*

moltes maneres, lo avar no és dit en una manera, mas en moltes. Emperò, [h]a-y alguns que falleixen en la matèria del dar, com aquells que an heretat, e tantpoch aquests no gossen rebre per la temor d'aver de dar, e altres sobreabunden en rebre. E, comunament, tots convenen en rebre logres o guanys vills e inonests, axí com viure d'usura o del que guanyen les dones públiques, e ab aquests convenen los tafurs majorment, los que arrenden los jochs, e los ladres occults e los despulladors dels morts, e aquesta és verdadera malícia e strem que neguna cosa no decanta ni s'acosta a la virtut.// (f. 42v) E no és possible o no fàcil jamés^a los semblants ésser virtuosos. E de aquests, finalment, los seguixen moltes malícies ensemps, cové a saber, sostenir injúries e vituperis e desonors e treballs infinits, tots per aplegar dine[r]s no discernints^b a negun benaventurat ffi.

E seria de ma oppinió ésser aquest lo més vil grau de totes les humanes malícies, etc. E senyaladament dich malícies humanes, car algunes malícies hi ha tant abominables e tant absurdes que encara no solament^c a les humanes, mas encara a les malícies bestials ecce- den. E aquestes tals abominacions ni deuen tenir nom sabut ni exemple de declarar-se, car no y ha neguna cosa en natura que ab elles convingua, per ser elles lo revés de tot orde de naturalea.

Segon capítol diu de la magnificència com és mig de arretglar les despesses e diu que no difereix de la liberalitat sinó en granea o poquea.//

(f. 43r) Capítol segon diu que cové a tractar de la magnificència, la qual no difereix en matèria de la liberalitat sinó en poquea o demesia, car axí com la liberalitat és mig en les accions mijanes, axí mateix la magnificència és prop de les despesses grans e excel-lents, axí com eren antigament los sacrificis dels temples e són huy los públics e grans convits e la recepció dels grans hòmens strangers e los donatius o solemnitats de les magnífiques bodes e la fabricació de grans temples o palaus e rics ornamentals d'aquells y aquestes coses. Lo que és rey o gran príncep o senyor, havent-se en la manera que cové, se diu magnífich e fallint del degut se diu parvífich, que és semblant del avar. E aquest fa tart^d lo que deu fer, ymaginant com se deja de les despesses. E fa comprar los beneficis ab prechs e és increpador e rememorador dels beneficis que ha fets e finalment se // (f. 43v) entresteix. Es querella de totes les despesses que fa, pensant que són majors del que son stat o condició requir.

E lo que sobrehabunda en aquestes coses se diu en lengua grega *baunasso*, que en nostra lengua vol dir boració o destruyment. E prop d'açò pequen aquells que porten la porpra o altres vestidures precioses rastant per lo fanch e enrequixen los albardans e altres persones indignes, car aquests tals sobreabunden en lo que no cové e fallen en lo necessari. E per a veure més largament les condicions d'aquests tres, mirant el capítol desús, se porà fer comparació del magnífich al liberal e del parvífich al haver e del *baunasso* al pròdich, car no difereixen aquests tres de aquels sinó per accident de la cosa ser en si chiqua o migana o gran.^e

Tercer capítol declara quina cosa és magnànim e com és mig de perseguir les grans honors e aquell qui ·s sent digne de rebre-les. E declara quina cosa és possil·lànim e hun altre strem que és dit en grech *caymo*.//

(f. 44r) Tercer capítol tracta de la magnaminitat e diu quina cosa és magnaminitat. E aquest diu que és el àbit mig en proseguir les coses grans, axí com grans onors e dignitats. E aquell que ·s sent digne de tals coses e les prosegueix és dit magnànim, que vol dir gran de ànimo e de cor. E el que ·s sent digne de tals cosses e les lexa de proseguir se diu

- a. *Repeteix jamés.*
- b. *Cf. els testimonis d'A, E, M1, M2 i M3: deservientes i d'O: desiderantes.*
- c. *Segueix ame que cancel·lem*
- d. *Repeteix fa tart.*
- e. *Segueix a continuació la rùbrica del quart capítol, que cancel·la, notificant-ho al marge esquer escrivint vacat.*

possil·lànim. E aquell que no essent digne ni virtuós vol rebre les tals coses se diu *caym*. Emperò, universalment, possil·lànim és dit aquell que lexa de proseguir les cosses que li són degudes per virtut e rahó, ara les cosses sien chiques o mijanes o grans. E aquesta virtut de magnaminitat és prop de les honors e inhonoracions o deshonors, car la honor és lo major bé que per premi de les virtuts se dóna. E, per tant, als // (f. 44v) déus és dada la honor e als reys e prínceps e savis com a major bé.

E el magnànim justament reb aquestes cosses, car no y ha neguna cosa sabuda que sia digna del gran ànimo del hom. E aquest tal no pot obrar les coses vils, car a ell neguna cosa no li és gran. E pareix que la magnaminitat sia ornament e abilament de totes les virtuts, car fa-les majors e no -s fa sens elles. E, per tant, és dificultós ser magnànim e aquest tal en les dignitats e hono[r]s delectar-s' [h]a moderadament, com qui ateny ço que és menor que sa virtut, car a la virtut perfecta no -s pot fer condigna honor, e menysprearà les chiques hono[r]s. E no prearà les poques injúries e desono[r]s, sentint-se de majo[r]s coses digne. E, no obstant que sia principalment pro[p] de les honors, emperò, universalment és prop de les riqueses e dignitats o fortunes o infortunis. E los semblants no s'alegren molt que les tals cosses avenen ni tantpoch // (f. 45r) se entrestexen quant les tals cosses són perdudes. E pareix que a tal àbit virtuós conferexen molt los béns^a de fortuna e, per lo contrari, li noga sofferir continus infortunis de pobrea.

E aquels que, indignament e sens aquesta virtut, tenen les grans dignitats, riqueses, són altius e menysprehívols e injuriado[r]s dels que aquelles cosses no possehexen, car no és fàcil cosa sens virtut les grans fortunes, les grans dignitats, sofferir-se; e són en tot ypòcrites e disimulado[r]s, volen[t] contrafer el magnànim e volent mostrar que, ensembs ab la dignitat o la riquesa, los és venguda la virtut e tornant dins si mateix troben grans contrarietats, per lo qual són molt envejosos e perseguido[r]s de tots los virtuosos e defamado[r]s de tots aquells.

E los magnànims han gran vergonya en rebre benefici e a gran pena lo reben. Emperò, encara que no són festins o quexossos en lo gualardonar, quant gualardonen paguen molt^b // (f. 45v) més del rebut. E diu que los tals són molt umils a les persones baixes e entre los grans volen rebre la honor que els és deguda. Fan axí com lo fort que menysprea ésser vencedor de les dones o fadrins o dels hòmens imbècils o sens armes.

E diu que 'l magnànim avorex o ama manifestament, car com neguna cosa no tem ni ama sinó la virtut sola, no disimula lo mal fet ni tantpoch vol callar lo que és ben obrat. E no -s dispon a molts perills, com diguem del fort, sinó ad aquells hon hi ha gran honor o nobles e grans perills. E és menyspreador de totes les poquedats e és molt verdader e avorex tots los lagote[r]s e no és admiratiu de neguna cosa gran, ni tantpoch^c dels enemichs no diu mal sinó per alguna injúria.

E finalment diu que [el] pusilànim^d no és maliciós. És veritat té mal de conèxer a si matex. E encara aquests no pequen per ignorància mas per openió, car disegen ço que [a] ells sembla bé. E per açò se partexen de moltes obres virtuosas, pensant no ésser dignes per a fer-les. E los *cayms* són per lo contrari e ells se possen avant tantbé a les coses a que són inàbils. E axí breument ajam dit de magnaminitat (*sic*). //

[Quart capítol diu que, axí com en les despeses [h]a dos migs, de les chiques la liberalitat e prop les grans la magnificència, axí matex en proseguir les honors hi [h]a altres dos. E de les grans honors se diu magnaminitat e de les poques no té nom sabut.]^e

- a. *Corregim la lliçó conferex molt ab los béns de C.*
- b. *Repeteix molt.*
- c. *Segueix es que cancel·lem.*
- d. *Corregim la lliçó pux l'ànim de C per pusilànim d'acord amb el testimoni de d'A, E, M1, M2, M3 i O.*
- e. *Aquesta integració correspon a la rubrica localitzada al f. 43v, línies 21-27. La reintegram ací per tal de seguir l'estructura del text.*

(f. 46r) Capítol quart diu que prop de les chiques honors hi ha un mig que no té nom, axí com diguem de la lliberalitat e magnificència, el qual no differeix de la magnanimitat per als sinó per ser la una prop les grans honors e aquesta ésser prop de les chiques honors. E diu que aquest àbit té strems que són en prosequir més la honor del que ·s cové e menys. E diu que aquesta virtut ni sos strems encara no [se] saben, car diu que a vegades loham als que prosiguen les honors degudes e diem que són virils e altres vegades loam als que les lexen de seguir e diem-los temperats, etc.

Quint capítol possa hun mig que té nom impropri, cové a saber, mansuetut e diu que sos strems són iracundo^a e simplicitats.

[Q]uint capítol, hon diu Aristòtil que prop de les ires e pasciència és un mig que encara no té nom sabut, emperò nomenam-lo per l'estrem qui és de la disminució e deffecte, cové a saber, mansuetut. E la // (f. 46v) superhabundància de aquesta passió és dita iracúndia. Emperò, el que s'enfolloneix de les coses que cové e com cové e quant, aquest tal és dit mansuet e és loat, car aquest no és mogut per la passió sinó en aquelles coses que la recta rahó ordena. El defalliment d'aquesta passió és inirascibilitat e és lo tal vituperat, car no enfellonir-se de les coses que ·s deu pendre fellonia, part és follia, part és insensibilitat, car aquest tal no ·s pot delitar ni entristir e sostindrà les injúries com brut yracional e serà menyspreat dels familiars e adherents. E, finalment, servil cosa és e bestial no pendre fellonia l'om del que ·s deu.

E los iracundes són en l'altra stremitat d'enfellonir-se quant no cové e més del que cové. E molt laugerament, emperò, tenen un bé los semblants que poch temps los dura la fellonia, car la sanch que és scalfada per l'esperit subtil de la còl·lera rúbea, que és de prop lo cor, tantost // (f. 47r) que cessa el moviment del objecte, tant prest se refreda com s'escalfa. E sàviament [h]o ha ordenat natura, car en altra manera morrien los semblants, perquè ·l mal a si mateix destrueix. [H]a y altres yracundes, axí com los de la còl·lera negra o malencolia, los quals són dits amarchs. E, com aquesta humor és pessada e espes[a], d'una vegada és scalfada nunca jamás cessa fins la vengança és acabada. Y aquests són molt trists a si^b mateix y a sos amichs e molt dificultosos de soportar en la vida. E aquest migà no és fàcil de trobar-se, emperò pot-se conjecturar segons més o menys, car los que poch passen o poch deffallen moltes vegades són laudables, car sdevé que loham los que deffallen en fellonir-sse e diem-los mansos. E altres vegades loham los que s'enfolloneixen dient que són hòmens verils e dignes de principar. E en les tals coses no és fàcil la determinació, car les coses singulars, per // (f. 47v) ésser quasi infinides, no poden ésser compreses per alguna sabuda regla ni certa. Emperò, és regla general que en lo migà àbit, en quant possible és, nos devem acostar. E si fem transgreció, que no sia prop dels estrems. E tots temps mirem qual és^c lo que ·s loa e lo que ·s reprén.

Sisén capítol tracta de hun altre mig que és prop de les paraules humanes, el qual no té nom, emperò és mig entre ·l litigiós e lagoter.

[S]isén capítol, on diu que és necessari haver algun mig en los parlaments e col·loquis humans. E diu que prop d'aquests hi [h]a strems viciosos e medietat virtuosa. La hun strem és los que totes les coses lohen, no contrariant a nenguna, pensant que si sens tristea e sens molestia, deuen ab tots viure. E aquests són dits playbles o blans. E altres són per lo contrari, que ab tots volen litigar e ranyir, los quals vulgarment són dits litigiosos o reboltosos. E que aquests dos hàbits sien reprehensibles manifest // (f. 48r) és, e lo mig serà necessàriament loable, encara que no té propi nom. Emperò, par molt a la amiatat, perquè té ab ella alguna conformitat. Emperò, certament, són ben differentes les dos, car aquesta complau a tots universalment, sens amiatat e sens passió, e als nots e coneguts e als innots e als

a. *Segueix honors que cancel·lem.*

b. *Corregim la lliçó axí de C per a si d'acord amb el testimoni d'A, E, M1, M2, M3 i O.*

c. *Repeteix qual és.*

forans egualment, emperò, quant cové e hon e quant cové, car, no obstant que delecte per sa pròpia natura e no desige entrestir-se, emperò, açò fa guardada la dignitat ab qui parla e la honestat de la matèria, ensemps ab la venustat e condecència de les paraules. E axí breument ajam dit d'aquests dos strems que contrarien a aquest mig que no té nom, etc.

Setén capítol tracta de hun altre mig que és dit veritat, el qual és entre la jactància e simulació.

[C]apítol seté declara com prop d'esta matèria és un mig, l'estrem del qual de demesia és la jactància e la disminució és la yronia, que quasi és disimulació. // (f. 48v) E el mig de aquests dos és dit *autequastos*, que vol dir manifestador de la veritat. E conté moltes vegades que aquests tals no segueixen algun fi per les semblants disposicions, exceptat la qualitat del obrador, car les obres de cada hu són comunament e ·s conformen ab la disposició e condició del qui les obra. E la mentira per si mateixa és mala e la yronia o disimulació axí mateix. Emperò, molt pigor és la jactància o mentira. E el verdader és hàbit migà laudable entre aquests dos.

E no entengau que parlem ací de la veritat que diu el mendicant confessant sa pobrea ni tantpoch de aquella que dien los que letiguen davant los jutges insinuant sa congoixa per querella, mas solament parlam de aquell que per sol ús e virtut, sens altre fi affegir, li plau dir la veritat. Hi en aquelles cosses que li són demanades, ara sien conferents o per lo contrari, tots temps dirà la veritat, jutgant que vil cosa és la mentira. Hi aquest tal és laudable. E el que menys diu^a la veritat no pareix maliciós, en special si ufa per pensar que // (f. 49r) les jactàncies són carregosses. E el que fingeix les coses majors de la veritat, si no u fa per altra fi, més propi és dit va que maliciós. Emperò, el que u fa per causa de guanyar o fama o alguna utilitat, molta part de malícia té, axí com lo ydiota que ·s fingeix entre los lechs gran metge o devinador. E, no obstant que en aquesta manera dient la veritat seria mig virtuós, emperò cascú dels altres té migania e estrens axí com aquest, mas per ésser molt propinchs en la matèria no tenen conceptes prou destints en lo enteniment ni han cabut en sort de propis noms en negun dels llenguatgers ussats.

Huytén capítol tracta de hun altre mig que és entre les burles e jochs, en qual en grech és nomenat eutrapèlia, e és entre la tristore e albardania.

[H]uytén capítol tracta què mig se deu tenir prop de les burles e jochs. E diu que ·l mig de aquestes coses stà en dir e hoir les cosses jugosses que cové e com cové e quant, e aquest mig és nomenat // (f. 49v) eutrapelo, que vol dir hom que ·s porta bé en los jochs e burles. E el que sobreabunda en convertir totes les coses en scarn és dit *bomoloco* e la disposició *bomolochia*. E aquells que ni ells mateixos dien negunes cosses jugosses ni suffiren que alguns altres les diguen són dits agrests o durs. És veritat que, moltes vegades, el que eccedeix en condelectar als altres, encara que suffira algunes cosses vills o desestimació de sa persona, són pressos per eutrapelos, la qual eutrapèlia és la disposició virtuossa. Emperò, entre aquests dos no y ha chicha diferència, car los virtuossos dihen e hoen aquelles cosses^b que honestament se poden dir e mirar, la qual diferència se pot bé mostrar per les comèdies dels antics e dels moderns, que als uns era [el] *turpiloquio* derrissió e als altres era vist sospició. E, si per ventura se demana quines cosses se deuen dir e davant qui e quant e en quina manera, diem que d'açò neguna regla certa pot ésser donada, perquè a tots no plaen una manera de delectacions. Emperò, en les tals cosses, el savi tendrà la balança, com ell sia de si mateix regla e ley e ordinació. E diu que ·l *bomoloco* nunca cessa^c de burlar als altres o a si mateix, en tal manera que tots temps se sostinguen les rialles. Emperò, diu tals cosses que no les diria el eutrapulo ni les hoyria el agrest, el qual és inútil e inhumà, car lo deport e delit e joch rahanables són en la vida.

a. Corregim la lliçó de de C per diu d'acord amb el testimoni d'A, E, M1, M2, M3 i O.

b. Repeteix cosses.

c. Corregim la lliçó cessar de C

Novén capítol diu de la vergonya que, encara que no sia virtut, és passió laudable, majorment en los jóvens.

Capítol nové diu que no cové dir de la vergonya axí com de virtut, car no u és totalment, mas, segons veritat, més és semblant a la passió, la qual difinició o notificació és temor d'ingloriació, que quasi és temor de perdre la honor e la fama.

E diu que los que temen perdre la vida se mostren grochs e los que han vergonya se mostren vermells e colorats perquè los dos mostren ser passions animals, que són causades prop lo corporal. Hi aquesta passió, per bé sia laudable, no cové a tots los hòmens ni a tota edat, car ni convé ser vergonyosos los savis ni els vells, perquè no s' presumeix que facen tals cosses de què diguen haver vergonya. Emperò los jóvens, perquè ab los moviments contraris e falta de edat e discreció fan moltes errades, és bo que ajen vergonya. E tantbé a les dones, majorment a les indiscretas o imprudents, e a totes per la major part és gran fre el de la vergonya.

El quint libre és de la justícia e com se parteix en comutativa e distributiva e cascuna de aquestes justícies en quina manera conseguex el^a mig de la recta rahó, e de com^b se fan les coses justes e injustes e de com se sufren. E tracta de una altra virtut que en grech és dita *epiqueya* que vol dir regla o virtut directiva de la justícia legal, la qual amodera les rigo[r]s e penes per les leys ordenades.

[C]omença el capítol primer del quint libre, en lo qual demostra Aristòtil què cosa és justícia e injustícia e què tal mig és lo de la justícia e lo just en quina manera // (f. 51r) és bo. E, per a cerquar açò, avem de fer segons en les virtuts damunt havem fet. E dien tots los que parlen de justícia que^c és aquella virtut per migà de la qual volem les coses justes e som disposats a ffer-les e les fem de fet e cert és que la injustícia és per lo contrari. E aprés que ha dit algunes especulacions de la justícia, diu que justícia és dita en dos maneres, cové a saber: la legal e la equal, és a saber, del que és per egualtat e del que és ordenat per ley. Igual vol pròpiament dir lo que és per si bo, encara que no fos manat per ley.

E axí com en stes dos maneres (...) ^d, cové a saber, aquell que passa les cosses ordenades per ley y aquell que no obra les cosses que de sa pròpia natura són justes. E la diferència d'aquestes dos cosses és, si prenen exemple rahonable, matar home és cosa que negú no la faria sens que no u prohibís la ley, car la tal cosa per natura és injusta; mas, no és semblant de no anar en diumenge, car açò sta part per ley e part per rahó persuasible.

E la avarícia és dita en // (f. 51v) part injustícia, perquè és l'èvar inequal. Emperò, aquestes maneres de justícia són en [e]quivocació, que conferexen en alguna semblança, axí com clau és dita la de fferre ab què tanquen e obren, e tantbé és dita clau aquella que és davall lo coll dels animals. E diu que injustícia és comesa en dos maneres: o prenent major part dels béns, o prenent menor part dels mals, car de dos mals, el menor mal és dit bé en respecte del major mal.

E diu que, no obstant que ajam divisa la justícia en legal y equal, diu que no són divisses aquestes dos en tal manera, que les dos sien contràries, la una de l'altra, car la ley moltes vegades mana fer les operacions de les altres virtuts, les quals per si són justes, car la ley mana que negú no lexe son senyor en la batalla, ans li deja ajudar, los quals són actes

- a. *Corregim la lliçó en de C per el d'acord amb el testimoni de d'A, E, M1, M2, M3 i O.*
- b. *Corregim la lliçó consell de C per com d'acord amb el testimoni de d'A, E, M1, M2, M3 i O.*
- c. *Corregim la lliçó dien que tots los que parlen de justícia de C.*
- d. *Cf. el testimoni d'E, M1, M2, M3 i O: E así como en estas dos maneras es dicho justo, cierto el injusto será dicho en estas dos maneras, conviene a saber, aquel que pasa las cosas ordenadas por ley e. aquel que no obra las cosas que de su propia natura son justas; maneras ... maneras om. A, C*

de fortalea. E mana més que negú no sia fornicador, que són actes de temperança. E mana que negú no fira ne mate altri, que són actes de mansuetut. E axí de les altres virtuts. E en aquesta manera la justícia legal no seria different de la yegual justícia.//

(f. 52r) Emperò, differexen quant a altres particularitats que [hi h]a en los furs e leys de les terres, car moltes vegades en les tals leys [hi h]a cosses que no concorden ab rahó natural e altres que són del tot contra rahó. Emperò lo que aquestes cosses trenquàs punyir heu, com al que cometés cosa que de si fos injusta. No auria menor pena lo que vituperàs lo *Marçoco* de Florença [qu]e si en altra terra fes algun vituperi al senyor de aquella, ni punirieu menys al que blasfemàs a Mafomet en Granada que als que blasfemàs Déu entre ·ls cathòlics o algun altre aprobat profeta. E diu que aquelles leys que més són concordes a la rahó són millors e per lo contrari. E diu que, perquè la justícia és virtut que és a altri, és la més clara virtut de totes, car diu que, axí com és pèsim lo qui comet injustícia contra si e contra parents o amichs, axí aquell és bo que usa de virtut a altri, car difícil és fer bé a altri e a si fer mal.

E axí diu que la justícia és aquell àbit o virtut segons lo qual nos plauen^a totes les cosses bones e les // (f. 52v) obram segons^b la possibilitat. E injustícia és son contrari, car en qualsevulla manera que ·s faça el mal [h]a-y alguna manera de inequaltat o injustícia. E totes les malícies o cada una per si convenen en ser injustes e entre si són indiferents, si algú lança el escut per temor, fa injustícia, mas no comet avarícia, ni el que ·s maldiu per ira. Emperò, moltes vegades stes malícies se mesclen, com si algú és fornicador per dine[r]s. E axí diu que totes les virtuts concorren en la justícia e convenen en ésser justes. E diu que n'í [h]a una que és dita justícia particular, que mana fer alguns actes de alguna partic[u]lar virtut, e aquesta differeix de l'egual, car la particular és prop les honors o pecúnies e la legal és prop tota la felicitat o virtut.

Segon capítol diu que y ha dos maneres de justícia: la una és distributiva, l'altra és comutativa.

[S]egon capítol declara com se pren lo mig en la justícia o injustícia particular e diu que són dos spècies: la una és distributiva, la qual stà prop de // (53r) partir les honors e les pecúnies, e l'altra és dita comutativa. E aquesta té dos parts: la una voluntària, axí com comprar o vendre, l'altra violenta o involuntària, axí com furt o rapina. E de aquestes coses algunes són ocultes e altres manifestes, etc.

Segonament diu que, pux lo injust és [in]egual^c, segueix-se que ·l just serà igual e prova-u dient que, honsevulla que y aja més o menys, hi ha equaltat. E diu que justícia distributiva, almenys requir dos persones e dos cosses prop de què ·s faça, que serà almenys quatre. E per açò hi [h]a contencions en la justícia distributiva e prop la honor, la qual se dóna segons la dignitat de cascú. E aquesta dignitat no dóna en una manera, car en la policia democràtica, on han lo principat molts, atenyen la tal dignitat segons la libertat, en la oligarchia onren los rics e los nobles de linatge, en la aristocràcia senyoregen los savis virtuosos hi en la monarchia se dóna la honor a hu que dien rey ara sia bo o mal. E aquests tots contenen qui deja haver // (f. 53v) més honor, als quals ha de equalar la justícia distributiva. Emperò, diu que aquesta justícia no stà en mig de arismètica, sinó en mig de proporció jaumètrica, en la qual proporció equalam les coses segons la stimació de les dignitats, car ha hu donam mil, al altre cent, al altre deu e, ab tot^d, són tots eguals.

Tercer capítol diu que justícia comutativa és aquella que equala les cosses ab altres semblants, no fent excepció de persones.

- a. *Corregim la lliçó* nos plany de C per nos plauen d'acord amb el testimoni de nos plazen d'A, E, M1, M2, M3 i O.
- b. *Repeteix* segons.
- c. *Corregim la lliçó* equal de C d'acord amb el testimoni de d'A, E, M1, M2, M3 i O.
- d. *Corregim la lliçó* tots de C.

[T]ercer capítol diu que justícia comutativa és aquella que tenta les coses egualar ab altres semblants. E no fa diferència de persones ni en les coses voluntàries ni involuntàries. En les comutacions voluntàries, axí donen al rey hun pa per hun diner com ha hun altre vulgar. En les involuntàries no y ha diferència si el que furta era bo o mal ni el que mata o feu adulteri. Ni el jutge, que és dret animat, no deu fer la tal accepció de persones.// (f. 54r) mas deu punir la calitat dels delictes e quantitat, egualant la punició ab la injúria, lo més que porà, no permetent que negú sia guanyador, prenent més del bé o menys del mal, ni tantpoch perdedor o dampnificat, avent menys del bé o més del mal, etc. E, puix la peccúnia és una mesura en la qual totes les coses, o les més, se poden egualar, los jutges han de saber la manera de les comutacions, egualant-les ab aquesta. E axí s'egualaran lo metge, el laurador, el sonador, el mercader, el çabater, el fuster, car encara que sien persones diverses ja y ha cosa en què són unes, cové a saber: en lo diner. E axí mateix an de egualar en manera que sien contents los que sofiren les violències, no curant si lo que és robat o fferit o sofferí la injúria és just o injust^e, bo ni mal. E diu que açò farà lo príncep, axí com guarda del que és just, etc.//

(f. 54v) Capítol quart diu que y ha dos maneres de justícia [e] de just: la hu és natural, l'altra és legal.

[C]apítol quart diu que com lo just sia en dos maneres, cové a saber: lo legal e el que per sa natura és just, diu que just segons natura és pròpiament aquell que entre totes les jents és en una manera, axí com lo foch de Índia e d'Espanya en una manera scalfen e cremen e pugen, encara que la rahó natural no és del tot semblant en los actes dels hòmens, car són les cosses morals en alguna manera mòbiles e les naturals no. Emperò, aquesta declaració dexar-se [h]a de present, per fallir lo temps.

E diu que lo legal, ans que sia ordenat per ley, no és injust lo que l'obra. E lo moral tantbé era injust quant no era ordenat. E del legal posa exemple: sacrificar una cabra a Júpiter, que lavors era ley, tant errarà el^b que no u fera com ara no adorar la hòstia // (f. 55r) o no fer reverència a la creu. E cert és lo just natural ser en una manera a prop de tots, car totes les gents an pietat del miserable e honren el pare e la mare e crien los fills, els fan ésser bons seguns lur parer. E conjecturen, sabut que Déus és, que :s deu adorar e benehir per los hòmens, emperò de les leys per lo contrari, car molts tenen leys e an tengut contra rahó natural e de les habominables e absurdes. Emperò, haver-se hom connodrit ab les tals leys les fa ser guardades. Encara hi ha altres causes perquè són guardades, cové a saber, per les penes que han possades^c los incipients reys. Emperò en aquests reys n'i ha agut alguns tirants que, per malícia que fossen temuts, an possat les semblants terro[r]s. E altres que per major astúcia han fingit les tals leys ésser dades per Déu. Emperò el savi, encara que vulla fugir a aquestes habuminacions, no // (f. 55v) pot perquè lo poble segueix les leys de sos pares e encara les credulitats són herència, car lo que naix en Àfrica és moro e el que nax en França crestià e axí de les altres coses.

E, concluint, lo dret natural o moral és aquell que justifica^d l'om, és hu prop de tot loch e tothom, encara que aquest poch se usa entre les jents, etc., perquè les erro[r]s de les falsses credulitats han lançat la rahó defora, car lo moro creu que no li cal medicina a glànola ni a febra, car diu que Déus sab si ha de guarir. ¡O temps desaventurat, que los que saben la rahó regirada al revers se dien savis, que millor se dirien ignorants e chechs!

Quint capítol diu quina cosa és ésser just o injust formal o materialment.

- a. *Corregim la lliçó de C*: no curant sinó lo que és robat o fferit o sofferir la injúria és just o injust *d'acord amb el testimoni de d'A, E, M1, M2, M3 i O*: non curando si el que es robado o ferido o padesció la injuria es justo o injusto.
- b. *Corregim la lliçó ell de C per el*.
- c. *Segueix en que cancel-lem*.
- d. *Corregim la lliçó justícia de C per justifica d'acord amb el testimoni de d'A, E, M1, M2, M3 i O*.

[Q]uint capítol diu que algú pot fer les coses injustes // (f. 56r) e no ser injust e tantbé pot fer les coses justes e no ser just. E és la rahó aquesta, que tots los actes de virtuts e vicis per què ·s segueix ser l'om just o injust emanen de la voluntat, la qual ha de ésser regida e governada per elecció e per consell. E si, per ventura, algú fes les coses justes no sabent que les fa o fent-les per algun altre fi fora de la justícia, aquestes tals obres no farien just al que les fa, com si algú donàs almoyna per vanaglòria o vestís lo pobre per fornicar o, stant jutge, pengàs algun ladre, el qual era son enemich, e fes aquest acte de justícia ab eniquïtat e prengués gran delectació de la mort de aquell lladre, prenent venjança com de enemich. Cert és que el tal jutge ni los semblants no són dits justs, encara que aquestes obres són dites justes materialment, a les quals falleix la forma, que és perfecció de la cosa, la qual és virtut de la justícia. E són les semblants coses axí com l'om mort, al qual la ànima racional fallint, no és dit hom mas cadàver.

E segueix-se de açò que tots, universalment, los // (f. 56v) que fan les cosses justes, no sabent lo que fan o fent-o sens elecció e consell, totes les tals obres són dites mortes moralment. Hoc encara, han de saber lo que fan e a quina fi o fan, e a qui, e com, e quant, etc. Axí mateix, el que fa les cosses injustes involuntàriament, ara aquell involuntari sia per ignorància o sia per violència, no és dit injust, car si algú prenent lo puny de altri dóna una bufetada, aquell de qui és lo puny no fa la injustícia, car no és voluntàriament mogut; ni ·s deu més punir lo puny de aquell, que al bastó o a la pedra ab què scalabren un altre, car lo tal solament és insturment (*sic*) material com aquells. Ni tantpoch no és injust aquell qui tirant lo dart per matar lo lop, mata a son pare, que era en la mata amagat, car ni tirava per aquell fi el dart ni sabia que allí havia hom, e si fos hom, no sabia que fos son pare. E de aquestes coses que per ignorància es fan, d'elles fan los ignorants e d'elles se fan per ignorància. E aquelles cosses de què la // (f. 57r) ignorància és stada causa de obrar-se sí són veniables o remissibles. E de aquelles coses que ·s fan per los ignorants, los quals són stats causa de sa ignorància, no són remissibles ni venials.

Sisén capítol solvu la qüestió si algú pot sofferir les cosses injustes voluntàriament. E diu que negú, sabent les circumstàncies, no reb voluntàriament les tals injustícies.

Capítol sisé en lo qual Aristòtil demana qüestió si algú pot voluntàriament sofferir les cosses injustes o rebre injustícia. E, per la una part, pareix que totes les injustícies sien involuntàries, axí com a cosses males e abominables, les quals negú no elegiria ab sa voluntat rebre. E, per l'altra part, ha gran dificultat, com de moltes de les tals injustícies és pregador lo qui les reb que li sien fetes, axí com el qui prega a l'ussurari que li preste a llogre e algun desesperat per grans infortunis prega ha alcú que li leve la vida.

E per a decernir açò, fa distinció dient que ha diferència en // (f. 57v) lo sofferir les cosses injustes, car altra cosa és sofferir-les obrant que sofferir-les absolutament sens obres, car lo obrar les cosses injustes pot ésser a si mateix sol, encara que tantost en lo sigüent demanarem aquesta qüestió. E fer les cosses injustes no ·s poden fer sens haver persona segona o tercera ab qui ·s faça.

Quant a la veritat, negú no soffir les cosses injustes voluntàriament, stant lo que soffir scient les circumstàncies de la injustícia. E per açò ell diu que negú no pot fer a si mateix injustícia *simpliciter* sinó *secundum quid*, com lo incontinent del qual se dirà en lo seté, lo qual ab voluntat universal avoreix totes les cosses injustes, emperò ab voluntat particular obra algunes d'elles. E encara és veritat que s'esdevé alguns tals despullar-se dels béns per fer adulteri e, encara que aquest fa a si mateix injustícia, no emperò totalment és aquesta sofferir injustícia, mas és obrar les cosses injustes, les quals fa per força de la passió o de la concupiscència, car lo seu juhí // (f. 58r) bo és e molt conforme a les coses bones. Emperò, per accident, ell tria les coses injustes, axí com la dona prenyada o algun altre lés^a o danyat en la fantasia del gust que, lexades les coses que de si mateixes són sanes e bones,

a. Cf. la lliçó lesó d'A, E, M1, M2, M3 i O.

se delecta en menjar coses vils e diformes, per lo qual, per bé aquesta persona desige lo bé e la salut, pux fa los migans que desvien de la salut. E axí conté a tots los incontinentes, que fan a si mateix injustícia per accident, pux fan les obres injustes.

E après Aristòtil demana una altra qüestió, cové a saber, que com la injustícia sia feta en dos maneres: o prenent més dels béns del que ·s deu pendre o donant més del que ·s deu dar, ¿qual de aquests dos comet la injustícia? O el que dóna [a] algun indigne més avant del que deu rebre o aquell qui reb sabent que reb més avant de son merèixer. E, tantbé, aquest que dóna reserva per a si la menor part dels tals béns^a.

E diu que, com solament açò s'esdevinga en // (f. 58v) la justícia distributiva, que aquell que reserva per a si la menor part de les tals béns, essent ell digne de rebre'ls, y dóna la major part a aquell que no u merex, certament aquest comet la injustícia. E la rahó de açò és que les virtuts e vicis són de part de l'agent, el qual és principi de la tal acció, e no és punt de part del pasient, en lo qual la tal acció se termena, e per ço diguem en lo quart, de la liberalitat, que més noble acte de virtut és fer benefici que reb[r]e¹. E provarem en lo huyté que és més noble desig desijar ser amador que amat. Emperò és veritat que la tal injustícia no és absolutament dita injustícia ni tantpoch malícia moral, car los magnànims e nobles de cor ussen de aquesta injustícia, acò és, pendre menys dels béns de fortuna del que és sa dignitat e merèixer. Emperò, ab açò adquiren e reserven per ha si altres béns, los quals els stimen molt majors que aquests, axí com honor, glòria e fama, etc.//

(f. 59r) E, últimament, conclou Aristòtil el tractat de la justícia dient que convé molt entendre què coses de si mateix són molt injustes o justes e quant se deuen obrar molt més que en la medicina, car diu el[1] que conèixer (...) ^b la incissió o ferida fàcil cosa és. Emperò, saber quant les tals coses se deuen administrar e com e a què fi e a quina quantitat no és fàcil determinar. E axi mateix diu que en les coses justes o injustes fàcilment se poden conèixer moltes d'elles, axí com mesclar-se ab dóna per acte carnal o dexar l'escut e fugir de la batalla o guardar los dine[r]s o dar-los e aquestes cosses e altres semblants.

Mas veure quant aquestes coses cové de fer-les o fogir-les, e com les cové fer [e] en quina manera, defícil cosa és de saber. E, per tant, dificultosa cosa és ser hom just. Emperò de açò darem regla, la millor que donar se puga, en lo sisén libre. Hi^c axí ajam dit breument quina cosa és justícia e injustícia, // (f. 59v) e quina cosa és just legal o moral, e quina cosa és justícia comutativa o distributiva –la comutativa com és voluntària e involuntària–, e com negú no vol les coses injustes ni fa a si mateix injustícia sinó per accident, etc.

Setén capítol declara com la virtut *epiqueya* és regla del just legal.

[S]etén capítol és de la virtut que és en grech dita *epyqueya*. E diu Aristòtil que aquesta virtut [no]^d differeix de la justícia *in genere*, ans és una cosa ab ella. E, ab tot açò, ella és millor que la justícia e, per tant, ni són una cosa del tot ni del tot són diverses. E diu que pròpiament *epyqueya* és dita virtut que, axí com a princesa de la justícia, és regla directiva de la justícia legal, car no és possible de tots los actes dels hòmens ésser feta regla ni ley universal, // (f. 60r) car les accions dels hòmens e cassos són variables e infinits. E, per tant, se dóna la ley més conforme a la rahó que ésser puga e més apartada de contrarietat. E, ab tot, aquesta ley no serà bastant a egualar tots los humanes cosses, car tota ley universal té malícia o part per què ·s pugua abussar, com són los guiatges de les vitualles e la firma de dret en Aragó. Emperò, la tal malícia no és en lo que féu la ley, lo qual se mogué a bon fi, ni tantpoch és en la ley, car és la més justa que ésser pugua^e

- a. *Segueix* essent el digne que cancel·lem per a evitar la repetició per anticipació de la frase següent.
- b. *Cf. el testimoni d'A*, E, M1, M2, M3 i O: dize él que conocer el elebro o el vino o la miel e conoçer la inçension o ferida fàcil cosa es; conocer ... conocer *om.* C.
- c. *Segueix* ha que cancel·lem.
- d. *Integració realitzada d'acord amb el testimoni d'A*, E, M1, M2, M3 i O.
- e. *Segueix* de que cancel·lem.

servint aquell fi que el fabricant de la ley ordena, mas solament la malícia stà en la variació de les cosses.

E, per a major declaració de açò, possarem hun exemple natural. Cert és que la natura desiga bonificar les cosses quant a elles és possible de ésser bonificades en la fi a què han de servir e no y ha dupte que // (f. 60v) en^a l'èsser natural, més perfeta cosa és l'om que la dona. Emperò, per a certes fins la muller o la dona és millor e no fon possible ser^b més perfeta la dona en son ésser natural del que ara és, car, si fóra de tanta perfecció com l'om, no aprofitaria a parir, el qual era el fi intent de naturalea. E, puix que a pparir havia per a concebre, hagué de ésser molla e engendrada de part de la fredor, per lo qual hac a tenir diversitat de fantasies e juhí superficial e fàcilment mudable. Emperò, sta malícia no és en la naturalea ni en la dona, mas és en la condició de la cosa, que per a parir no podia ser altra.

E axí, tornant al de les leys, diu que no pogueren ser més justes ni millors en aquell cars, *verbi gracia*: una ciutat oppolunta axí com València, en la qual hi ha molts strangers castellans // (f. 61r) en^c special, stà en frontera de Castella, e per ço, ara ha cents anys, havent guerra aquests dos regnes, los strangers fossen stada causa de perdre la ciutat, donant cert loch als enemichs per què entrassen. Rahonable ley fóra stada en aquell cars si el príncep de aquesta ciutat hordenara sots pena de mort que nunca jamás stranger, special castellà, pujàs en les muralles, en temps de guerra majorment, seguís-se que ara vinguessen los moros de Granada e asitjassen la ciutat e los strangers pujassen a la muralla e la defenessen, cert és que auria qüestió de aquests tals si deuen morir per la ley ordenada o si han de rebre benefici per la deffensió que han fet a la ciutat contra los enemichs. E veus ací com la ley, per bé no pogué ser millor en aquell temps, ara falliria en aquest.

E, per tant, aquesta virtut nomenada *epiqueya* no curarà de // (f. 61v) les paraules de la ley, sinó solament de la intenció del que la ordena, car cert és que si el qui féu aquella ley primera ara fóra viu, altra ley ordenara o fera excepció o ajustament a la primera. E si el temps que ell féu la ley aquest cars sabera ja, provehiria prop lo tal. Encara aquesta virtut *epiqueya* és necessària per altre respecte, que no és possible que de totes les coses sia ordenada ley. E solament aquesta virtut *epiqueya* supleix en la regla de la justícia on aquella falleix. E, axí mateix, aquesta virtut modera les rigors de les penes possades per la justícia legal, les quals solament són a terror de les altres, car la justícia que dóna penes en strem, encara que sia per merexents delictes, tant pròpiament se dirà crueltat com justícia. E fa aquesta virtut la justícia ser sòbria e modesta e dóna aquelles penes dolent-se de aquell qui les soffrir e no fa la tal justícia vengant-se de tal o de tal en particular, mas dolent-se de aquells singulars, mira lo bé de molts que -s segueix universal, etc.//

(f. 62r) Huytén capítol e últim declara quina manera de injustícia comet lo que mata a si mateix.

[H]uitén capítol e últim, demana Aristòtil si^d algú matant a si mateix fa injustícia a si mateix o a la ciutat. E, per a determinar aquesta qüestió, és veritat que, segons ley, el que mata a si mateix comet injustícia, car diu que la ley, puix que no mana que hom se mate, veda-u. E diu que aquell que a si mateix mata fa més injustícia a la justícia a la ciutat de hon és part que a si mateix. E, per tant, bé han ordenat los fabricadors de les leys que manen que -ls tals sien desgraduats e desonrats en ses sepultures, la qual rahó és que el fi de la ciutat e de tots los particulars de aquella són per hun bé comú, el qual és diví e noble e excel·lent. E, per bé sien molts, la armunia e consonància de aquest bé és axí com la armunia que resulta de diversitat de cordes y, axí com qui trenquàs hun orgue // (f. 62v) o corda o

a. *Repeteix* en.

b. *Corregim la lliçó ses de C per ser d'acord amb el testimoni d'A, E, M1, M2, M3 i O.*

c. *Repeteix* en.

d. *Segueix* neguna que cancel·lem

clavilla erraria, axí aquest erra^a privant a si mateix de la vida, puix era part orgànica de aquell pulítich insturment. Encara possat que no fos de les millors parts, car en l'om los cabells y les ungles, encara que no són parts principals, tenen ornament e gentilea en la figura humana. Quant més aquell que 's mata pequa més si és savi o virtuós o bo, car per aquest tal la ciutat rebria major dan.

E parlant pròpiament a si mateix hom se pot fer dan, mas no 's pot fer injustícia, car negú no pot fornicar ab sa muller ni tantpoch furta ço del seu. E per açò, nos aprofitarà la difinició de justícia que havem dit e [com] consisteix en fer-la [i] sofferir-la voluntàriament e scient les circumstàncies, etc, e com almenys [h]a d'estar entre dos persones, per lo qual se segueix el hom no fer injustícia a si mateix, puix el mateix és agent e pascient.

E, finalment, demana qual és pigor de aquestes dos injustícies o ffer-la o sofferir-la. E diu que, certament, // (f. 63r) fer la injustícia ab les circumstàncies ja dites e voluntàriament no pot star sens malícia e el soferir-la no pot star sens malícia. E diu que injustícies o viltats hi ha que són més vils los que les soffiren que los que les fan, emperò no és açò de la present especulació. En quina manera el intemperat e el incontinent e el bestial soffiren les coses injustes e les fan a si mateix en el seté se dirà largament. Hi axí superficialment e universal hajam dit de les virtuts morals que sanen e bonifiquen el hom, quant a la part sensitiva e animal, la qual part és racional per participació solament. E ara en aquest sisé direm de les virtuts intel·lectuals, les quals sanen e re[c]tífiquen la part del hom que per essència és racional, etc.

El sisén libre és de les virtuts intel·lectuals, que són perfecció del enteniment, que és [la] part de la rahó que per sa essència és racional. E aquestes són la art, la sciència, la prudència, la saviesa e l'enteniment. Notifica axí matex la manera de com la rahó sol ésser decebuda prop de altres dos àbits que són oppenió e sospita, diu en quina manera aquests àbits e virtuts diferexen e com donen diversament perfecció al enteniment humà. E notifica com la saviea és la més excel·lent e més noble de totes aquestes virtuts.

Capítol primer tracta dels àbits intel·lectuals e quina cosa és recta rahó, com venim en la rectitut del appetit, en verdadera disposició intel·lectual, e com la elecció és enteniment appetitiu o appetit intel·lectiu. //

(f. 63v) [P]rimer capítol del sisén libre, en lo qual Aristòtil tracta de les virtuts intel·lectuals, mijançant les quals la part racional superior és solament perfeta. E diu que –puix havent dit desús que cové evitar les stremitats e pendre los migs, en los quals stà la virtut, hi aquests migs ha dit que són segons la recta rahó–, diu que necessari serà notificar e declarar quina cosa és recta rahó; car, en altra manera, seria semblant al que dóna consell al pascient dient-li que prenga les coses sanes axí com la medecina determena; e lavo[r]s era necessari al semblant pascient de saber encara què cosa era medecina. Semblantment, a nosaltres és necessari saber quina cosa és recta rahó, puix nos mana triar o scollir los migs segons aquella.

E, primerament, és de notar com havem dividit les parts de la ànima en part sensitiva, que és persuasible o participable de rahó [per] persuasió, e en aquesta havem col·locat les virtuts morals de les quals avem feta menció en lo passat. Resta que digam de la part racional per essència, en la qual col·locarem les intel·lectuals. E aquesta encara és en dos maneres: la huna part és aquella per migà de la qual comprenen los principis e conclusions que són necessaris ésser axí e impossibles ser en altra manera e aquesta se nomena sciència, e l'altra part és aquella per // (f. 64r) migà de la qual atenyen los principis de les coses contingents e aquesta se nomena part consiliativa, electiva e racionativa.

És a veure qual de aquests serà hàbit més noble o el científich o el racionatiu. E, per a declaració de açò, diu que tres coses són principis eficients: seny, apetit e enteniment, que senyoregen e produen los actes que 's fan per l'om. E dexas lo seny perquè és comú als

a. *Corregim la lliçó ara de C per erra d'acord amb el testimoni de d'A, E, M1, M2, M3 i O.*

hòmens e a les bèsties, vingam al appetit; y al que és en la pensa racional o enteniment, afirmació o negació, aquell matex és en lo appetit, persecució o fuga. E, per tant, la moral virtut és àbit electiu e la elecció és appetit consiliat o racionat; e, per tant, cové que la rahó sia verdadera y el appetit sia recte; e, lavors, la elecció necessari serà virtuosa y aquesta és la bondat de aquella part de rahó que és prop de les coses contingents, la qual és dita rahó pràctica. De la part especulativa, el bé y el mal seu són la veritat e la falsia; e aquesta és l'obra del enteniment speculatiu, cové a saber, comprendre la veritat e lançar la falsia. E el bé del enteniment pràctic és comprendre la veritat aplicant-la al appetit recte. E, per tant, la elecció és principi efficient, mas no final, dels actes humans. E, de la elecció, són principis el appetit e la rahó, per la qual la bona acció moral no pot ésser bona sens elecció e rahó [e] appetit. (...)ª//

(f. 64v) E, per tant, negú no aconsella ni elegeix Troya no aver stat destroyda, car les cosses passades no ésser stades passades absolutament cahen jus lo grau de la impossibilitat. E de aquesta matèria diu que bé ha dit un philòsof nomenat Agaton, dient que Déu és solament privat de aquest poder, cové a saber, les coses que [h]a fetes no aver stat fetes. E axí digam de aquests àbits ordenadament, com fem en lo quart libre, etc.

Segon capítol diu que V són los àbits intel·lectuals, ço és: art, sciència, prudència, saviea e enteniment, prop dels quals no s'esdevé errar; e com hi [h]a altres dos: opneni e sospita, e prop de aquests l'enteniment és moltes [vegades]^b enganat.

[C]apítol segon, en lo qual diu Aristòtil que cinch són los àbits intel·lectuals, prop dels quals la ànima tots temps entén la veritat sens ésser decebuda de la falsia, i aquestes són: l'art, la sciència, la prudència, la saviesa e l'enteniment. [H]a-y altres dos àbits, prop dels quals conté a la ànima moltes vegades (...)ª decebent los simples.

E, primerament, parlant de sciència pròpiament, diu que sciència és aquella que és de les coses, quant són al objecte, [in]corruptibles^d, ingènites, eternes. E, quant a les causes e principis, diu que de la sciència sabem los principis en dos maneres: los huns per inducció que proceheix dels singulars, dels quals no és sciència, mas altra cosa no menys certa, cové a saber, la evident notícia; e altres principis són sabuts per cilogisme cerquant universalment. E de aquests principis, com sien universals, [h]a-y gran notícia e molt cert, car són aquells que primer s'empremen en l'enteniment, // (f. 65r) sabuts los térmens. E diu que, consevulla que sia sciència, és dita àbit de conclusió demostrativament provada per verdate[r]s principis e necessaris; e impossibles^e e contingents ésser en altra manera, etc.

Tercer capítol tracta quina cosa és art.^f

Tercer capítol tracta de la art. E diu que art és pròpiament [hàbit]^g factiu per rahó verdadera. E per a declaració de açò fa una tal divisió dient que les coses contingents altra cosa és ser^h factibles quant són en lo enteniment –ans que sien meses en obra, car de aquestes tals és la prudència, la qual és la rahó de les coses agibles,– e altra cosa és

- a. *Llacuna de C. Cf. el testimoni d'A, E, M1, M2, M3 i O:* E por ende, la elecció es entendimiento apetitivo o apetito intelectual, e de aquestas cosas es el principio el hombre, el qual no escoge ninguna cosa imposible.
- b. *Integració realitzada d'acord al testimoni d'A, M2, M3 i O*
- c. *Cf. el testimoni d'A, E, M1, M2, M3 i O:* Hay otros dos hábitos cerca de los quales contee al ánima muchas vezes ser decebida o las más. E aquestos son opinión e sospecha, ca aquestos dos hábitos muchas vezes deciben los simples; muchas vezes ... muchas vezes om. C.
- d. *Integració realitzada d'acord al testimoni d'A, E, M1, M2, M3 i O.*
- e. *Segueix e no que cancel·lem.*
- f. *Canvi de mà que correspon al tercer copista.*
- g. *Integració realitzada d'acord amb el testimoni d'A, E, M1, M2, M3 i O.*
- h. *Corregim la lliçió fer de C per ser d'acord amb el testimoni d'A, E, M1, M2, M3 i O.*

factibles, ço és ser fetes en acte, car de aquestes tals pròpiament és l'art, la qual universalment és àbit pràctic de aquelles coses que ·s fan passant en matèria exterior, ab tant que ·l principi de la acció no procehexca del pascient o de la cosa feta. E, per tant, de les coses naturals no és art, car en si mateix tenen principi de sa generació o facció. Bé és art de hun bastó fer semblança de hom, lo qual bastó no té dintre de si principi d'èsser hom, sinó sola la forma accidental que proceheix del artificial agent. E, per açò, bé dix // (f. 65v) Agaton que la art, com ha causa per accident, algun tant és semblant a la fortuna; e les dos diu Agaton que s'amen la una a la altra, etc.

Quart capítol tracta quina cosa és prudència e quals són dits prudents.

[C]apítol quart en lo qual declara quina cosa és prudència. E, primerament, diu que prudents són dits aquells que poden consellar bé a si mateix les coses bones e conferents a tota la felicitat o ben viure, no segons la part, mas segons lo tot; car no seria dit prudent per consellar les coses sanes o forts e liberals, mas prop de tota humana vida. E bé ·s mostra ser açò opinió vulgar, car aquell és dit comunament prudent qui porta les coses [que] fa a algun fi virtuós. E, certament, ella no és sciència ni art, car la sciència és de les coses necessàries, eternes, impossibles ésser en altra manera; e la prudència no aconsella ni eleix^a neguna acció de virtut. E prop de les tals coses. E tantpoch no és art, car la art és tant solament^b de les coses factibles // (f. 66r) e la prudència és de les coses agibles.

Resta solament que prudència sia dita àbit verdader ab rahó actiu. Los béns e mals del hom de la acció e de la facció, a vegades, són diversos fins. E los prudents són pròpiament aquells per excel·lència que consellen a si mateix e als altres. E aquests en grech són dits Pèricles^c e tals són los bons regidors de la policia e governadors de les ciutats. E diu que ·ls grechs dien a la virtut de la temprança prudència o salvadora de aquella, car la virtut de la temprança conserva la igualtat de la rahó prop de la delectació o tristor, que corrompen la estimació, no emperò la estimació intel·lectual, car tant bé ·s mostra el triangle tenir tres angles^d al que stà trist com el que stà alegre.

Emperò, la delectació o tristor corrompen la ymaginació o stima, com de la affectiva o appetitiva, car de altres coses vol lo alegre e altres lo trist, romanint lo juhi e la intel·lectual virtut sans, apassiona's o corromp-se la part affectiva e volitiva. E, per tant, unes delectables^e accions trien los minyons, altres los jóvens, altres los barons e altres los vells. E aquí ·s causen totes les incontinències e intemperàncies e les passions. // (f. 66v) principalment la passió d'amor, que per aquella repugnància e contrarietat d'enteniment e sensualitat són les penes –que de la part sensual hi ha desig corporal, mogut per la ymaginació corrupta, que absent reté e contempla la semblança del que desiga present e copdicia, per la part intel·lectual se u veu ésser la tal cosa impossible o molt dificultosa de aver-se—. E aquesta diversitat de rahó e volentat causa gemechs, sospirs, plors, basquers, en los que són toquats de aquesta malaltia.

E tornant al propòsit, la temprança és virtut que tempra e concorda la rahó e la voluntat, ço és, que la voluntat vulla lo que la rahó diu ésser bo e a ell convenient segons la estat, la dignitat, la condició, la edat, el linatge, la terra e loch e temps.

E, après, Aristòtil fa dos distincions o diferències de la prudència a la art. La primera és que la art [h]a mester la virtut per a que faça les obres bones e la prudència en si mateix té los principis e perfeccions de les virtuts totes ensemps. E encara hi ha altra diferència entre les dos, car el que voluntàriament pecca en l'art^f millor és que aquell qui pecca

- a. *Corregim la lliçó* eleixgeig de C per eleix.
- b. *Repeteix* és.
- c. *Corregim la lliçó* Peridea de C.
- d. *Corregim la lliçó* triangles de C
- e. *Segueix* rahons *canc*.
- f. *Corregim la lliçó* acte de C per art d'acord amb el testimoni d'A, E, M1, M2, M3 i O.

involuntàriament –car // (f. 67r) millor és el que per sa voluntat, essent bon gramàtic, parla fals llatí que aquell que, no sabent l'art, lo volria parlar verdader e el parla fals–. E de la prudència e de les altres virtuts és lo contrari, car més pequa el que pequa voluntàriament que aquell qui peca involuntàriament o per ignorància, etc. Restarà, com en la ànima sien dos parts, que prudència sia de les coses contingents.

Quint capítol declara quina cosa és enteniment.

[Q]uint capítol, en lo qual Aristòtil diu què àbit és el enteniment. E primerament fa aquesta rahó: que, puix la sciència és adquirida e abituada per los principis –los quals principis no són demostrats ni habituats per altres principis, car en aquesta manera serien principis infinits, lo qual és impossible–, covendrà que de aquests principis aja algun àbit. E com no sia la sciència, car ells són causa de aquella, ni la prudència ni la art, que són de les coses contingents, ni la saviesa, que és enteniment e sciència, // (f. 67v) resta solament que l'àbit de aquests principis sia dit enteniment.

E après demana quina cosa és saviesa. E diu que molts prenen la saviea per lo que és perfecció en cascuna art. En aquesta manera dien savi al que sona bé o escriu o parla, etc. En altra manera diu que savis són dits aquells que no són savis segons la part, mas segons lo tot. E diu que la saviea és la més certa de les sciències, car ella no és prop dels principis ni prop de les conclusions solament, mas prop dels dos ensemps. E, per tant, saviea és dita enteniment e sciència. E diu que aquesta és com lo cap en los animals.

Sissèn capítol declara^a com la saviea és la més^b noble de les sciències.

[C]apítol sisé, demana Aristòtil qual és la més noble de les sciències, cové a saber: la política que és prudència o la sapiència. E diu que la saviea és millor y encara que la cosa és molt clara de si. Emperò, ell o prova per aquesta manera: aquella sciència que és de subjecte eternal o incorruptible // (f. 68r) és més noble que aquella que és de subjecte corrubtible e variable. E, com la saviea sia en la primera e la prudència en la segona, segueix-se la conclusió principal e intent ser provat. Cert és que el bé no és hu als hòmens e als peix, mas lo blanch e lo dret hu és prop del hom e de tots los animals.

Segona^a rahó per a provar açò mateix: la sciència és dita noble e digna segons la dignitat e noblea de son subjecte. E com la saviea tracte de la causa primera, que és Déu gloriós e eternal, e de les altres causes segons universals e beates e dels cossos del cel incorruptibles e eternal e de les veritats immobles e de les causes e causats e de la unitat e de la entitat e de la idemptitat e diversitat, etc., [e com] la prudència o política tracte del bé que solament proceheix de la operació humana, és tanta la differència entre les dos quanta és la differència de la dignitat de les coses ja nomenades.

E si algú volgués soltar aquesta qüestió dient que l'hom és la millor de les creatures e, per consiguënt, que la sciència del hom serà més noble,^d açò respon que scarn és dir lo semblant, com la menor stela que és en lo cel ab sa // (f. 68v) intel·ligència o movedor o ànima val més que cent mil terres ab infinits hòmens perfectíssims que Déus hagués creat, axí en lo grau de entendre com en la excel·lència de la substància intel·lectual e axí mateix en la dignitat del cors. Donchs, quant més seria escarn comparar l'om a les causes universals de la universitat mundial ab lo causador e produhidor de aquelles!

E si algú dirà que la prudència és millor perquè és de les coses conferents e útils a nosaltres, e la saviea no sia útil –car, per açò, Anaxàgoras, Pictàgoras, Tals Milèsio, Empèdocles, etc., no foren nomenats prudents mas savis, axí com hòmens que -s curaren de les coses supèrflues inquirir e no conferents a humana natura–,^e açò respon dient que

- a. *Segueix quina cosa és enteniment canç.*
- b. *Repeteix és la més.*
- c. *Segueix e que cancel·lem.*
- d. *Segueix e que cancel·lem.*
- e. *Segueix e que cancel·lem.*

tantbé les bèsties són dites prudents, quant alguna part de la prudència, car algunes se guarden de les coses nocives e altres fan provesió en l'esdevenidor e, si veritat fos, aquests bruts animals [que han]^a gran astúcia o providència serien més dignes e més loables que molts hòmens perfectíssims celestials, divins e virtuosos, lo qual és absurd de dir. E, per tant, conclou // (f. 69r) que la saviea és l'àbit més digne, més noble que ·ls hòmens poden atènyer.

E solament en la contemplació o especulació de les altíssimes causes stà la verdadera felicitat, com provarà en lo dehén libre. E la possessió de la saviea és el últim de la noblea de aquesta vida e en l'altra vida és benaventurança eterna. E diu que per aquesta virtut los hòmens són semblants a la causa universal dels setglers, que és Déu gloriós, e no per nenguna altra virtut, com aquesta sia fundada en la potència més noble, que és la part intel·lectual, axí com en subjecte e s'acosta del més excel·lent objecte que sia possible trobar-se. Emperò, la perfecció del hom en quant hom no és solament aquesta, car l'especulatiu té felicitat major que humana e pròpiament dita divina. Emperò, de açò direm en lo seté y en lo dehé.

E ara tornarem a la prudència, la qual és causa de la felicitat humana o política possible en esta vida de conseguir-se. E aquesta felicitat és après que l'enteniment, el qual és de les coses universals, és abituat en saber la veritat [e] el appetit, el qual és vonificat, appeteix o desiga ço que l'enteniment [h]a decernit. Ve la prudència, que és prop de les coses singulars, e modera l'enteniment e apetit, donant // (f. 69v) orde, modo o manera, considerant los actes, les persones, el temps hi el loch; *verbi gracia*: el enteniment jutga que certa^b fruyta és sana per a tal malaltia, la voluntat la vol o la desiga, emperò, no [han] determenat aquests dos, cové a saber: l'enteniment o apetit o voluntat, on se [ha] de menjar aquesta fruyta ni en quina quantitat ni en quin temps; e la prudència mana que ·s prenga tal quantitat e que no sia en la plaça e que no sia après menjar, etc. E axí de la fortalea e liberalitat e de les altres virtuts, les quals, encara que l'enteniment les determene e l'appetit les prosigua, sola la prudència les ordena.

E, per tant, diu que, com l'enteniment sia de les coses universals e la prudència de les particulars, diu que pot star ensemps ésser hom intel·ligent e imprudent; e dóna^c exemple: si algú sab universalment que les carns laugeres són més fàcils de degirir e més sanes e no sab quals són les laugeres, si són les guallines o les perdius, etc., aquest nunca vendrà a sanitat, mas vendrà-y aquell solament a sanitat que sab universalment lo desús dit e après sab particularment quals volateries o quals animals tenen les carns més laugeres, perquè les accions // (f. 70r) particulars són, que no universals.

E, per tant, són les dos parts necessàries, cové a saber: la sciència e la speriència, de les quals dos proceheix la verdadera prudència, la qual té dos parts: la una és la que considera los actes singulars de la vida prop de cascú e aquesta és dita ètiqua; e l'altra part se ocupa prop del regiment comú e és fabricadora de les leys, axí com architetonica e sciència més principal. Emperò, més pròpiament, la prudència és dita la que adreça e compon les costumes de cascú. E l'altra part, la una se ocupa prop del regiment de la casa, que és dita yconòmica, e la altra part se ocupa en governar la ciutat, es nomena política. E diu que la negociació e ocupació de la política fa los hòmens prudents per la variació e multiforimat dels fets.

E diu que la speriència dels molts fets fa los hòmens prudents, les quals speriències no poden ésser sinó en procés de temps. E per consegüent, los jóvens no poden star prudents, encara que poden bé ésser arismètics o jaúmetres. E per declaració d'aquest dit, demana qüestió que qual és la causa que los jóvens e comunament les dones poden saber

- a. Integració realitzada d'acord amb el testimoni d'A, E, M1, M2, M3 i O.
- b. Segueix cosa és *canc*.
- c. Corregim la lliçó donar de C.

istòries, retòrica e les coses methemàtiques, axí com arismètica e geometria, etc., e no poden // (f. 70v) saber methafísica ni filosofia natural. E la rahó de açò és que les abstraccions que fa el metafísich de tota matèria no les creu lo jove e los principis que s'han per la speriència no ·ls ateny. E aquesta és la primera rahó.

Segona, que pecca en la elecció e consell o per la incredulitat dels principis universals o per la poqua speriència de les coses particulars. E posa exemple que si algú diu que les aygües ponderoses són nocives e axí és veritat, [h]a-y gran dificultat saber per què les ponderoses són nocives e, axí mateix, saber qual aygua és ponderosa o laugera. E axí breument hajam dit de la prudència com no és sciència ni és enteniment ni és sapiència, mas és recta rahó dels fets humans, que aplica les coses universals a les accions indivídues e particulars e mostra's què convé a ffer e què convé dexar e quant e com, etc.

Setén capítol diu que la *eubolia* és la rectitut de consell.

[S]etén capítol, en lo qual tracta de la *eubolia*, la qual diu que no és sciència ni oppenió ni enteniment ni saviea e posa les rahons per què.// (f. 71r) Emperò, diu que la *eubolia* pròpiament és dita rectitut de consell. E la *eubolia* no és solèrcia, car aquesta tarda en lo consellar e la solèrcia troba los migs de la rahó en prompte. E, per quant, la *eubolia* diem que és rectitut de consell e conté los incontinents e mals aconsellar lo mal e scollir-lo e perseguir-lo. E, com lo consell sia qüestió e rahonament, moltes vegades als tals és feta fal·làcia per alguna premissa del silogisme, que pecca en alguna part. E per la semblant decepció o fal·làcia sclou e lança del consell aquesta virtut que nomenam *eubolia* que fa que ·l consell sia recte o dret e, per consegüent, les coses aconsellades vinguen a fi convenient e bo, etc.

Huytén capítol diu que la *sinesia* és virtut judicativa de la prudència e [g]nomeya és judicativa de la *epiqueya*.

Capítol huytè, en lo qual tracta de una altra virtut que és dita *sinesia*, que pròpiament vol dir discretiva o judicativa de la prudència pròpiament, e de una altra virtut que ·s nomena *gnoseya*. E diu que *gnoseya* és virtut que dirig o // (f. 71v) dreça la virtut *epiqueya* que parlam en lo quint libre. E aquestes dos són molt semblants la una de l'altra, emperò, difereixen per aquesta manera: que *sinèresis* és virtut judicativa e mostradora de la rectitut de les cosses pròpies e *gnoseya* és judicativa e directiva de les coses judiciàries que passen en segona persona.

E diu que aquests cinc àbits convenen ensemps, és a saber: enteniment, prudència, *epiqueya*, *gnoseya* e sciència, car totes aquestes virtuts són prop de les coses singulars, mas difereixen en aquesta manera: que l'enteniment en les sciències speculatives ateny los primers térmens –los quals són principis inmòbiles de les demostracions científiques, los quals principis no s'atanyen per rahó, mas solament se aprenen coneguda la virtut dels térmens,– e aquestes altres virtuts adrecen les accions dels hòmens prop de les coses pràctiques. Emperò, les uns e les altres se han per speriència, per lo qual cové haver la determinació dels avisats e vells e prudents, per atènyer e conèixer los principis de totes les virtuts universalment.//

(f. 72r) Novén capítol e últim diu que la saviea és útil axí com la salut e les altres sciències e virtuts són axí com la medecina preservant. E après diu de una altra virtut que ·s diu *deinocia*. E après diu en quina manera se entén que, possehida una virtut, se possehexen totes.

[N]ovén capítol e últim del sisén libre, en lo qual Aristòtil solta una qüestió que molts demanen, que la sapiència e la prudència per a què són bones? E, primer, de la sapiència dien que, com ella no tracte sinó los béns que no són obrats ni possehits per l'om, pensen que sia supèrflua e inútil e majorment com ella no ·ns dóna riqueses ni aquests béns de fortuna, etc. E açò dien los que ·s fingèn de clergues e verdaderament són sofistes que enganen el poble, axí com los que ·s diuen metgers, que són los més omecides, e los que nomenen juristes, que millor se dirien torcistes, los quals, ab deu

sols^a de leys o medicina e cent florins de faldes per dar-se favor, scarneixen^b de ço que per mingua del qual davant los savis ells són // (f. 72v) verdaderament bèsties e belves

E de la prudència tantbé dien que per a què és bona, car tant bé obram sens ella les coses justes e bones, com ab ella. Proven açò dient que no és menester per star los hòmens sans que tots sàpien medecina, o almenys basta que hom aprenga d'altri lo que convé fer o per imitació. E axí que aquestes dos virtuts dien que són supèrflues e inútils per les rahons ja dites. E açò respon dient que la saviea e prudència no són necessàries (...)° com la salut, la qual per si mateixa és elegible. E aquestes per si mateixes són la benaventurança del hom e axí stan stes en la humana vida, com la vista en l'ull e com l'entendre en l'enteniment, car aquestes són últimes e finals perfeccions e sens elles lo viure és morir e los hòmens tenen sols lo nom e la figura de hòmens e, finalment, són la benaventurança final en aquesta vida e en l'altra. E no ·s segueix ésser elles inútils perquè los bèsties [h]o diguen, tantpoch com se segueix ser blanch lo que ·l cech troba dur, ni ·s segueix ser amarch lo que ·l tercenari diu amarch, etc.

E après diu al // (f. 73r) que dien los ignorants que tant bé obram les coses justes e bones sens aquestes virtuts, respon dient que veritat és, emperò les tals coses solament són justes materialment e no formal, car los que fan les coses manades per les leys o les fan per violència o ignorància no són dits justs, per bé fassen los actes de justs, com freturegen de la forma que és la elecció e la forma e conexença e manera, la qual proceheix de les virtuts ja dites.

E, après, diu que en nosaltres ha huna potència que ·s diu *deinocia*, la qual té tal propietat que de si mateixa és activa; emperò de si ni és mala ni bona, mas és en aquella inclinació o virtut que fa los hòmens actius. E quant se mescla ab lo bon apetit e bon àbit és dita prudència, e quant ab los mals és^d dita astúcia. Encara diu que, axí com en lo oppinatu és la *deinocia* que és *indifferenter*; axí mateix diu que en lo moral y [h]a una virtut natural per la qual som inclinats a fer bé, la qual diu que quant sobre el bon àbit aquests hòmens són molt bons, emperò si per falta de conexença // (f. 73v) o pràctica resta l'om axí enclinat fa moltes errades. E per açò, diu que lo cos fort o gran si és fèxuch e cech, més forment cau e ab major perill. E de aquí ve que hun home inclinat a bé, si no ha la coneixença e la manera, fa moltes coses fora de rahó: los inclinats a fortalea se fan audaces e los inclinats a llibralitat se fan pròdichs, per la qual causa no és bon sentiment comanar regiment ni diners als jóvens, car faran moltes errades.

E per ço° no y ha virtut sens prudència, per lo qual Sòcrates deya a totes les virtuts prudències, emperò diu que errava en dir-les prudències, mas devia dir que no són sens prudència. Segueix-se que no pot ésser negú bo sens prudència ne prudent sens la moral virtut.

E après diu que ·ls que demanen si les morals virtuts poden star unes sens les altres, diu que sí, quant de aquelles virtuts a les quals per natura som inclinats, car diu que tots no som inclinats en una manera ni egualment habituats en totes, car uns // (f. 74r) se inclinen a ésser liberals, altres a ésser justs, altres a fortalea. Emperò, per a parlar de virtuts *simpliciter*^f, prudent no pot ésser sinó que tinga totes les virtuts e que sia discret prop dels actes de totes, axí com hu no és dit metge per haver una o dos speriències de guarir una o dos malalties, mas aquell que sab què cové prop de tots los accidents de la composició corporal del hom e, prop de aquells, sab^g los remeys convenients e com e

a. Cf. els testimonis d'A, E, M1, M2, M3: sueldos i d'O: maravedís.

b. Cf. el testimoni d'A, E, M1, M2, M3 i O: carecen.

c. Cf. el testimoni d'A, E, M1, M2, M3 i O: no son necessarias como la medicina, mas son necessarias como la salut; necessarias ... necessarias om. C.

d. Repeteix és dues vegades.

e. Segueix com que cancel·lem d'acord amb el testimoni d'A, E, M1, M2, M3 i O.

f. Segueix o que cancel·lem.

g. Corregim la lliçó saber de C.

quant, etc. Emperò diu que, encara la prudència faça tots aquests béns, error és dir que ella és millor que la saviea, encara que ordene los actes de aquella, com no és millor la política que Déu, encara que ordene los serveys que a Déu han d'ésser fets e com e quant, etc.

Setén libre tracta de la bestialitat e malícia e incontinença e intemperància e, axí mateix, de la molícia o delicadura, que són maneres de errar, e de sos contraris, la continència e la temperància, la perseverància, la virtut eroica, que vol dir divina, en quina manera són. E prop de aquestes // (f. 74v) virtuts e malícies, mou e solta moltes qüestions útils e necessàries a la matèria.

Capítol primer declara les maneres de desviar de la recta rahó, que són intemperància, incontinença, bestialitat e malícia.

[C]omença el capítol primer del setén llibre, en lo qual Aristòtil, après que [h]a donat doctrina de com se atenen los migs de la recta rahó, que són les morals e intel·lectuals virtuts, vol determinar les maneres de desviar de la recta rahó, les quals són tres, cové a saber: malícia, incontinença e bestialitat. Los contraris de les dos diu que són manifestes, cové a saber: la temperança e la continença. Emperò diu que, quant la bestialitat, és un grau de peccar tant excessiu que no té nom, per no haver en la bèstia vici mas altra cosa pigor que vici o malícia. El contrari de aquesta serà la virtut eroica, la qual vol dir virtut divina, car axí com en Déu no y ha virtut mas altra cosa més digna que virtut, necessari serà // (f. 75r) que ço qui és millor e més alt que virtut contrariar al qui és pigor e més baix que malícia. E diu que, axí com se troba tart hom diví e eroich, axí mateix diu que hom bestial^a tardament se troba, però, si alguns se'n troben, són entre los bàrbers o moros, alguns altres per malalties o per algunes orbitats del enteniment. E^b aquests difamam com aquells que exceden la humana malícia. Emperò, de aquesta farem après una breu recordació. De la malícia ja havem dit en lo quart.

Ara cové que digam de la incontinença e de la molícia e de les delícies e delicadures e de la continència e de la perseverància; y no direm de aquestes virtuts ni malícies axí com del tot semblants a les altres virtuts e malícies ni tantpoch en tot diferents e diverses. E diu que façam axí com havem fet en lo dessús, primerament duptant de les qüestions més principals. E aurem aconseguit el preposít, si absolem les coses difícils e deixarem les cosses provables, etc.//

(f. 75v) Segon capítol fa comparació de aquestes disposicions de les unes a les altres.

[S]egon capítol, en lo qual fa comparació de aquestes disposicions ja dites en quina manera difereixen les unes de les altres. E diu que la continència o la perseverància són laudables e virtuoses e la incontinença e la molícia són vituperables e males. E diu més que continent vol dir permansiu en la rahó e incontinent vol dir egrisiu de aquella. (...)^c

a. *Corregim la lliçó bestialment de C.*

b. *Segueix de que cancel·lem.*

c. *Llacuna extensa de C que correspon al següent fragment d'A, E, M1, M2, M3 i O: El incontinent sabe que fase mal por la passió e el continente sabe que resiste a la mala concupiscencia por la razón. E dise que el temperado es continente perseverativo e el intemperado es incontinent mòbil e egressivo. E algunos piensan que los dos son una cosa, otros disen que los prudentes no pueden ser incontinentes. E ahún dise que difieren porque los incontinentes son cerca de la yra e de la honor e de la utilidad e los intemperados cerca de los sentimientos del tactu e del gustu. / Después mueve cuestión si algunt hombre prudente o sciente puede estar incontinent. E algunos disen que no, assy como Sócrates, el qual disía que difícil cosa era al que ha recto cognoscimiento de la cosa aver otra cosa en el poderío, assy como sy hun hombre se delibrasse de faser esclavo de su siervo. E, por tanto, pensava que todos los incontinentes peccavan por ignorancia. E aqueste dicho de Sócrates dise que dubda de las cosas que manifestamente parecen e no dise cómo se cognosce lo razonable o lo óptimo cerca de la passió e, si hay ignorancia, no dise qué manera de ignorancia. / Hay algunos que disen que en la passió queda el cognoscimiento e sciencia de lo mejor, empero no atorgan que no pueda hombre obrar*

opinió fos incontinència, seguir-se hi [h]a que de la imprudència e incontinència se fes una virtut en sta forma, ca l'imprudent pensa que les coses bones són males, el incontinent elegiria les bones que són fora de la^a opinió pensant que són males e aquest és inconvenient *ergo*, etc.

E après demana una altra qüestió, cové a saber: que el que fa les coses males que li aconsellen o persuadeixen o lo qui les fa mogut per la passió, que és dit incontinent, qual d'aquests dos és pigor? E diu que més sanable // (f. 76r) e més prop de la virtut o en millor sperança és aquell que és persuadit o aconsellat, perquè l'incontinent, encara que l'aconsellen, no s'lexarà de prosequir les delectacions.

E après demana una altra qüestió, cové a saber: si és prop de totes les concupiscències la incontinència o la continència o si són prop de algunes determinadament? E de aquestes duptes diu Aristòtil que cové dexar algunes e altres determenar-les, trobant la absolució del dubte, e açò serà que pendrem la invenció, la qual és mig per a soltar los duptes, etc.

Capítol tercer hon declara Aristòtil si algú ab la conexença verdadera pot ser incontinent e met dos maneres de coneixença: la una en universal e l'altra en particular.

Capítol tercer solta la primera qüestió, cové a saber: si algú ab la coneixença verdadera pot ésser incontinent. Emperò, primer vol notificar quina cosa és incontinent pròpiament. E diu que continen pròpiament és // (f. 76v) aquell qui modera e s'absté de les concupiscències, no de totes mas solament prop del tactu e del gustu, e incontinent és son contrari, e prop de aquestes és lo temperat. E ell diu largament les diferències e conveniències d'aquestes dos.

E la principal diferència és que l'intemperat tots temps ymagina que deu seguir les concupiscències e segueix-les. E el incontinent presumeix que no les deu seguir e segueix-les mogut per la passió. E diu que aquells que deyen que l'incontinent no té sciència sinó opinió de les coses males no dien bé, car en lo obrar no differexen la oppenió e la sciència, perquè molts dels opinats no dupten més de la oppenió que de la sciència. E encara molts defenen ses opinions ab major pertinàcia que si fos sciència verdadera. Prova-u per Eràclio, el qual en la mort volch confirmar sa oppinió, *scilicet, omnia semper moveri*, per ço, movia lo dit fins fon mort.

E a la qüestió principal diu que en dos maneres pot hom haver sciència de la cosa, cové a saber: o en àbit o en acte. E per a més // (f. 77r) aclarir-lo, diu que pot ésser la sciència

alguna cosa contraria a lo que piensa que es bueno. E, por tanto, dise que de las voluptades el incontinente no tiene sciencia, mas opinión, encara que aquesta opinió no es muy fuerte y es quasy assí como la dubda que no propone de firmarse. Dise Aristótil que, sy aquesto fuesse verdad, que la incontinencia merescería venia o sería venial; e es lo contrario de las malicias, assy como la intemperancia era e la incontinencia, las quales dise que no son veniales. E sería grant inconveniente que la incontinencia estoviesse ensemble con la prudencia. E también avemos dicho de suso que el prudente mira todas las circunstancias cerca las singularidades de cada cosa. E también avemos dicho que el que es prudente tiene todas las otras virtudes. / E después demanda Aristótil una otra cuestión, conviene a saber, si el continente e el temperado son una cosa o diversas. E dize que no, car el continente tiene fuertes concupiscencias e malas a quien resiste e el temperado carece de aquellas. / E después demanda una otra cuestión, conviene a saber, sy toda continencia es virtuosa e quiere provar que no; car si la continencia resiste a la flaca concupiscencia e mala, no es la continencia alguna cosa venerable e sy resiste a la mala e enferma, no es alguna cosa grande. / E después demanda una otra cuestión, conviene a saber, sy el reposar e firmarse en toda opinión es dicha continencia e sy el salir de aquella es dicho incontinencia. E sy aquesto fuesse verdad, seguirse ya que alguna incontinencia sería virtuosa, assy como Neptolomo no quiso mentir a Philotetas, maguer fuesse persuadido de Ulixes, etc. E assy contece quando alguno es embaraçado por algún argumento sophistico, en el qual no se firma el entendimiento, empero, es virtuosa la tal salida. / E dise también que, si fuesse verdad que todo salir de ...

a. *Segueix enteni canc.*

universal o particular. E diu que pot star algú obrar particularment contra la sciència universal, el qual universal és en dos maneres: o en si mateix o en la cosa; axí com dient que a tot hom fleumàtich són bones les coses seques, e que^a tal hom és fleumàtich, que tal cosa és sequa, etc.

E encara diu que differència y [h]a tenir la sciència e no usar d'ella, axí com lo qui dorm e l'embriach o el meniach. E diu que l'encontinent és per aquesta manera, car la ira, lo beure^b, l'amor de les concupiscències venerens o carnals, transmuden lo cors e liguen la rahó. E encara que aquests diguen bona rahó per la boca, no és maravella usar lo contrari, car los embriachs dien moltes vegades les demostracions de aquell philòsof Emphèdocles e los fadrins, quant comencen a apendre, dien paraules^c científiques les quals no entenen.

E diu que quant se ajusten en lo silogisme pràtich les dos proposicions ensemps, la universal e la particular, necessari faran obra en les coses factibles; axí com si diguéssim que tota cosa dolça és bona e aquesta cosa és dolça, tantost gustarà, // (f. 77v) si no y [ha] impediment que u destorbe. Emperò la errada de la incontinença se pren quant les dos proposicions varien o difereixen, axí com dient en universal: tota dona o apetit de aquella és nociu e mal; e açò diu la rahó universalment, emperò diu la concupiscència en particular que aquesta dona és molt delectable. E per quant les obres són particulars, sdevé's seguir les concupiscències en aquells. E axí se fa l'om incontinent e té rahó e juhi universal, lo qual defall en lo particular, prop del qual és la obra. Y aquesta és la obra y aquesta és la solució de aquesta qüestió, cové a saber: que ab la sciència universal pot estar la ignorància particular. I en què manera se pot desliguar de la passió lo incontinent convindrà de oyrho del philòsof natural, axí com del embriach, etc.

Capítol quart diu com lo continent e l'incontinent són prop de les delectacions e tristo[r]s. //

(f. 78r) [C]apítol quart diu pròpiament prop de qual matèria són dits lo continent e l'encontinent. Diu que són prop de les delectacions e tristehes e perquè n'i ha moltes de les tals que poden star virtuoses, axí com lo apetit de la honor e de la victòria e la delectació que és prop (...) ^d. De les injúries e de la ira, diu que prop de les tals, encara que y haja sobreabundància e defalliment, los que prop de aquestes passions sobrehabunden o defallen no són pròpiament dits continents ni incontinents, mas tenen altres noms appartats. Emperò, los molls o deliquats e incontinents e los perseveratius, durs o rebusts e continents són pròpiament prop de les delectacions corporals, axí com fugir la fam,^e la set, la calor, la fredor, que fan los molls, e acostar-se a les delectacions sensibles més del que cové, desviant de la recta rahó, axí com los incontinents.

E après diu les differències del continent al temperat e del moll e incontinent a // (f. 78v) l'intemperat. E diu més que aquelles delectacions que són bones e elegibles de si, no és incontinença proseguir-les, emperò sdevé's errar prop de aquelles: rahonable és amar hom a son pare, mas no en tant grau que per aquella amor, stant jutge, aja a fer moltes injustícies. Tantbé és rahonable la amor dels fills, mas no^f en tal grau que per aquells hom aja de oblidar a Déu, o morint-se blasfemar-lo^g, etc.

Quint capítol diu de la bestialitat per quantes causes se esdevé.

- a. *Segueix a canc.*
- b. *Corregim la lliçó veure de C.*
- c. *Segueix e canc.*
- d. *Cf. el testimoni d'A, E, M1, M2, M3 i O: la delectación que es cerca de la muxer e de los fijos. E de la tristeza que es cerca de las injurias e de la ira; prop ... prop om. C.*
- e. *Segueix los molls e acostar-se canc.*
- f. *no interl. sup.*
- g. *Corregim la lliçó blasfemant-lo de C d'acord amb el testimoni d'A, E, M1, M2, M3 i O.*

[Q]uint capítol diu de la bestialitat per quinas causes conté, per declaració de la qual diu que los animals, segons ses naturalehes, tenen ja certes maneres de delectacions, les quals són naturals, y altres delectacions, les quals no són naturals, emperò causa's haver delectació en elles o per perniciosas e maleníssimas complexions e natures o per lingua / / (f. 79r) costuma e ús en les tals coses o per alguna orbetat o malaltia.

E dels de la complexió o naturalea dampnada diu que ja hi an stat hòmens que obrien los ventres de les dones prenyades e es menjaven les criatures. E huns silvestres prop del Spont diu que ·s delecten en menjar carns humanes e aquests en los grans convits se solen prestar huns als altres les creatures per a menjar. E diu que aquest vici de bestialitat se sol causar per malaltia o per costum, axí com lo qui sacrificava la mare, e ell i^a los de sa casa menjaven lo fetge. E de la malaltia diu los que menjen terra e carbons, es pelen los cabells o ·s roseguen les ungles o se contorcen los dits. E semblant bestialitat és l'abús de la sodomia e de aquests diu que ·ls ve en dos maneres: huns que són acostumats de fadrinea e altres que per la maleníssima complexió e dampnada se deliten en aquella pervertida e nefanda o absurda concupiscència. E diu que les semblants bestialitats són fora dels tèrmens de la malícia. E diu més que tota sobreabundant malícia o insipciència o temor o intemperància o crueltat, totes són nomenades bestihees. E diu // (f. 79v) que alguns per malaltia temien los guats e altres les rates. E diu que prop de les concupiscències e insipciències bestials se sdevé los seguidor[r]s o appetents, aquelles superar-los o ser superats e vençuts de aquelles. Emperò, los tals ni són dits continents ne incontinents, mas dits barbres, inhumans e bestials, etc.

Sisén capítol posa que l'incontinent de la ira és menys vil que l'incontinent que segueix la delectació sensible.

[C]apítol sisé, en lo qual Aristòtil solta la qüestió que demanà: el incontinent que segueix la passió de la ira o el que segueix la delectació sensible, qual és menys o reu o vil o menys vituperable?

E diu que menys vil e menys mala sembla ser la incontinència de la ira per aquestes rahons: la primera perquè sembla que l'yrat en alguna manera obeeix la rahó, encara que diu que u fa voluntat ans que covenga, per la velocitat de la còlera, axí // (f. 80r) com se sdevé alguns servidors, que per ésser molt prests, ans de entendre tota la rahó dels quals és manat, ho volen executar, per açò e[r]ren. E axí diu que fan los cans que lladren prestament a^b qualsevol que ve, ans que sàpien si són strangers o de casa.

E diu que la rahó mou universalment que hom no deu soferir injúria, e aquells pensant que aquella és injúria, ans que discerneixquen, segueixen los manaments de la primera rahó. Y haçó és en los colèrichs, majorment, que per la calor de la còlera se'ls inflama la sanch. E perquè aquests en alguna manera obeeixen la rahó són menys grosse[r]s que ·ls incontinents, que totalment se desvien de aquella. E encara diu que lo que és més natural és més venial e menys reprehensible; prova's per lo menjar e lo beure, que són naturals e comuns, prop de les quals no és vituperable el que segueix les coses més convinents de aquelles.

Emperò diu que més natural és la ira que la tal concupiscència e, per tant, és més venial e menys^c mala. // (f. 80v) Dóna exemple de hu que ferí a son pare, el qual respòs ha hu que ·l reprenia dient: “e mon pare ferí a son pare, e son pare al seu”, e demostrant a son fill dix que “aquest me feriria a mi, car aquest àbit connatural nos és a nosaltres: que los fills firen als pares”. E a hun altre que son fill lo feria [e] el lançava de casa, li manà que ·l leixàs a la porta, car fins allí solia ell portar a son pare, com lo feria; per lo qual, se prova que la incontinència de la ira sia més venial que la de la concupiscència. Encara per altra rahó se

a. *Corregim la lliçó hi de C.*

b. *Corregim la lliçó e de C per a.*

c. *Corregim la lliçó menys venial e més mala de C, d'acord amb el testimoni d'A, E, M1, M2, M3 i O: más venial e menos torpe.*

prova açò mateix, cové a saber: que lo que mata incidiant o aguaytant peca més que aquell que mata per ira. Prova-u per la auctoritat de Omero, que diu que Venus és decepció que furta l'enteniment de aquell que [h]a sòlida e clara coneixença. E encara diu que perquè el felló obra ab tristea e el de la concupiscència ab delectació, és senyal que més justament se mou el incontinent de la ira que no el de la concupiscència.

E, capitulant lo que // (f. 81r) [h]a dit desús, diu que la continència e la incontinència són prop de les concupiscències e delectacions corporals; e de aquelles, algunes són humanes e naturals e altres són bestials^a, les quals són orbitats o passions o malalties, e prop de aquelles no possam temperància ne intemperància. E, per tant, les bèsties que no tenen rahó ni elecció, encara que ixquen de la naturalea sua, no ·ls diem intemperades, mas tenim uns altres vocables axí com contumèlia e *sinomoria*, etc.

E diu que bestialitat és menor que malícia, encara qu' és més terrible e molt més abhominable, car en lo mal no stà corrupte el bé del enteniment hi^b en los bestials sí. E la pravitat que no té principi més ignocent és, car l'enteniment és principi de les operacions. E diu que deu milia [vegades]^c farà més mal el hom que la bèstia. Emperò, qualsevol volria més ésser mal hom que bèstia, e diu que ·ls bestials són en un grau ab les bèsties.

Setén capítol fa comparació dels hàbits ja dits, qual és pijor o millor.//

(f. 81v) [S]etén capítol, en lo qual Aristòtil fa comparació de aquests àbits ja dits, qual és millor o pigor, declarant què cosa són. E diu que prop de les delectacions e tristehes se sdevé algú ésser vençut, dels quals molts són millors, e conté ser vencedor al qual molt són menors. E diu que aquell que és prop de les delectacions vençut diu-se (...) ^dperseveratiu. E per quant prop de les tals delectacions e tristo[r]s sol haver superhabundàncies e mig, diu que el que ab elecció tria les delectacions que convenen diu-se temperat; e aquell que ab elecció tria les superhabundàncies, diu-se intemperat. E perquè aquest ab elecció fa lo mal, no serà penident quant l'aurà fet, e, per tant, no és sanable. E diu que de aquestes tot pigor és el que ab elecció fa lo mal, no serà penident, e no ab concupiscència. Pigor és el que fir ab ira que no el que fir sens ella. E, per tant, diu que l'intemperat és molt pigor que no el incontinent^e.

E diu que aquell que falleix als treballs que molts sufiren moll és e delicat, car la delícia una molícia és. Emperò diu que si les delectacions són fortes // (f. 82r) e excel·lents a les tristors, no és maravella que vencen al hom, car açò, a vegades és en la flaquea e debilitat humana, a vegades és per malaltia. E diu més que lo joch, per bé semble intemperància perquè ·s fa per elecció, emperò certament el[l] és una spècia de mol·lícia e delicadura.

E après diu que dels incontinents hi ha en dos maneres, cové a saber: uns que són prevolants, e altres que són flachs o dèbils; e los uns dien que aconsellen e vehen lo que és millor, emperò no u segueixen per la passió, e altres són vençuts de la passió sens consellar. E diu més que alguns, per bé sostinguen a si mateix e ·s tenen, no' són vençuts, axí com són (...) ^gcoceguelles, que no les senten, si primer se n'han fet. E après diu que los aguts e los malincònichs són incontinents, molt desfrenats, los uns per la velocitat no speren la rahó, los altres perquè tenen fort la fantasia.

- a. *Corregim la lliçó naturals de C per bestials d'acord amb el testimoni d'A*, E, M1, M2, M3 i O.
- b. *Segueix és que cancel·lem.*
- c. *Integració realitzada d'acord amb el testimoni d'A*, E, M1, M2, M3 i O.
- d. *Cf. el testimoni d'A*, E, M1, M2, M3 i O: Aquel que es cerca de las delectaciones vençido dize se incontinente, e el vençedor dize se continente. E el que es vençido cerqua de las tristezas dize se muelle, e el vençedor dize se perseverativo; dize se ... dize se om. C.
- e. *Corregim la lliçó ignocent de C per incontinent d'acord amb el testimoni d'A*, E, M1, M2, M3 i O.
- f. *Corregim la lliçó en de C per no d'acord amb el testimoni d'A*, E, M1, M2, M3 i O.
- g. *Cf. el testimoni d'A*, E, M1, M2, M3 i O: assí como los que han coziellas.

Huytén capítol fa comparació al incontinent al intemperat.

[C]apítol huyté, en lo qual compara el incontinent al intemperat. // (f. 82v) E diu que intemperat és aquell que fa lo mal ab elecció e, depuix qu' és feyt, no se'n penit e roman en la elecció primera. E el incontinent diu que pecca contra la bona elecció e, fet lo peccat se'n penit e torna a la altra elecció primera, fins que torna o vingua altra passió que ·l derroque. E el intemperat és insanable e el incontinent sanable. E diu que la intemperància sembla ha una malaltia que ha nom ydopressia e a altra que ha nom tisiguea. E la incontinença sembla ha una altra malaltia que dien epilència, perquè^a la intemperància és contínua malícia e la incontinença és-lo per intervalls. E, per tant, los dos no són una spècia.

E diu que, dels incontinents, los aguts o prevolants són més mals que ·ls que aconsellen o rahonen e ignoren algun tant en la oppenió^b, car són vençuts de menor passió, axí com los embriachs, que súbitament e de molt poch vi se embriaguen. E diu més que la incontinença encara no és be[n] manifest ésser malícia. // (f. 83r) E diu que semblen als que no són folls e fan obres de foills. Axí mateix los incontinents, no essent injusts, fan coses injustes. E diu que, en les accions pràctiques, los principis se han a pendre per speriència, com en les mathemàtiques. E, per tant, com la rahó e la fi són causes de les tals accions, diu que el intemperat, per tenir corrupta la part racional, és pigor que l' incontinent, en lo qual se salva lo bé de la rahó.

E après diu de la qüestió damunt demanada: si solament és dit continent el que roman en la recta rahó o, stant ferm, en qualsevulla, e del incontinent per lo contrari. E per ha declarar açò, diu que y ha uns que són pertinaces a tota oppenió, los quals són difficultosament persuasibles. E la primera cara semblen al continent, axí com lo pròdich al lliberal, o al audax al fort. [H]ja y altres que semblen incontinents, emperò són persuasibles e convertibles a la rahó, los quals fàcilment poden ser continents. E los pertinaces aquells diu que són agrests e porfídiosos, los quals tots temps prenen alguna delectació apartada o tristor, e volen tots temps que // (f. 83v) sos dits sien sentències; e entrestexen-se molt quant són increpats, e alegren-se molt quant són loats. E diu que aquests més semblen al incontinent que al continent.

E diu que y ha altres que no permaneixen en l' aconsellat, no per incontinença, mas per virtut. E diu que tot aquell que ·s mou per delectació o tristor no és dit incontinent ni intemperat, sinó solament aquell que ·s mou per la delectació o tristol (*sic*) vil. E, concluint, diu que continent solament és dit el que roman e permaneix en recta rahó e elecció e incontinent és son contrari. E diu més que, com la continència e la temperància sien àbits virtuosos e bons, deurien tenir dos strems que ·ls contrariassen, emperò, per no seguir les delectacions que convengua e abstenir-se de aquelles se troba en molt poch, solament resta el incontinent e el intemperat sien opposats aquests dos àbits.

E recapitulant lo damunt dit, diu que aquests dos àbits se semblen. E ja és dit en què differeixen e tantbé és dit que ·l prudent no pot ésser incontinent e axí mateix com la prudència no stà en solament saber // (f. 84r) la especulació, mas stà en fer la obra. E diu que ·l *deinotiquo* o astut bé poden star incontinents, per lo qual a molts semblen prudents per dir paraules científiques e rahons aparents, emperò aquella rahó és ligada com havem dit. Per lo qual són mig mals los incontinents e no totalment injusts. E diu que l' incontinent sembla a la ciutat que té bones leys e ·s regix per les contràries. E diu que, de les incontinençies, més sanable és aquella que és dels malsincònichs. E diu més que la consuetut que és més natural és pigor de levar que aquella que no és natural. E diu més sufficientment ajam dit què cosa són aquests àbits e com differeixen los uns dels altres, cové a saber:

- a. *Segueix es que cancel·lem.*
- b. *Segueix car són més mals, que ·ls que aconsellen o rahonen e ignoren algun tant en la oppenió repetit.*

temperància e intemperància, continència e incontinença, perseverància e molícia e axí de la bestialitat e malícia, etc.

Novén capítol tracta de la delectació e tristor, com són bones o males, solvent moltes qüestions.

[N]ovén capítol, en lo qual tracta de la delectació e tristesia. E diu // (f. 84v) que, com aquests sien la fi principal de les obres morals, segons les quals diem ésser les obres bones o males, necessari serà al polítich determinar de aquestes, hoc encara, perquè molts han possat la felicitat ab delectació, e, per tal, los grechs nomenen el benaventurat alegre.

E a altres [h]a semblat no ésser ninguna^a delectació bona, ni elles en si ni per accident, per lo qual deyen que delectació e bé no era tot una cosa, encara que s'esdevingués que delectació alguna fos bona. E altres sembla que y ha moltes delectacions bones e altres males. E los tercers diuen que, encara que s'esdevingués que totes les delectacions fossen bones, emperò neguna delectació no seria aquell últim bé e òvtim que cerquam.

E los de la primera via [h]o provaven en aquesta manera: neguna generació no és fi, e tota^b delectació és generació; segueix-se que neguna delectació no és bona, com la bondat se prengua del part del fi. Provant, diu que la generació o la fabricació de la casa no és casa, mas és via en la casa. Segonament [h]o proven per altra rahó: negun // (f. 85r) bé no destorba la prudència, la delectació destorba la prudència e les altres virtuts; segueix-se que la delectació ne és bé ni bona; que la delectació empache la rahó mostra's per la delectació venèrea o carnal, la qual empacha els hòmens molt entenents. Encara diu que's prova açò mateix, car los bèsties e ls fadrins siguen les delectacions, que, si fossen bones, no serien prop de aquestes. E los de la segona opinió proven son intent que totes les delectacions no són bones, com moltes de aquelles sien nocives e males, tant que moltes d'elles causen grans malalties. Los de la terça opinió proven son intent dient que la delectació, com sia generació e via e no sia terme ni fi, no pot ésser lo bé final.

Absolvent les rahons fetes, diu que per aquelles no's segueix ésser òptima—car lo bé és dit en dos maneres: o en si o a altrí—, e axí les generacions e los àbits són ordenats: o a bé *simpliciter* o a bé a d'algú. E diu que les delectacions, unes són bones en si, altres són males; // (f. 85v) emperò a algú són o semblen ésser elegibles o bones altres que de si són tristes, com les porgues o exarobs medicinals, que per amor de la salut són pressos ab delectació.

E encara diu que unes obres causen delectació imperfecta, cové a saber: aquelles de què se engendren los àbits perfets ans de la sua perfecció. E altres delectacions són sens fatigació e sens tristor, com les de la sciència, les quals se fan ab la naturalea ben disposta, no axí com les delectacions dels apassionats, axí les quals no són pròpies delectacions, axí com los replets se delecten en menjar coses agudes o amargues, les quals als sans no són delectacions covinents.

E, responent a la primera rahó, diu que no és bona diffinició dir que delectació és generació, car algunes d'elles són operacions de àbits perfets e fins de aquells. E, per tant, diu que millor diffinició és dir que delectació és operació de àbit connatural no empachada, que dir que delectació és generació sensible.

Al que diu que la delectació és mala perquè moltes delectacions causen malaltia, diu que no val, // (f. 86r) car és semblant dir com qui diu que les medicines, que causen la sanitat, són males perquè guasten la peccúnia. E no's segueix les delectacions del saber ésser males perquè nohen algunes vegades a la digestiva, per lo qual se causa alguna malaltia en lo cors, car porten alguna milloria en l'entendre, la qual té tanta milloria e differència sobre la salut, com la salut sobre los dine[r]s.

a. *Corregim la lliçó deyna de C per ninguna d'acord amb el testimoni d'A, M3 i O.*

b. *Segueix e tota repetit.*

A la altra rahó que dien que donen impediment e empacch a la rahó o a la prudència, veritat és les impròpies e males, mas és lo contrari de les pròpies e bones, car aquestes ajuden, e ab aquesta solució se absolen totes les altres rahons que ·s poden fer en contrari, axí com la de la art, e dels fadrins e bèsties, e la del temprat, etc., car açò tot és veritat de les delectacions impròpies e males, e de les altres per lo contrari, etc.

E diu que no ·s segueix tota delectació ser mala perquè y ha algunes males, tantpoch com se segueix que no y haja alguna sciència molt bona, per bé algunes sciències sien males. E diu que, com la delectació sia obra de algun àbit no empedida del molt // (f. 86v) bon àbit, serà molt bona la delectació, e aquella serà, per ventura, la felicitat, la qual és delectació de algun àbit perfet o molts, dels quals se causa delectació, prova-u per la comuna oppinió, car tots pensen que la vida benaventurada sia delectable.

E, per quant la felicitat és operació no impedida, diu que ·l benaventurat [h]a mester salut e béns de fortuna, car les malalties e pobrea impedeix la felicitat. E diu que, perquè aquests béns són necessaris a la felicitat, moltes an pensat que la bona fortuna fos felicitat, lo qual diu que no és veritat, car la superabundància de aquells destorba la benaventurada vida, etc. E, per ventura, diu que la sobreexcel·lència dels béns no ·s deu dir bona fortuna, car lo terme de la bona fortuna a la felicitat és subordinat.

E diu que, per a provar que alguna delectació sia molt bona, prova's perquè les bèsties e los hòmens segueixen la felicitat com a bé propi. E diu que la fama [que] molts pobles famen no és del tot falsa ne perduda^a, e diu que no ·s segueix no ésser açò veritat, perquè tots no desigen una delectació, car no són unes totes les calitats e disposicions o àbits de tots. // (f. 87r) E diu que, segons lo natural appetit o inclinació, tots desigen una delectació, emperò lo virtuós la verdadera existent e lo viciós la apparent. E per los impediments deixen de seguir la pròpia, car la natural a la bona los mou e convida, car totes les coses tenen en si una part de divinitat, que ·ls atrau al propi bé. Emperò, diu que vituperar totes les delectacions, ho han fet los philòsofs perquè les delectacions corporals són solament conegudes e nomenades e an usurpat lo nom de les delectacions verdaderes. E diu que, si la benaventurança fos sens delectació, seguir-s'ia que ·ls benaventurats viurien trists, lo qual és inconvenient gran. Tantbé ·s seguiria que la tristors fos bé e la delectació seria mala e lo vici virtut.

Capítol dehén e darrer declara quals delectacions són bones per si matexes, e quals delectacions corporals en algun grau són bones.

[C]apítol dehé e últim diu que algunes delectacions hi ha molt elegibles e molt bones, emperò que les corporals delectacions no són // (f. 87v) tals, mas diu que les delectacions corporals són bones en cert grau, com ha necessàries en la vida. E diu que tots se delecten en una manera en dones, en potatges e vi, emperò los accessius de aquests són vituperables e mals.

E diu^b la rahó e motiu de aquells que dien que totes les delectacions corporals són bones: dien que són remey e medecina contra les tristors, car l'animal viu en continúes fatigacions e tristors en oir e veure, etc., encara que per ésser acostumats no u senten; e en altres treballs senyal és que ·ls fadrins, per los semblants moviments forts, tots temps cerquen coses delitables, com a natural medecina, contra lo[s] moviments que ·ls venen per créixer e auçmentar-se, etc.; e, tantbé los malencònichs, per los forts moviments e incitacions, se fan moltes vegades intemperats, seguint moltes delectacions. E encara los sembla per altra rahó ésser bones, car lo més dels hòmens no han altres majors delectacions intel·lectuals en què ·s delecten, sinó les corporals, e en açò veritat dien que, si ·ls vedassen aquestes, freturarien de tota delectació, emperò han de pendre aquelles // (f. 88r)

a. Cf. *el testimoni de la Translatio Lincolnensis*: Fama autem non omnino perditur quam multi populi famant.

b. *Segueix que cancel·lem.*

que no sien nocives a altres axí com los injusts, e no sien scandeloses o terribles axí com los bestials, o no sien vils e sutzes com los intemperats, etc.

E diu que soles les delectacions intel·lectuals són dites delectacions e les altres no. Diu perquè quant la nostra naturea és composta de molts contraris e stà en continuus moviments, no ·s plau tots temps una delectació, ans segons la poeta la mutació nos és dulcíssima^a, e per açò s'esdevé que los qui tenen viandes delicades e bones los ve apetit de altres vils e axí de les dones. E açò ve per la malícia de la complexió.

E diu que la verdadera delectació és la intel·lectual perquè és simple e no composta, per lo qual Déu, per ésser simplíssim, se alegra eternalment de una delectació e no més, car aquella cosa que li sembla bona eternalment, axí li sembla ara e semblarà eternalment *in secula seculorum*; e de ací se absolrien moltes vanitats [qu]e les jents ab poch enteniment afermen, etc. E axí ajam dit de la delectació e tristor.

Huytén libre e nové són de la amistat, com de cosa molt necessària en la vida a tot lo linatge humà, e de com la amistat és en // (f. 88v) tres maneres, cové a saber, útil, delectable e honesta, prop de les quals demana e solta moltes qüestions.

Capítol primer tracta de la amistat e com és necessària a tota manera de hòmens, sens la qual negú no poria viure.

[C]apítol primer del huytén libre, en lo qual tracta de la amistat, la qual diu que és virtut o alguna cosa^b virtuosa. E diu que la amistat és molt necessària en la vida a tots los hòmens del món. Als poderos[os] e ríchs diu que són necessaris amichs per a conservar los béns e per a distribuir-los car, quina utilitat auria en los béns de fortuna levat lo benefici [de] distribuir? Diu que neguna: com –per açò se seguexca al que ·ls distribuïx– los béns són més, menys segurs són e més los hi cobdicien. E los pobres, no y ha dupte, car aquest singular refugi los és tenir amichs, e sens ells no porien viure.

Als jóvens diu que han mester amichs de qui prenguen nodriment e costums. E los vells han mester amichs per les malalties e altres calamitats e infortunis, que a la vellea s'esdevenen, car // (f. 89r) poques vegades s'esdevé ésser vell e benaventurat, e a qualsevulla hom és necessari amich, car dos millor fan una acció que hu. Per tant, la naturea fa los hòmens socials e amigables, vehem-ho que hun hom de bon grat mostra lo camí a algú si va errat e lo que no u fa és [in]humà e cruel. E no sols aquest bé de amistat Déu [h]a posat en los hòmens, mas encara en los altres animals, que los més de la una spècia se acompanyen perquè ·s conserven. E axí és dels hòmens, majorment aquells que són de una terra, en special si són de una jent o de una calitat. E nosaltres loam los benívols e amigables.

Les ciutats e leys de aquelles o prínceps molt més treballen per la concòrdia (...)^c que per la amistat, car, si ·ls hòmens tots fossen amichs, no fóra la justícia necessària. E encara que los hòmens sien justs, han mester amistat, perquè la justícia no és sufficient en tot lo viure dels hòmens. E diu que per les leys ordenades no poria la vida humana ordenar-se. E diu que no solament la amistat és necessària com la medecina mas és bona // (f. 89v) com la salut e, per tant, diu que als hòmens amigables e abenívols que ·ls dien bons hòmens.

Segon capítol declara si la amistat és engendrada de contrarietat e similitut.

Segon capítol, diu^d Aristòtil que alguns digueren que la amistat se engendrava de conformitat e similitut, provant-ho per speriència que els de una edat o una lengua o una art o sciència són amichs. Altres digueren que la amistat se fa de contrarietat, axí com

a. *Corregim la lliçó* la delectació no és dulcíssima *de C* per la mutació nos és dulcíssima *d'acord amb el testimoni d'A, E, M1 i O i amb la font original de la tragèdia Orestes (234) d'Eurípides.*

b. *Segueix* o alguna *repetit.*

c. *Cf. el testimoni d'A, E, M1, M2, M3 i O:* mucho más trabajan por la concordia que por la justicia, la qual concordia es una manera de amistad.

d. *Segueix* que *cancel·lem*

Eurípides en ses tragídies deya que en la terra seca desiga caure l'ayre humit, per bé sien contraris, e que tal sia la amistat natural. E tantbé axí mateix, Eràclio dix que de les veus contràries se feya la melodiosa armonia. Axí que entre los savis hi ha grans duptes com se fa o engendra la amistat, si de similitut o contrarietat, etc. Empèdocles dix que el semblant.

E diu que per ara sobreurem de les natural qüestions, etc., e solament // (f. 90r) determenem les coses humanes que convenen a les amors e passions, axí com demanar si entre tots los hòmens és amistat, axí com entre tots los mals dels quals se dupta si hi [h]a amistat entre ells, axí mateix s'i ha una spècia de amistat o moltes. E los que pensaren que solament era una manera de amistat, la qual reb més y menys^a, no agueren senyalada ni rahonable credulitat, perquè les coses que són differentes en spècia, tantbé són insensibles e remisibles e de hu més hi menys. Emperò, açò serà manifest quant conexerem en quantes maneres se diu lo que ·s deu amar.

E diu que ·l propi objecte de la amistat és en una de tres maneres, cové a saber: útil, delectable o onest, o tots ensemps. E par que útil sia fi de algun bé honest e delectable, per què segueix que el bé honest y delectable són axí solament com a fins principals en la amistat.

Demana una qüestió, cové a saber: si hamen los hòmens lo bé que a ells és o sembla bé. E diu que la cosa aparent tant bé és amable com la existent e, axí mateix, // (f. 90v) diu que los demés no amen lo bé *simpliciter*, sinó lo que ·ls sembla bé. E diu més que a les coses enanimades no diu amistat per dos coses, la primera, perquè les coses semblants no amen com són amades; la segona, per lo qui les ama no vol lo bé de aquelles, car scarn seria dir que vol el hom bé al vi ni al potatge, perquè el amich se ha de tenir voluntat sancera e desig que les coses vinguen bé, segons la fi en què ha constituïda la sua felicitat: si en la honor o laor, etc.

E los que amen en aquesta manera són dits benívols, encara que aquell a qui amen no vulla bé a ells, car si ·s volen bé los dos ja no és dita benivolència sinó amicícia, ab condició que ·ls dos [h]o sàpien. E diu que molts són benívols ha alguns que jamés han conegut sinó per fama, pensant que són virtuosos o justs o útils. Emperò no són amichs, car per a ésser amichs pròpiament cové que ·s vullen bé e que ·ls dos se concorden en la benivolència e que als dos sia manifesta la tal amistat; e necessàriament se segueix la beneficència que la hu farà o ajudarà al altre en lo que porà, etc.//

(f. 91r) Tercer capítol posa tres maneres de amistat, ço és: útil, delectable e honest, e cascuna de aquestes en quina manera és.

[C]apítol tercer, en lo qual posa sis conclusions, primera, que tres són les spècies de amistat, cové a saber: honesta, útil e delectable. E segons cada una de aquestes, té les condicions de amistat ja dites segons la manera en què ama.

Segona conclusió diu que la amistat que són per utilitats o per delectació són amistats per accident e no pròpies, car aquests no amen los hòmens per ésser bons o savis o justs, mas perquè de aquells se segueixca alguna utilitat o delectació.

Tèrcia conclusió diu que aquestes dos amistats fàcilment se disolven e cessen de ésser amichs. E la causa de açò és perquè la utilitat se muda o perquè la peccúnia falleix o per altra qualsevulla accident. E la delectació, axí mateix, se permuta fàcilment, axí de part de la cosa delectable, que no és en tot temps semblant // (f. 91v) e una, com de part del que la reb, que no li plau en tots temps una cosa, car les delectacions són diverses segons les diversitats de les edats e condicions e vida.

E diu que la amistat de la utilitat majorment és en los vells, los quals no amen coses, sinó los útils a ells. E, per tant, los vells són dificultosos de convenir ab ells, per alçar^b les

a. *Corregim la lliçó més de C per menys d'acord amb el testimoni d'A, E, M1, M2, M3 i O: recibe más o menos.*

b. *Cf. el testimoni d'A, E, M1, M2, M3 i O: agradecerles.*

poques coses, o no nengunes sinó les útils, e per ço se fan desvergonyits e increpen totes les coses e fingen-se molt savis; e, comunament, són discòls o renynosos e presumido[r]s del mal, per les males speriències que han vist e los mals que han fet en lo molt que vixqueren. E la amistat de aquests és molt difícilosa si no és per utilitat, la qual cessant, cessa la sua amistat.

E diu que la amistat de la delectació majorment és en los jóvens, los quals segueixen les delectacions presents. E mudada la edat, muda's la delectació de la cosa delectable e altera's e par-los altra. E, com intemperadament // (f. 92r) segueixquen totes les delectacions aparents, fàcilment són amichs. Emperò, com tinguen moviments infinits, axí de part del cors que s'augmenta, com de part del sentiment a fantasia que's millora, fàcilment cessa la tal amistat. E, per tant, se sdevé que los tals moltes vegades en un dia muden de oppenió e, per consegüent, de amistat. E per açò se sdevé que, fàcilment, los tals loen e vituperen una cosa e menten, es prenen en infinides contradiccions ensemps e viuen comunament segons la sensualitat e la passió e són presumido[r]s de si mateix e jactants^a, etc.

Quarta conclusió, que la amistat honesta e virtuosa és dita *simpliciter* e verdaderament amistat, la qual és dels bons, e són semblants al bé honest de la virtut, car aquests volen bé los uns als altres e s'amen per si mateix e no per algun altre respecte o accident.

Quinta conclusió, que la amistat virtuosa e onesta és molt permanent e molt impermutable. E la causa de açò és perquè la virtut, per la qual los dos són amichs, no s'oblida ni's pert fàcilment. E diu que aquests tals són útils e delectables, car pròpia delectació és aquella que és segons lo bé virtuós. E cert és de la utilitat no ser negada // (f. 92v) on verdaderament les utilitats són juntes per tal migà. E aquesta és verdaderament amistat e les altres sols tenen lo nom de amistat.

Sisena conclusió diu que la amistat honesta se sdevé tart e és rara e entre poques persones, ca aquesta no és sens verdadera conexença, la qual [h]a mester esperiències e temps, e per açò antigament se deya en proverbi: los bons amichs, per a ésser tals, primer havien de menjar certa mesura de sal, lo qual no's fa sens^b temps.

Quart capítol declara com en alguna cosa la amistat útil e delectable sembla a la virtuosa.

[Q]uart capítol diu que la amistat per utilitat e delectació en alguna cosa semblen a la amistat virtuosa, car los delectables alguna vegada són bons e axí mateix los útils. E diu que, majorment, permaneix la amistat en aquestes quant és feta la egualtat de la una part a la altra, convé a saber, segons los respectes per què s'amen, // (f. 93r) car esdevé's moltes vegades no amar los tals per hun respecte, car hun home amarà a una perquè és gentil y ella amarà a ell perquè'n reb servey. E aquests tals fàcilment se^c disolven, car sa gentilea no és durable, e tantbé el servir d'ell pot cessar prestament. Emperò, molts de aquests comencen de fer amichs per algú de aquests respectes o per los dos. De la usança ve'ls a plaure los costums del hu al altre e, encara que cesse la hutilitat, romanen amichs per la delectació.

E diu que la amistat de la utilitat és la que menys permaneix de totes e la que més se allonga de la amistat verdadera. E diu més, que segons stes dos amistats, esdevé^d als mals ésser amichs entre si mateix, e tantbé los mals dels bons per la necessitat de la vida. E diu que sola la amistat dels bons és intransmutable, car no creu hom fàcilment de algun son

- a. *Corregim la lliçó* lactants de C per jactants d'acord amb el testimoni d'A, E, M2, M3 i O.
- b. *Corregim la lliçó* en de C per sens d'acord amb el testimoni d'A, E, M1, M2, M3 i O.
- c. *Segueix se repetit.*
- d. *Corregim la lliçó* se deuen de C per esdevé d'acord amb el testimoni d'A, E, M1, M2, M3 i O.

amich, el qual en molt de temps ha provat, que puga contra ell errar o fer coses injustes. E en les altres amistats fàcilment se poden sdevenir les errades, axí com en les ciutats que fàcilment contenen e letiguen sobre les utilitats // (f. 93v) e hono[r]s. (...)ª

E diu més que rar^b e tart pot sdevenir que hu tinga molts amichs segons perfeta amistat, tant poch com se sdevé que hun hom ame moltes dones ensemps, car les tals coses de sa naturalea repugnen ser a molts e no és fàcil cosa hu complaure a molts molt, encara per ventura, ne és molt bo, perquè ha mester speriència e temps en cercar tants amichs, quasi se despendria la major part de la vida. E après diu que no repugna a la amistança de la utilitat tenir molts amichs, perquè en poch temps, segons aquesta, hu pot complaure a molts.

E diu més que, quant la amistat de la delectació se conserva per les dos parts egualment molt, sembla e par a la amistat verdadera; e tals amistats són les dels jóvens, les quals semblen més liberals que la de la utilitat. E diu més que la amistat virtuosa usa de algunes delectacions més que de les vulgars utilitats, car la cosa trista avorecible és e nengú no la pot sostenir molt temps en la vida. E diu més que los grans prínceps e hòmens poderosos poques vegades cerquen amichs^c // (f. 94r) sinó útils e delectables, e diu que no cerquen los delectables ab virtut, ni los útils tantpoch, mas los uns volen *eutrapulos*, ço és, graciosos en burles, e los altres volen astuts perquè sàpien fer lo que ·ls és manat. E cert és que ·l virtuos és útil e delectable tot ensemps, emperò aquests tals poques vegades són amichs dels grans,^d açò és o per poch dels grans ser tals o per ser dificultosa la comunicació sua. E diu més que la amistança útil e delectable són en una egualtat, etc.

Quint capítol tracta de una altra manera de amistat que és entre superiors e inferiors, que és dita distributiva, e com entre aquests dos se conserva el mig de la amistat.

[C]apítol quint tracta de una altra manera de amistat que és entre los superio[r]s e inferio[r]s, axí com de pare a fill e del senyor al sirvent e de la muller al marit. Emperò, aquestes amistats differeixen segons la diversitat dels béns per què amen, car a la diversitat de les tals comunicacions se segueixen ser // (f. 94v) diferents les amacions e les amistats, les quals diu que ·s concerven per una egualtat de distribució o analogia, ço és dir, que segons la excel·lència de la dignitat o milloria cové ésser amats. E diu que la egualtat no és en la amistat, com en la justícia, ans és pel contrari, car en la justícia primer és la distribució segons la dignitat de les persones, que la comunicació segons la ygualtat de la quantitat. E en la amistat diu que primer és la egualtat de la quantitat o de la cosa que la distribució segons la dignitat de les persones.

- a. *Llacuna de C que correspon al següent fragment d'A, E, M1, M2, M3 i O:* E dise más que assí como en las virtudes son en dos maneras dichos virtuosos –uno según hábito e otro según operación–, assí mesmo la amistad es en dos maneras –unos son según el hábito e otros según la operación–, car unos amigos convienen e se gozan en faser bienes e recibirlos de sus amigos e otros separados de lugares son assí como los que duermen, que no fazen algunas obras de amistad. E maguer que la ausencia no desata la amistad *simpliciter*, empero si es luenga e diuturna, muchas amistades dissuelve. / E dise más que los viejos e los tristes e severos e crueles no son amigables, car dificultosa cosa es morar e convenir con el triste. E tanto son menos amigables, quanto son más litigiosos, car en convenir e condelectar en las nuevas e palabras son mucho factivos de amistad. E, por tanto, dise que los buenos, por poderse condelectar por todo el tiempo, son mucho amigables e, des que amigos, son perpetuados en la tal amistad. / E dise que la amistad es semblante del hábito virtuoso, que la amación –que vulgarmente disen amor– resembra a la pasión, car la amistança es con elección e con rasón e la amor o amación puede ser fuera de aquella.
- b. *Corregim la lliçó rahó de C i A per rar d'acord amb el testimoni d'E, M1, M2, M3 i O.*
- c. *Segueix amichs repetit.*
- d. *Segueix o que cancel·lem.*

E après diu que si per ventura hi [h]a molta differència entre les presones (*sic*) de virtut o malícia, les tals persones no poden ser amichs. Hi açò stà manifest en los déus, que són sobreexcel·lents en^a tots los béns, y axí mateix en los reys e en los sapientíssims e molt bons. E diu que no ·s té regla certa en quin grau han d'èsser los hòmens per ésser amables o amigables; cert és que, quant són molt separats e molt differents, no roman entre ells amistat. E per tant, és dupte si el amich volrà el gran bé o la gran dignitat per a son amich, axí com que sos amichs sien déus. E cert és que, lavors, no seria son amich. Emperò, diu que l'amich vol en tant grau // (f. 95r) bé per a son amich que ·l vol conservar en aquella amistat.

E après demana qüestió: ¿en qual stà més lo bé de la amistat, cové a saber: en hamar o en ésser amat, com prop dels dos sia la amistat verdadera? E diu que molts per amor de honor més volen ser amats que amar. E, per tant, molts dels que ·s fingien amadors, cobdiciant ser amats, són lisongers o lagoters. E diu més que ser amat sembla ésser honrat e sembla que la honor no sia bé per si mateixa, mas per la virtut; mas, per tant, los que desigen ser vists tals volen ser honrats dels poderosos e dels savis per fermar oppenió en les gents que ells són virtuosos. E diu més que ésser amat és millor que ésser honrat, perquè ésser amat és axí com fi, en lo qual el que és amat reposa. Emperò, certament, el bé de la amistat més stà en amar que en ser amat, lo qual prova per les mares que ham[en] los fills, encara que saben que ells no les amen; e perquè algú diria que açò fan per la consuetud de tenir·los approp, diu que no, car moltes d'elles donen son fills a les nodrices e ·ls tenen luny, emperò elles se delecten en amar stremament, per bé no sien amades, // (f. 95v) e basta'ls a ell[e]s que vegem los fills nodrir·sse e que ·ls vaja bé, encara que el[l]s per ignorància no regracien ni regoneguen açò.

E après diu que aquelles amistats, en les quals se guarda la egualtat de amar [e] de ser amat, aquestes són permanents, e tals diu que són virtuoses. E diu més que los que verdaderament amen no volen ni demanen coses desonestes ni males dels que amen ni fan les coses semblants per ells. E axí ·s diu proverbialment: que als bons amichs no sdevé peccar ni aministrar ocasió perquè sos amichs pequen. E la amistat dels mals diu que no té neguna cosa ferma perquè sia permanent o aturable, car, après de consumada la delectació, no romanen los dos semblants en lo juhi o stimació de aquella e poden·se^b complaure en algun poch temps alegrant de la malícia, emperò breument seran diversos e, per consegüent, separats.

E diu que ·ls útils, els delectables no romanen més de quant aturen les delectacions o utilitats. E diu que la amistat de la utilitat se causa de contrarietats les més voltes, axí com lo pobre al rich e l'ignorant al scient, etc. // (f. 96r) car lo que cascú [h]a mester desija e dóna altra cosa en paga de aquella. E diu més que moltes vegades s'esdevé qu'·els [que]^c amen les cosses sobreexcel·lents e en gran dignitat, enguaneu a si mateix pensant ésser dignes de ésser amats. E diu que scarn és que aquests se clamen de ésser amats, puix no tenen alguna cosa perquè u dejen ésser, car no és rahunable que els molt avars vullen ser tenguts per liberals ni los molt ignorants per scientes. E si per ventura tenen alguna bona disposició o àbit, rahunable és lo que demanen. E si per ventura naturalment hun contrari desija altre contrari o son semblant o el mig, leixar·s' [h]a per al present de specular, car és matèria stranya de aquest tractat, etc.

Sisén capítol diu que en tota comunicació hi ha alguna manera de amistat e com la amistat és principalment entessa per los fabricadors de les leys axí com a final bé de la cosa pública.

a. *Segueix en repetit.*

b. *Corregim la lliçó o podent·se de C per e poden·se d'acord amb el testimoni d'E, M1, M2, M3 i O.*

c. *Integració realitzada d'acord amb el testimoni d'E, M1, M2, M3 i O.*

[S]isén capítol diu que en tota comunicació hi ha alguna // (f. 96v) manera de amistat e diu que prop de una cosa són la amistat e la justícia. E diu que los que naveguen ensemps o van en batalles o en lonchs camins, hom los diu amichs. E diu que diferexen les amistats axí com diferexen les cosses justes, car, segons justícia, una obligació té hom de fer per son pare e altra per son jermà e, axí mateix, seran diverses les amistats de aquestes. E axí seran totes les altres comunicacions: que honsevilla que la obligació és major, la amistat serà major, e tantbé axí mateix en la justícia, car major injustícia és no ajudar a son jermà que ha hun strany e ferir a son pare [qu]e ha hun altre del poble. E axí se augmenta la amistat e ·s disminuïx segons la augmentació o disminució de la justícia.

E diu que les comunicacions e amistats són principalment enteses per los fabricadors de les leys axí com un bé conferent comú, al qual dien just. Conservar aquest és lo fi principal de la política (*sic*), e les altres comunicacions tenen altres conferents, los quals tots són contenguts jus aquesta. E diu que la política (*sic*) no solament // (f. 97r) ordena lo que pertany a present, mas en tot lo temps e ·n tota la vida. Prova-ho per los sacrificis que antigament eren ordenats per leys, en los quals se dava lahor e honor a Déu e als que ·ls feyen delectació. E per ço manava que ·s fessen en los temps que les gents vaguassen, axí com après la collita dels fruyts, en los quals ordenaven solempnitats e jochs e altres delectacions, etc. Consegüentment, tals amistats eren necessàries en les semblants comunicacions, axí que ·s seguex que la comunicació humana per ha ésser bona [h]a [d']ésser justa^a e amigable o ab justícia^b e amistat, etc.

Setén capítol compara les amistats distributives a les maneres de principat que són en la cosa pública.

[C]apítol seté, en lo qual tracta de les comunicacions polítiques, e diu que són en tres maneres // (f. 97v) e les contrarietats o transgressions de aquelles són altres tres. E diu que aquestes tres spècies de policia són: regne, aristocràcia e timocràcia.

E diu que la millor de aquestes és el regne o la monarchia e la pigor és la timocràcia. E la transgressió e contrarietat de la monarchia^c diu que és tirania. E aquestes differexen entre si molt, car el tirà entén en les coses que a ell són interés e utilitat, el rey entén en la utilitat e^d bé dels súbdits. E diu més que no és dit rey qui no és de tot sobreexcel·lent en tots los béns, car est tal no ha mester hutilitats per a si mateix, mas per a la comunitat. E diu que el tirà, com sia pèssim e contrari al òbtim, necessari és tenir totes les disposicions contràries. E diu més que la malícia del rey és passar en tirania e fer-se tirà.

E la aristocràcia, com sia principat de alguns savis e virtuosos, la sua malícia és passar en oligarchia, on senyoregen los mals e viciosos. E la timocràcia passa en democràcia, les quals són molt acostades, e diu que el que volrà saber en quina manera differexen aquests principats pot pendre exemple en les coses usades en la *Yconòmica*, car la comunicació del pare als fills és axí com del rey als súbdits, e per ço Homero crida a Jovis pare, perquè // (f. 98r) el patern principat hi el regne se semblen molt. E diu que los persehans són tirans, car usen dels fills axí com de sirvents^e.

E diu que la comunicació del marit e de la muller semblen al principat aristocràtic, car, rahonablement segons la dignitat, se dóna la preminència e regiment al marit, encara que ell ha de guardar la honor rahonable a la muller. En altra manera: o que ella vulla regir o que el marit se desordene prop d'el[la] sembla al principat de la oligarchia. E

- a. *Corregim la lliçó vista de C per justa d'acord amb el testimoni d'A, E, M1, M2, M3 i O.*
- b. *Corregim la lliçó injusticia de C per justícia d'acord amb el testimoni d'A, E, M1, M2, M3 i O.*
- c. *Segueix es canc.*
- d. *Segueix de canc.*
- e. *Corregim la lliçó disirvents de C d'acord amb el testimoni d'A, E, M1, M2, M3 i O: de siervos.*

diu que algunes vegades les dones per ser eretades governen, lo qual és contra rahó e contra virtut.

E diu que ·l principat timocràtic sembla a la comunicació dels jermans. E diu que la democràcia destrueix aquesta comunicació en aquells jermans que no ·s governen segons la recta rahó.

E diu més que tots temps en les comunicacions polítiques la amistat acompanya a la justícia. E diu que ·l rey fa bé als súbdits, si bo és en superabundància de beneficis, perquè sien bons axí com lo pastor. E, per tant, bé dix Homero que crida o nomena Aguamenon pastor dels pobles. E axí és del pare als fills. E aquestes amistats són en sobreccel·lència / / (f. 98v). E per açò, als bons reys e pares no ·ls pot ésser satisfet segons la dignitat dels beneficis rebuts, emperò satisfets en alguna manera ab la gran amistat e complaença e serveys e honors. E diu que del marit a la muller és la amistat^a virtuosa segons la aristocràcia. E los millors e més virtuosos millor e majorment se honren, car axí stà de rahó e justícia. E diu més que la amistat dels jermans e dels de una costuma e de una sciència o dels ciutadans egual[s] és segons la thimocràcia.

E diu més que en les transgressions e corrupcions del les policies ja dites, axí com hi [h]a poqua justícia, axí mateix hi [h]a molt poch o no jens de amistat, car en la tirania, com hi aja gran injustícia del senyor als qui senyoreja, axí mateix hi [h]a molt odi, que és el contrari de la amistat. E diu que quant entre el que és senyor o superior e inferior no y ha alguna cosa comuna, no y ha entre ells amistat, e per ço no diem amistat la que hom ha a les coses inanimades, tantpoch la justícia, car no diem que hom fa injustícia // (f. 99r) a sa mula^b ni tantpoch que és s[a] amiga. E tantbé diu que al sirvent, en quant és sirvent, no li tenen amistat, sinó segons que és hom. E diu que sembla que una manera de justícia o de egualtat se deu tenir e servar prop de tothom e, per consiguënt, alguna amistat o humanitat, etc.

Huytén capítol compara la amistat que és entre los que ·s comuniquen a les amistats que són prop les deutes acostumats e declara com la amistat del marit a la muller és natural.

Huytén capítol diu que, com tota amistat sia en comunicació e aquella sia de moltes maneres: entre los eguals e los parents, o de una art o de una costuma, e los que naveguen e peregrinen ensemps, diu que totes aquestes amistats semblen a la fraternal. E dependen o devalen totes de la amistat paterna, car los pares amen a sos fills axí com part pròpia, la qual saben que és decissa e partida d'ells. E los fills amen als pares no tant, car no saben tant bé que sien part decissa de aquell tot. E, per tant, los pares, tantost com naixen los fills, tantost los amen, // (f. 99v) com lo tot a la part; e les mares més, perquè són més certes e passen major treball. Emperò, los fills, encara que naturalment no amen tant com són amats, emperò ells són molt més obligats a sos pares que per lo contrari. E, per tant, a Déu e al pare negú nols pot satisfer per egualtat, com agen stat causa del ésser e del nodrir e de les costumes.

Diu que la amistat dels jermans és gran per ésser de una sanch e nàixer en un loch, majorment si són de unes costumes e no s'avancen molt de temps, car en los jermans qui defereixen molt de edat dificultós és reservar-se totalment la amistat. E, per tant, los hòmens de una edat e de una costuma, specialment aquells que s'an provat molt temps, entre aquests és firmíssima la amistat.

Secundàriament, diu que la amistat del marit e de la muller és amistat segons naturalea, car l'om, per natura, més és animal conjugal que polítich, que vol dir que més és inclinat ha haver amistat e comunicació de muller que de neguna altra companyia de gent, car el tal appetit o amistat no solament és en la spècia dels hòmens, mas és en tot lo linatge dels

- a. *Corregim la repetició muller de C per amistat d'acord amb el testimoni d'A, E, M1, M2, M3 i O.*
- b. *Corregim la lliçó muller de C per mula d'acord amb el testimoni d'A, E, M1, M2, M3 i O.*

animals. E la comunicació // (f. 100r) de la casa primera és naturalment que la comunicació política o de la ciutat, axí com la part és primera que ·l tot.

E diu més que els hòmens en lo casament no sols són ajustats per la procreació dels fills com los altres animals, mas són ajustats per les altres necessitats de la vida, car les obres del hom e de la dona naturalment són partides. E, per tant, en aquesta amistat se concorden totes les amistats si són virtuosos, car de la utilitat manifesta és que los dos se ajuden a viure, que la hu no seria bastant; e la delectació certa és en molts actes de la vida e en los fills, que és comuna delectació e bé dels dos, per tant, los stèrils més tost se disolven. E necessari serà, si algun bé hi ha en los dos en tant estreta comunicació e tan longua, causar-se singular e sincera amistat, etc. E demanar en quina manera se deu aver lo marit ab la muller en lo convenir e qualsevulla amich ab altre no és altra cosa sinó demanar com se ha de guardar el just e bé de què havem parlat, etc.//

(f. 100v) Nové capítol e últim declara per quals maneres se disolven les amistats.

[C]apítol nové on tracta en què manera se disolven les amistats. E diu que, com les amistats sien tres com ja és dit, diu que en la virtuosa no y ha querelles ni acusacions ni baralles, car nengun de aquells no vol sinó lo just e qualsevulla d'ells stà disposat a fer e de fet fa ço que la rahó e justícia e egualtat de amistat requir.

E tantbé diu que en la amistat de la delectació hi ha separació, mas no y ha querella, car scarn seria querellar-se hom de no rebre la delectació de aquell ab qui ·s pot escusar de viure, –encara que, segons la ley de Jhesucrist, aurien dificultat aquestes paraules, per los casats no poden fer^a divorci o departir-se–.

Mas diu que en la amistat que és per utilitat hi ha acusacions e baralles e querelles, perquè los que reben los beneficis se pensen que són dignes // (f. 101v)^b de rebre'n altres majors e los que donen pensen que donen més del que no han de donar. E diu que, axí com hi [h]a dos maneres de justícia, l'una natural e l'altra legal, axí^c hi [h]a dos maneres de comunicacions en la amistat de la utilitat, la una que és scripta –hi aquesta encara és en dos maneres, la una comutativa, com vendre e rebre tantost la paga, e l'altra és més liberal, que fia o spera per algun temps–, e l'altra manera de^d comutació que no és scripta és en dos maneres, la una és del tot liberal, en la qual el que^e dóna sols dóna per la virtut de la liberalitat, e l'altra és que ell que dóna, encara que espresament no done per algun preu sabent, emperò no dóna sens alguna cautela e esperança de rebre. E diu que, per ço, hom deu tenir cautela què reb e de qui e com e quant, etc. E diu que, en los tals que en aquesta manera donen hi els que reben sens saber com o de qui, [h]a y grans acusacions e querelles, car los huns dien que han donat molt hi les altres // (f. 102r) dien que han rebut poch.

E, per tant, Aristòtil mou qüestió: si en les satisfaccions de les tales altres beneficis, se dega commensurar la quantitat de la cosa dada segons aquell que la dóna o segons la necessitat del que la reb. E diu que, certament, se deu fer la satisfacció segons lo mester en què era aquell que la reb e la manera en què fon ajudat, car açò pertany als virtuosos e liberals, etc.

E diu més que en les amistats que són entre les grans e chichs^f hi [h]a querelles moltes vegades, perquè ·ls grans pensen^g que totes les coses los són degudes perquè són grans e

a. fer interl. sup.

b. El foli 101r repeteix el 94r.

c. Segueix com que cancel·lem.

d. Segueix de repetit.

e. Corregim la lliçó te de C per que d'acord amb el testimoni d' A, E, M1, M2, M3 i O.

f. Segueix aja canc.

g. Corregim la lliçó presents de C per pensen d'acord amb el testimoni d' A, E, M1, M2, M3 i O.

que tothom los deja servir, com per deure degut, e los chichs penssen, per lo cervir que fan, deuen ser guallardonats e clamen-se^a dient que ·l rebre dels beneficis no és segons la manera de les serveys. E, per a l'egualtat, aquests diu que cessaran les tals querelles que han quant los meno[r]s daran a les majors més de la honor, la qual és guardó de la virtut, e los major[r]s donen als meno[r]s més de la utilitat, la qual és guardó del treball e menester.// (f. 102v) E diu que axí ·s deu usar en totes les bones polícies e que axí ·s^b salvarà la amistat entre aquestes.

E diu més que en la amistat del fill al pare no ·s pot fer aquesta egualtat, com ja és dit, car lo fill és obligat en *infinitum*, e per ço diu que ·ls fills no poden denegar sos pares, encara que sien mals. Emperò, poden fugir d'ells, encara que són obligats de socórrer per deute lo que puguen. E diu que ·ls pares poden denegar e dejectar los fills, si prop d'ells són desconexents. E axí breument ajam dit quina cosa és e quantes maneres hi [h]a de amistat hi en quantes maneres se corromp, es salva, etc.

Primer capítol, que ·l mig de la proporció del diner e honor salva les amistats diferents segons la dignitat, ço és, al millor donar més e al menor menys.

[C]apítol primer del novén libre fa repitició del que ha dit desús. E diu que en // (f. 103r) totes les amistats dessemblants o diferents, ara sia la diferència de part de les persones, com del menor al major, ara sia la diferència de part de les coses per què s'amen, axí com si hu ama per delectació [e] altre per utilitat, diu que la proporció de la honor o diner salva e conserva les semblants amistats. E la tal proporció és dita egualtat de analogia (*sic*).

E diu més que en la amistat no ·s pot fer com en la justícia la tal retribució, car la justícia^a té lo diner, que és una comuna messura, segons la qual les coses se egualen e ·s satisfan. E diu que en totes les amistats no ·s pot fer la egualtat segons la semblant mesura, per ser molta diversitat en les fins de la amistat, car en la amistat moltes vegades se clama el que ama perquè no l'amen e esdevé's que no té cosa per què deja ser amat. Altres vegades, el que ama^d se clama perquè han fetes grans profertes e no reb les obres segons aquelles y açò s'esdevé quant la hu ama per delectació e l'altre // (f. 103v) per utilitat. Aquesta amistat se disolvu fàcilment per no ésser al fi que cada hu sperava.

E posa exemple que hun mercader pregà a hun sonador que li fes una albada e que ·l pagaria molt bé, e quant millor cantàs o sonàs lo pagaria millor. E seguí's lo cas que lo sonador cantà e sonà. El mercader, un altre dia, fon a casa del sonador e féu-li una altra semblant festa de cantar e sonar. Diu que, per bé aquesta sia egualtat de tal per tal, no basta ha hegualar-los sinó que los dos ho vullen en aquella manera, emperò si el mercader volia el cantar y el sonador lo diner –y el mercader ha rebut el que volia y el sonador no–, rahonablement y ha querella e ·s disolvu la tal amistat, car la egualtat de aquests era que cada hu aconseguiria el fi per què ·s movia.

E aprés absolvu una qüestió que demana si la recompensació dels beneficis se'n deu fer segons aquells que donen los beneficis o segons aquells que ·ls reben. E diu que Pictàgoras feya que sos dexebles fossen honrats segons^c ço que cada hu sabia e en tant fos obligat al mester. E diu més que entre los mestres sofistes e los dexebles e liberals se sdevenen querelles, car los sofistes reben dine[r]s e prometen que ensenyaran moltes cosses e no les ensenyen. E los dexebles avars, per no donar alguna cosa, moltes vegades

- a. *Corregim la lliçó calament-se de C per clamen-se.*
- b. *Segueix deu fer usar en totes les que cancel·lem per evident repitició.*
- c. *Corregim la lliçó injustícia de C per justícia d'acord amb el testimoni d' A, E, M1, M2, M3 i O.*
- d. *Segueix e no reb canc.*
- e. *Segueix que canc.*

dien que no han aprofitat, hi aquests^a convenientment són acusats.// (f. 104r) E diu que entre los liberals e virtuosos no y ha tals acusacions ni de part del mestre ni de part del dexeble, car les tals cosses no són apreciables per diner ni venals, ni el que les sab no les ven. E el dexeble liberal sab que, per la tal milloria, que en si mateix no ·s pot donar preu condigne. Emperò té aquella obligació al mester que té a Déu e al pare, car aquests lo tragueren de no ser a ésser e ·l feren animal perceptible de rahó hi aquest lo trau de potència racional e ·l fa racional en acte. E, per tant, de mala conexença e mala calitat ve la tal querella entre los dos. E diu que, en la amistat de utilitat e delectació, més se deu fer la recompensació segons aquell que primer rebé el benefici e fon ajudat que segons la stimació de aquell que ·l benefici ha fet e açò conferma per algunes rahons, les quals posa en la lletra.

Segon capítol mou algunes qüestions. La primera és de la amistat del pare e obligació, la altra és si és hom més obligat a son amich que al hom virtuosó o si és més obligat al que li féu benefici o a son amich, essent los dos en equal necessitat.

[C]apítol segon, en lo qual mou algunes qüestions. E la primera qüestió és si és hom més obligat de hobeir a son pare –o servir-lo o fer-li bé– que a tots los altres hòmens o si és hom obligat de obeir-lo axí com lo pascient al metge o el que stà en la batalla al capità. La altra qüestió: si és hom més obligat de socórrer a son amich en la necessitat que al hom virtuosó, si és en necessitat e encara que no sia amich. E l'altra qüestió és si és hom més obligat de socórrer al que és obligat per benefici rebut que a son amich, essent los dos en equal necessitat [e] no podent socórrer sinó al hu.

E diu que determenar les tals cosses no és fàcil, perquè tenen moltes diferències en parvitat. E diu que cert és que totes les cosses no són degudes n[i] es deuen donar ha hu. E diu més que ·ls beneficis és més just que sien pagats e satisfets que donar als amichs, axí com pagar la cosa deguda és primera. Emperò diu que auria dificultat si aquest que féu lo benefici hi el pare del que ·l rebé stiguessen pressos en poder dels lladres –no obstant que aquell que ha de lliurar // (f. 105r) o rescatar la hu dels dos haja rebut del semblant benefici d'èsser liurat del semblant perill–, a qual dels dos deliurar és la dificultat de la qüestió: ¿o al que ·l tragé de tal perill o a son pare? Encara hi [h]a altra dificultat: stant ell y son pare en lo semblant cars, ¿a qual deu deliurar dels dos, a si mateix o a son pare? Encara hi [h]a altra dificultat: stant ell y son pare en lo semblant cars ¿a qual deu deliurar dels dos? ¿a si mateix o a son pare? Encara se duptaria si aquell que l'ha deliurat de semblant perill no stà possat en semblant necessitat, mas vol la satisfació en alguna altra cosa, si li ·s deu la tal satisfació.

E diu que ço que és dit, que deu hom més pagar o satisfer lo benefici rebut que donar liberalment al virtuosó, diu que té veritat quant l'om no és molt virtuosó o molt bo o la necessitat no és tan gran, car en altra manera seria lo contrari. Tantbé així mateix no té veritat quant el que emprestà i féu lo tal benefici és molt mal, car en aquell cars més deu hom dar al virtuosó que satisfer al mal, car lo mal dóna per sperança de guany e el bo dóna per lo bé de la virtut, no sperant altre profit e utilitat. E diu més que del sobre dit se pot comprendre que prop de les coses humanes no es pot tenir regla certa axí com de les naturals.//

(f. 105v) E, emperò, quant a la primera qüestió que demana si havem a dar al pare totes les coses, diu que no, car per bé siam obligats de sacrificar animals a Déu, però no ·ls sacrificam [a] los hòmens. Y axí en les cosses morals, unes cosses són degudes als pares e altres als capitans de les batalles e altres als savis e altres als jermans e altres als amichs e connodrits e companyons, etc. E a cascú de aquests és hom obligat en sa manera, ço és a saber: al pare e a la mare perquè són causa del ésser a cascú en son stat, als savis perquè són ocasió del entendre, als capitans perquè són causa de viure en pau e als jermans

a. *Segueix* hi aquests *repetit*.

perquè són una carn e [a] altres amichs perquè són una voluntat. E diu que determenar aquestes cosses fàcil cosa és entre^a dos semblants, axí com entre^b dos jermans; emperò és dificultós discernir entre dos qui differexen, axí com és dificultós de veure qual [h]a hom de socórrer: ¿o al parent o al savi? Emperò ni per aquesta dificultat no deu hom partir de tal inquisició, etc.

Capítol tercer declara qual de les amistats se corromp, mudat aquell que era amat del que primer se mostrava.//

(f. 106r) Tercer capítol demana qüestió si és rahonable, quant aquells que són amats se muden, la amistat de aquells qui ·ls hamen deja ésser mudada o no. E diu que aquells qui amen per utilitat o per delectació no y ha inconvenient que cesse la tal amistat, cessada la tal causa que [e]ren amichs. Emperò, si algú se fingia amar virtuosament e ama per algun altre respecte de utilitat o delectació, diu que el que en aquella manera és [en]ganat, justament se clama, car aquell que l'engana comet major maldit que lo que falsa la moneda, quant aquesta malícia és prop del bé honorable.

E [h]a-y una altra qüestió: si per ventura algú és^c hamat per virtut e és virtuós e aprés se fa mal la tal amistat, si ·s deu disolre o no. E [con]clou que sí, car, com la amistat virtuosa sia de similitut, cessada la tal semblança, cessa la amistat. E aquell que ·s fa mal, cert és que adquir disposició contrària a la virtut.

Emperò [h]a-y qüestió si ·s deu hom tantost apartar-se feta la tal mutació.// (f. 106v) E diu que no, ans li deu suau dir e consellar per reduhir-lo a la millor part, si porà, car molt més és obligat de socórrer al amich en los béns de la ànima, que no en pecúnies o necessitats corporals. Emperò, si aquest tal no ·s vol smenar per la persuasió e consell de son amich, no fa neguna sens rahó que ·l lexe d'amar.

[H]a-y altra qüestió: si per ventura dos eren amichs e la hu [ha] aprofitat que s'és fet savi e virtuós –en tant grau que diferexen molt los dos, per l'altre no haver aprofitat ni millorat en res–, en la tanta diferència, los dos si romanen amichs. E diu que no. És aquesta la causa que dos aldeans, essent fadrins e connodrits ensemps, e la hu se sia fet savi e virtuós e curial e l'altre s'és romàs en sos pu[r]s naturals: aldeà, rústich, indocte (...)d en costums. [Amb] aquest aytal, que fonch amich ans de la virtut adquirida, el virtuós no ·s deu aver com altre strany, mas deu aver alguna bona memòria de la consuetut passada e deu-se prop de aquell guardar alguna fabilitat e regonexença més que prop de hun altre strany, mas açò ab tal condició que no sia per alguna malícia de aquell qui no s'és millorat.

Quart capítol diu que ·l fi de la virtut e bé dels amichs és, sens altre respecte negú, el que mou a fer les obres de amistat.//^e

(108r) [Q]uart capítol fa qüestió per quina fi fa hom bé a sos amichs. E diu que huns sembla que les obres que hom fa als amichs pervingen de l'amor que hom té a si matex e per aquella fi fa totes les coses que fa. Altres dien que no, mas que hom fa bé als amichs sens respecte nengú e que solament l'om vol la salut dels amichs e que ·ls vaga bé, e tal és l'amor de la mare ab los fills e de molts ab sos amichs, per bé sien estats hofesats de aquells. Altres dien que solament són dits amichs aquells que viuen ab l'om o comuniquen ensemps e s'alegren e s'entrestexen dels mals de sos amichs e béns.

- a. *Corregim la lliçó entendre de C per entre d'acord amb el testimoni d'A, E, M1, M2, M3 i O.*
- b. *Corregim la lliçó entendre de C per entre d'acord amb el testimoni d'A, E, M1, M2, M3 i O.*
- c. *Corregim la lliçó alguns an de C per algú és d'acord amb el testimoni d'A, E, M1, M2, M3 i O.*
- d. *Llacuna de C, Cf. el testimoni d'A, E, M1, M2, M3 i O: aldeano, rústico, indocto, inmorigerado; cierto es que los dos no se alegran ni entristecen de una cosa, por las costumbres ser tanto diversas. Empero dize que con aqueste tal...*
- e. *Als folis 107r i 107v una altra mà repeteix el capítol tercer.*

E diu que aquestes condicions totes són en l'om virtuós e concorren en l'amistat que el semblant té a si mateix e, per consegüent, als altres amichs, car diu que ·l virtuós cerca e inquerex e treballa per adquerir los béns del intenment, los quals són total^a felicitat e perfecció humana. En aquesta manera lo virtuós copdicia per a si el tal avançament de béns, que és sens enterés de nengú e majorment quant a la part intel·lectual, e quant més adquerex de aquella part, tant més adquerex de ésser,^b perquè l'acturitat és de part del intel·lector e la potencialitat és de part de la matèria.

E diu més que ·l virtuós e savi, per ser en ell la part intel·lectiva e sensitiva concordes, viu // (f. 108v) molt alegre per la memòria dels béns que ha fets e per la bona esperansa dels que farà en l'esdevenidor, car la tristor ve en penitència dels mals passats e de la temor dels que esperen.

E diu que ·l virtuós se dol molt quant li fan sens rahó, perquè sap que no és digne de rebre-la, e més que aquest tal axí s'ha ab son amich, com ab si mateix, perquè l'amich és altre ell. E mou qüestió si per ventura hom té amistat ab si mateix, perquè aquesta qüestió se dexarà per al present, emperò diu que l'amistat se troba entre aquells que ·s troben les obres ja dites.

E diu que la gran amistat que l'om ha [a] algun altre sembla^c a la gran amistat que hom ha a si mateix e, per ço, semblaria que l'om tingués amistat ab si mateix. E diu que los hòmens mals no s'alegren de si mateix, per no estar en ells estes obres de amistat ja dites; e si són en los tals és per alguna conformitat [o] apetit que an de la bondat, emperò en los nefants e molt celereats (*sic*) no roman rael de bondat neguna.

E diu més que tots los semblants són diferents de si mateix, car altra cosa volen segons la voluntat e la rahó, e per la tal deversitat totstemps viuen trists. E diu que molts dels tals, per aver obrades gravoses e sclerades maldats e per aquelles ésser avorits // (f. 109r) dels hòmens, fugen al viure, avorint la vida moltes temps (...) ^d e visquen, car tornant-se a sos cors, recorden-se de molts mals que ha fet e esperen penes e infàmies per aquells. E, per tant, no poden vi[u]re a soles e no s'alegren ni condolen de si mateix, car de un cap no tenen coses ab què s'alegren, del altre no tenen coses que ·ls dolgen; encara que les perden com ja tinguen avorida la vida que ·ls és més cara. E, per tant, diu que els mals no són amichs de si mateix ni, per consegüent, de nengú altre.

Finalment diu que, puix la tal vida és molt miserable, molt deuen los hòmens fogir a la malícia, qu' és causa d'aquella, car lo maliciós totstemps viu alongant de viure's de si mateix, volent hu ab la rahó e altre ab la sensualitat.

Quint capítol diu que com la benivolència sembla molt a la amistat, encara que no és aquella.

[Q]uint capítol parla de la benivole[n]sa, la qual diu que no és amistat, encara que li semble molt, car la benivolència pot estar als ignots e pot estar amagada o secreta e l'amistat no, car ha d'estar als coneguts e que sia manifesta axí com avem dit. Donchs, tampoch no és amació, car la amació se fa ab defensió e apetit e per consuetut e la benivolència se fa súbitament, lo qual par // (f. 109v) en los que^e juguen o guanyen, que súbitament hom és benivol al hu, encara que nunca l'aja vist.

Emperò, aquesta benivolència és una amistat vagua o remissa e ociosa, car aquests tals farien molt poch o no-res per aquells [amb] qui són benivols,^f encara que aquesta benivo-

a. *Segueix són repetit.*

b. *Segueix e que cancel·lem.*

c. *Segueix la gran amistat que l'om ha algun altre sembla repetit.*

d. *Cf. el testimoni d'A, E, M1, M2, i O: e aborreciendo la vida muchas vezes se matan. E dize que los malos, no pudiendo vivir por sí mesmos, buscan con quien se delecten e vivan, car...*

e. *Segueix jutgen canc.*

f. *Segueix e canc.*

lença des que és diuturna o acostumada és porta o principi de la verdadera amistat, no de aquella que és per utilitat ni encara per delectació, mas solement la benivolència és per respecte dels béns honests, car naturalment som benívols als savis e forts e liberals e altres qualsevulla que tinguen alguna virtut e volrien que ·ls vingués bé.

Sissèn capítol diu que la concòrdia no és amistat, emperò sembla-li molt.

Diu en aquest sisèn capítol que la concòrdia és una manera d'amistat, mas no aquella que en grech és dita *omodoxia*, que vol dir hunitat de opinió. Ni són dites concordes aquells que tenen una sciència e són concordes en aquella, axí com de les coses de astronomia e altres semblants. Mas concòrdia pròpriament és dita aquella que tenen los siutadans, prop de les coses conferents a ells, axí com quant concorden en la elecció dels prínceps// (f. 110r) o en^a pendre amistat e confederar-se ab alguna altra ciutat o regne o rompre la g[u]erra.

Axí que, primerament, concòrdia és dita aquella que és de les coses contingents, nocives o útils a la ciutat o poble, en lo consellar dels quals o elegir tots o los més o millors són de una opinió. E, per tant, l'amistat política és dita concòrdia. E aquesta concòrdia està en los justs e bons, car aquests són fermes en les openions e no vacil·len ses volentats, volent ara asò ara allò, axí com l'aygua de aquell riu que dien Euripo.

E diu més que los mals no poden ésser concordes, car axí^b com en si mateix són diversos, no poden concordar de degú. E, possat que algun temps són concordes, no seran fermes en la delectació, car tots temps demanen demesia en los béns útils e honors. E més, que la cosa pública no pot aturar^c sens aquesta concòrdia, la qual no pot ésser sens bondat. Segueix-se que la cosa pública governada per los hòmens mals no pot molt prosperar.

Setèn capítol tractarà com lo que fa lo benefici ama més que no lo que ·l reb.

[M]ou qüestió en aquest setèn capítol: dels dos, la hu que fa lo // (f. 110v) benefici e l'altre que ·l reb, ¿qual ama més del hu al altre? E diu que los que fan lo benefici amen més, e per què sembla sens rahó, com devia ésser lo contrari, segons primera vista se mostra. E de tal amor alguns han dat rahó dient que és axí com los que empresten dine[r]s, que ·ls creedo[r]s amen la salut de aquells que ·ls són obligats; axí dien que los que fan bé en cura de aquells a qui ·l fan, axí com de cosa pròpia dels que ·ls guanyen gràcies e altres semblants coses.

Emperò diu Aristòtil que aquesta rahó no és prou sufficient e assigna-y altra que ·s diu més natural, en tal manera que los que fan lo bé no amen als que reben d'el[ls] los beneficis per interés negú, mas amen-los com pròpria obra, axí com lo artificiant ama al artifici que fa, lo qual artifici encara que tingués ànima no amaria tant com és amat el^d que l'[h]a fabricat. Prova's per los poetes, que amen les poesies que scriuen axí com a pròpies sues, encara que la poesia no ame als poetes, axí mateix diu que los benefacto[r]s, axí com obra feta o fabricada per ells.

Tota cosa que és en acte és molt més noble que aquella que és en potència hi el fer molt millor que ·l sufferir. E com lo que // (f. 111r) fa lo benefici sia en acte e lo que reb en potència, segueix-se al propòsit provat, etc.

Altra rahó, lo que fa lo benefici alegra's quant se recorda haver-lo fet, perquè la memòria –e lo que ·l reb, entrístix-se quant se recorda haver-lo rebut– de les coses honestes és alegra [e] de les útils trista. Hi és lo contrari de la sperança del sdevenidor, car les coses útils quant se speren són alegres e les honestes no tant.

Altra rahó per a provar açò mateix: tota cosa que ·s fa ab major treball és de major

a. en *interl. sup.*

b. *Canvi de mà a partir d'aquest punt.*

c. *Cf. el testimoni d'E, M1, M2 i O: durar.*

d. *Corregim la lliçó del de C.*

memòria e de major dilecció. Prova's per les mares que, per treballar més per los fills, los ama[n] més. E com lo dar sia (...)ª fàcil, segueix-se més amar los benefactors^b als beneficiats que no per lo contrari e açò és solució de la qüestió principal.

Capítol huyté demana qüestió si l'om deu amar més a si mateix que [a] altre. E diu que dels béns honests, axí com prudència e sciència, hom deu amar més per a si mateix e dóna les rahons per què.

[C]apítol huyté demana qüestió si deu hom més amar a si mateix o a son amich o per lo contrari. E per la una part, argüeix que lo hom no deu amar a si mateix més.// (f. 111v) E açò és perquè les gents increpen e vituperen als que amen a si mateix molt temps. E porten aquest vocable com una cosa vil e menyspreada, ço és, amador de si mateix.

Segona rahó, perquè los mals tots obren lo mal per fi de atquirir utilitats per a si mateix e los bons per lo contrari, que tot lo bé que fan és per la utilitat comuna^c, perquè segueix que l'om no deu més amar a si mateix.

De la altra part se segueix que l'om deu amar a si mateix, car provat avem desús en aquest llibre que de la concòrdia e amistat que los bons tenen a si mateix devalla la amistat que tenen als altres virtuosos. E tantbé proverbialment se diu que més propinch és lo genoll que la cama. E tantbé altres proverbis: que l'amich és altre ell^d e comunes les coses dels amichs. Axí que tots aquests proverbis conclouen que primer deuen amar més a si mateix e aprés als amichs.

E diu que, per quant aquestes dos oppenions són fort[e]s e les dos dien veritat, avem de dar solució [a] què és la causa de la discrepància e, axí mateix, lo mig de concordar-los. E diu que veritat dien los prime[r]s: que és vil home e de poch bé aquell que adquire per a si mateix // (f. 112r) part dels béns, ço és, útils e delectables axí com peccúnies e hono[r]s e delectacions corporals, e aquest rahanablement és vituperat. Emperò, dels béns honests axí com enteniment, saviea, prudència, justícia, etc., de aquests l'om ha de voler (...)ª utilitats per a si mateix que per altra comunitat alguna; axí mateix, lo virtuós dels béns honests, per los quals se segueix ell ésser bo, no ·ls deu desigar per a nengú primer que per a si.

Contra natura és el desig de la privació e de la imperfecció, com tota cosa desiga conservar son ésser e atènyer perfecció e milorar-se. E aquests per açò són loables, car ab la pròpia perfecció fan grans béns als altres. E del mal és per lo contrari, car, seguint les concupiscències e passions ab les males obres, gastarà^f a si mateix e per los mals exemples enfecconarà e nourà als altres –perquè al mal totes les coses són discordes, axí com ell és discorde per si mateix, e lo bé és per lo contrari–, per bé que per negú ell no vulla^g perdre los béns de la virtut; emperò, dels altres béns útils e delectables perdrà e dexarà per los amichs moltes delectacions e utilitats e honos[r], hoc encara morir per sos amichs.

E diu// (f. 112v) més que lo tal virtuós més vol viure un any que molts, ab tant que en aquell poch temps ell aja lo fi de la virtut per què treballa. E tantbé ·s diu que aquest tal més vol una bona acció que moltes e axí són prop de les hono[r]s e principats e peccúnies, que

- a. Cf. *el testimoni d'A*, E, M1, M2, M3 i O: como el dar sea trabaxo e con dificultad e el recibir sea sin trabaxo e cosa difícil, síguese más amar.
- b. *Corregim la lliçó benefici de C*.
- c. *Segueix comuna repetit*.
- d. Cf. *el testimoni de la Translatio Lincolniensis*: est enim amicus alius ipse.
- e. Cf. *el testimoni d'A*, E, M1, M2, M3 i O: de aquestos el hombre ha de querer más para sy mesmo que para otro, assí como las ciubdades primero procuran las utilidades para sí mesmas que para otra comunidad alguna. para ... para om. C
- f. *Corregim la lliçó gustadà de C per gastarà d'acord amb el testimoni d'E*, M1, M2, M3 i O: danyará.
- g. *Segueix ell canc*.

tot ho dexe als amichs. Emperò, si als tals conté morir, segueix-se gran memòria d'el[ ]s e honor als que d'ells devallen gran^a nomenada e utilitat. E determenada aquesta qüestió.

Novén capítol diu quina manera de amichs ha mester el que és benaventurat e fèlix.

[D]emana en aquest novén capítol una qüestió: si aquell que diem benaventurat ha mester amichs. E per la una part se diu que no, car, com la benaventurança sia per si sufficiència, dien que no ha mester amichs lo qui té tots els béns. E per l'altra part dien que és inconvenient, com se atribuexquen e donen tots los altres béns a la felicitat, denegar-se aquest que és lo major dels béns. E, com sia propi de la virtut fer bé majorment als amichs, lo virtuós almenys hauria mester amichs [a] qui fes bé, encara que fos benaventurat. Per tant, se demanda^b qüestió: com en les dos fortunes, ço és, bona e mala, // (f. 113r) aja hom menester amichs, ¿en qual són més mester en la pròspera o adversa? E diu que gran inconvenient és dir hom benaventurat al qui és sens amichs o solitari, car no triaria negú tenir tots los béns e éser sols en lo món ab ells, car l'om animal polític e amigable e nat o disposat per a convenir és per naturalea. E cert és que el^c tal convenir e comunicar més lo té el virtuós ab los amichs virtuosos que ab altres stranyes. Segueix-se que el benaventurat ha mester amichs.

A la rahó que aquells deyen, respon que veritat és que ·l benaventurat no ha menester amichs [útils]^d ne delectables sinó en molt poch, perquè la sua vida no té fretura ni^e minva de utilitat e en ella aja compliment de delectació. E de aquests amichs veritat és, mas per açò no ·s segueix no aya mester amichs virtuosos, car nosaltres avem dit en lo principi que la felicitat és operació. E aquesta operació, manifest és que no és axí en lo hom com possessió, mas és en contínua usança de ben viure he fer bones hobbres.

E les accions virtuosos no són les del hom sols, axí matex solament, mas les dels amichs. E fer hom les tals hobbres per sos amichs és après del bé del entendre e[ ] major bé que hom pugua rebre en aquesta vida, –e encara també el saber de si matex voler seer comunicat, axí com cosa divina e òptima^f, car les coses quant més nobles són, volen^g ésser més comunicades–. E com aquesta comunicació // (f. 113v) sia més justa e més bona, [ha de] fer-se als amichs que altres neguns e més delectable, segueix-se que los^h benaventurats e virtuosos an mester amichs, almenys, a qui facen bé.

E també la vida solitària dificultosa cosa és éser tostemps alegre, car la tal vida alguna violència fa a la humana natura, axí com stranya a sa condició. E una de les delectacions de la felicitat és ésser alegre e sens molèstia e tristor alguna. Aquesta vida alegre és majormentⁱ en los amichs; segueix-se el propòsit provat, etc.

Aprés diu que, si algú voldrà entendre e especular^j més naturalment aquestes, veurà que ·l virtuós és per naturalea amich elegible al hom virtuós. E prova's en aquesta manera o forma: lo que és bé per sa naturalea és bo al hom virtuós. E cert és que ·l viure és la cosa més delectable que ·ls animals aver puguen. Emperò, los animals altres viuen^k pel sentiment o sensualitat, e los hòmens per sensualitat e rahó. Axí que ·l viure és la cosa més

a. *Segueix memòria canc.*

b. *Corregim la lliçó demostra de C per demanda d'acord amb el testimoni d'A, E, M1, M2, M3 i O.*

c. *Corregim la lliçó al de C per el.*

d. *Integració realitzada d'acord amb el testimoni d'A, E, M1, M2, M3 i O.*

e. *Segueix es que cancel·lem.*

f. *Corregim la lliçó operativa de C per òptima d'acord amb el testimoni d'A, E, M1, M2, M3 i O.*

g. *Segueix volen repetit.*

h. *Segueix levaments canc.*

i. *Segueix es repetit.*

j. *Corregim la lliçó especialment de C per especular d'acord amb el testimoni d'A, E, M1, M2, M3 i O.*

k. *Corregim la lliçó viuen de C per viuen.*

amable e més delectable que és en aquest món, car la vida és lo ésser, emperò ací no parlam de la vida que és plena de angústies e tristo[r]s, car aquella molta part té de mort e de no-ésser axí com direm hon parlarem de la tristor.

Per a provar que ·l viure és cosa molt delectable, prova-ho dient que tots ho desigen, que és senyal que ·ls agrada e lo no-ésser e privació los entristeix e espanta. E, si açò és veritat que ·l // (f. 114r) viure del virtuós, que a dret és dit viure, és més delectable e més amable —e com avem provat que el amich és altre yo mateix e quasi té la mateixa entitat—, cert és que l'hom amarà les operacions del tal hom naturalment, puys en tan gran grau és concorde e semblant a ell. E serà (...)ª e enteniment, car no axí com les bèsties convinen per péxer ensemps. E tal diem e en aquesta manera ésser la felicitat humana.

Capítol dehé declara de qual manera de amistat ha hun de tenir molts amichs e qual poch.

[Q]üestió demana en aquest deén capítol, si hom ha de tenir molts amichs o poch. E de la una part se diu que no ha hom mester molts, la una rahó és perquè a hom és^b gran dificultat complaure a molts e a l'altra rahó que los molts distraen e destorben al hom del bon viure. E, per tant, en la amistat de la utilitat no són mester molts amichs al hom virtuós. Dels amichs delectables també diu que són mester^c poch amichs, axí com en la vianda és poqua sal e, si és molta, amargua.

E après demana qüestió, si dels amichs honests se [h]a de fer cert nombre o si és axí com en la ciutat, la qual diu qui no ha de ésser de mil hòmens poblada ni de X milia, emperhò és alguna multitut intermèdia conjecturada per rahó. Axí matex, diu que dels tals amichs s' [h]a de fer cert nombre determenat entre molts (...)ª amichs no bons, car dificultosa cosa seria convenir e distribuir-se a tants amichs e no bastaria la vida. Encara per altra manera o rahó, que per los mals de molts amichs e infortunis hom pendria grans tristo[r]s qui li molestarien e destorbarien la felicitat, encara que seria posible ab un amich aver-se d'entristir e ab altre aver-se de alegrar ensemps, lo qual és inconvenient.

E, per tant, ben dit és que hom no deu ne pot amar molt // (f. 114v) a molt[s] amichs ensemps, tampoch com s'és mester gran amor e amació a moltes dones ensemps. Diu que en la política e cosa pública hom no pot amar a molts, açò és, ésser benivol e cobdiar lo bé de aquells e procurar-lo segons lo poder; emperhò en la amistat virtuosa, que és per virtut elegible, no pot ésser sinó a poch o ha u.

E après solta la qüestió que demanà^e damunt: ¿en qual de les dos fortunes són més mester los amichs, com en los dos sien necessàries, car los infortunats an mester amador e los benaventurats han mester a qui facen bé? Responent diu que les infortunats an mester més amichs e en la adversa fortuna són més necesaris. E, per tant, aquets cerquen los amichs útils, car aquells an mester.

E diu més que, no obstant que en la mala fortuna sien més necessàries, emperhò que en la bona són millors e, per tant, aquets cerquen los justs e los bons a qui facen bé. E après diu que axí en la adversa fortuna com en la pròspera, car en la pròspera la presència del amich és delectable e al hom trist la presència del amich li aleuja la tristor. E açò se esdevé perquè la presència sola de si és de aytal condició, o que u faça com qui pren part de la càrrega que algú leva per aleugar-lo o si u fa el sentiment del pacient que penssa que l'altre s'entristeix, e per açò fa menor la tristor, per qualsevulla de aquestes coses que s'esdevingua o per altres, basta que és axí.

- a. Cf. *el testimoni d'A*, E, M1, M2, M3 i O: e será el tal convenir muy alegre en el convenir en palabras e entendimiento.
- b. és *interl. sup.*
- c. *Segueix diu repetit.*
- d. Cf. *el testimoni d'A*, E, M1, M2, M3 i O: entre muchos e pocos. E après dize que los muchos amigos no son buenos; muchos ... muchos *om.* C
- e. *Segueix amichs canc.*

E diu que los qui aconsolen los amichs trists són en dos maneres e també los consolats. Los huns consolen molt ab la vista e ab la paraula persuadint. E aquests tals aconsolen molt, car guarden-se d'entristir a son amich, car ell sab en quines coses se entristex o alegra, axí com los bons // (f. 115r) metges, que sobre la plagua vert no posen aquells empastres que posen sobre la madura.

E diu que y ha altres que consolen a son amich ab la vista he semblant-li en trist, plorant, complanyent-se; e aquests també delecten. Emperhò los hòmens virils, ni ells poden plorar quant consolen ni volen que ploren quant són consolats. E, per contrari, los hòmens femenins e mol[ls] ploren quant consolen e plau-los que ploren quant són consolats.

E diu que hom [ha d']ymitar e semblar als millors de aquests e, més, que hom deu cridar a sos amichs a les bones fortunes promptament e tost e a les males tart e ab dificultat. E a les bones fortunes del amich hom deu anar tart e demanat e a les males tantost sens ésser cridat. E axí ayam dit com la presència dels amichs és delectable e aconsola.

E, concloent, diu que la vista dels amichs és molt agradable^a, car per lo sentiment del veure, majorment, se causa la amistat; e com aquest sentiment sia lo més noble dels corporals e los hòmens lo hamen més, com los amichs se degen amar segons la cosa més cara, diu que majorment amen sos amichs segons aquest sentiment.

Ès veritat que hom ama a son amich segons la cosa en què més se adelita, prova's car per açò los sciens dien a sos amichs científichs coses científiques e los caçado[r]s de caça e los jugado[r]s de joch e los altres en aquesta manera; quiscú en lo que més se delita^b, més ama.

E diu que la amistat dels mals és mala, car per les males operacions he col-loquis se pigoren; e dels bons diu que, per lo contrari, per les bones operacions e col-loquis se miloren. E axí breument ajam dit de la amistat.

Comence lo X libre e darer, hon ha XIII capítols, en los quals tracta de la delecta[ció] e tristore e de la benaventurança final.

El dehén libre tracta de la delectació e tristore e benaventurança final, què cosa és e com consistex en la intel·lectual potència axí com en subjecte e com se funda en la més excel·lent causa que's pugam ymaginar, que és el gloriós fabricant e regidor dels segles, e com en lo adqueriment e perfecció del enteniment, purgat de les vils fantasies e apartat de les falses e abominables credulitats que, implicant contradiccions infinides, fugen a la rahó o es desvien del enteniment, e en la contemplació de la causa divina e de com procehex de aquell la fàbrica e ordinació mundial, on stà finalment la felicitat demanada.

Capítol primer tracta de la delectació e tristore contant algunes opinions.

Capítol primer de aquest deén libre, en lo qual parla de la delectació e tristore. E diu que la delectació és molt apropiada al linatge humà. Necessari serà al moral entendre per què en les accions de les virtuts gran força té alegrar-se en les coses // (f. 116r) convine[n]ts e entristir-se de les desconvinents. E los bons administrado[r]s de les cases e coses públiques açò deuen primerament ensenyar als jóvens, car molts per seguir la delectació se fan mals e per fogir a la tristore dexen de ésser bons.

Diu que de la delectació són stades tres opinions: la una que tota delectació és mala^c; l'altra que tota delectació és bona; l'altra que, encara que algunes de delectacions sien bones, emperhò dien los de aquesta opinió, que és bo que al poble se digua que tota

a. *Segueix e aconsola canc.*

b. *Segueix prova's car per açò que canc.*

c. *Corregim la lliçó banala de C per mala d'acord amb el testimoni d'A, E, M1, M2, M3 i O.*

delectació és mala –car lo poble, que té que totes les delectacions són bones, si ·ls persuaderen que totes són males, restaran en lo mig–.

E diu qui aquests no an ben dit, car en les accions morals més creu hom les obres que les paraules, car si algun metge vingués en algun ca[m]p per mostrar les herbes sanes e digués de unes que són sanes e de altres que són^a nocives e mengàs de les que diu que són nocives e males, los hòmens més creurien les obres del metge que ses paraules. E, per tant, diu que, com aquests diguen al poble que tota delectació és mala –e per força los que açò dien [han] de usar de alguna delectació–, seguir-se [h]a que la gent dupte en la tal posició e persuasió e, com no sabrà discernir quals delectacions sien bones ho males, cauran en altre strem de dir que totes són bones. E axí se esdevindrà gran errada per la semblant opinió.

E diu que determenar quals delectacions són bones e demostrar los motius e dificultats de aquestes opinions no és cosa fàcil de fer. E, més, diu que^b // (f. 116v) les paraules verdaderes e convinents no solament aprofiten al saber, mas [a] adreçar la vida, car los que entenen la veritat e la bondat e viuen segons aquelles e persuaderen la veritat provoquen e convertexen als altres que visquen en aquella manera.

Capítol segon possa la oppenió de Eudòchio e de Plató. E Aristòtil impugna el argüir de Plató y après declara quals delectacions són bones.

Diu en aquest segon capítol que la opinió de un philòsof nomenat Eudòchio era que tota delectació^c és bona per algunes rahons que posava. La primera, que les coses racionals e irracionals desigen e seguexen la delectació, seguex-se la delectació ésser bona, car bé és lo que totes les coses desigen. E, puixs és bastant a moure tot apetit, diu que no solament se seguex [ser] la delectació bona, mas óptima.

Diu que les paraules de Eudòchio causaven gran fe e credulitat, més^d per la moral virtut que en ell era que per nenguna altra rahó, car, com fos temperat, vehyen les gents [qu]e no u deya per fer-se intemperat ni disolut, puyx no era amich de les delectacions. E també^e Eudòchio se movia perquè la tristor, que és contrària de la delectació, és mala; seguex-se que la delectació és bona, *item* lo que per si matex és elegible és bo, a la delectació és tal error, etc. Encar[a] per afermar açò, deya que tota virtut ab la delectació és més elegible que sens ella, seguex-se al propòsit, etc.

E diu que Plató empugna la oppenió de Eudòchio per aquesta última rahó, // (f. 117r) car cert és que la delectació ab la prudència o qualsevulla virtut és més elegible que sens elles, seguexen-se, diu Plató, que la delectació [no]f^f és *simplicita bona oper se bonum*.

Aristòtil argüex al argüir de Plató dient que en aquesta manera los hòmens no poden en esta vida aver *per se bonum*, car no y ha nengun bé en lo món conegut que los hòmens poseesquen a què no ·s pugua afegir; car, si hun home és savi, millor és per a ésser bo e virtuós moralment e, si és tal, millor és (...)g per a ésser músic o rich o eloqüent, etc.

E també diu que nosaltres ací no cerquam lo bé *simpliciter*, mas lo bé humà e convinent a la humana vida. Diu més que ·ls platònichs, per empugnar Eudòchio, neguaven aquell famós dit que diu que bé és lo que totes les coses desigen, lo qual Aristòtil diu que, per no dir altra cosa lo dels semblants^h més creyble, no han parlat rahonablement, car lo que a tots sembla ésser, allò és.

a. *Segueix sanes canc.*

b. *Segueix que repetit.*

c. *Segueix seguex-se la canc.*

d. *Corregim la lliçó mas de C per més*

e. *Segueix eudo que cancel·lem.*

f. *Integració realitzada d'acord amb el testimoni d'A, E, M1, M2, M3 i O.*

g. *Cf. el testimoni d'A, E, M1, M2 i M3: mejor es por ser sano, e si es tal, mejor es por ser fermoso, e si esto, mejor por ser músico; mejor es ... mejor es om. C.*

h. *Corregim la lliçó lo semblant és de C per los semblants d'acord amb el testimoni d'A,*

E diu més Aristòtil que, si aquest dit no fos de hòmens savis, mas fos de modorros ho de hòmens vulgars, enquara que fosen molts, seria queucom lo que dien, car porien-ho dir per natural ignorància ho per alguna fantàstica opinió en què porien ésser stats nodrits o induïts, com huy són los moros. Emperhò vehem // (f. 117v) que ·ls savis [i] ignorants de qualsevulla ley o condició que sien, concorden en dir que alguna delectació és bona e elegible, per bé moltes sien males. Encara diu que los mals, per mals que sien, tenen en si alguna part de bondat que és millor que ells, la qual és el ésser que és òbtim e diví.

Diu encara que [a] la rahó dels contraris que feya Eudòxio, responien los platònichs que no era necessari, si la tristor és mala, la delectació sia bona, car los dos mals són en si mateyx contraris e abdós a aquell [que] és neutre^a, axí com la avarícia e la prodegalitat són en si mateyx contraris e abdós ab la liberalitat. En açò diu Aristòtil que bé dien, emperhò en lo propòsit no dien veritat, car la delectació e tristor no s'opponen com dos mals, mas com bé e mal parlant pròpriament e *simplicita* de delectació e tristor. Per accidents, alguna tristor és bona e alguna delectació és mala.

E diu més que los platònichs provaven que la delectació no fos bé, com no fos qualitat e el bé fos qualitat. E açò diu que no val, car les operacions virtuoses no són qualitats, mas accions e passions, emperhò són bones. E també diu que los platònichs lo provaven per altra rahó, dient que tot bé és determenat e les delectacions reben més e menys; segueix-se que aquelles no sien bé ni bones. Aquesta // (f. 118r) rahó solta Aristòtil dient que totes^b les virtuts són així^c, car diem “just” e “més just”, “fort” e “més e menys fort”, per què ·s seguiria de les virtuts no ésser bones, que és inconvenient. E per açò diu que la delectació, una és mixta e altra simple^d. E diu que no és inconvenient la delectació humana, la qual és mixta, ésser determenada en cascú e rebre més o menys, axí com la salut, la qual no és en tots los hòmens en una manera per les diversitats de les qualita[t]s e de les edats e altres accidents e axí de la delectació.

E diu més, que los platònichs proven son propòsit dient que tota delectació era generació e, com les generacions e mocions sien imperfetes, *ergo*, etc. Diu que açò és fals, primer, provant que no és mutació, perquè en tot hi [h]a velocitat e tarditat, com prova per lo cel en respecte de altres moviments e per ells en si mateyx. E axí matex diu que nenguna delectació, pròpriament, no ·s pot dit tal ni per lo pasat axí com aver-se delectat, ni per lo present com delectar-se, *ergo*, etc.

E prova's, més, que la delectació no sia generació, car tota cosa no se engendra de tota cosa, com sia del contrari en contrari, e també tota cosa se corromp en ço de què se engendra^e, *ergo* corromp-se en la tristor; seguir-se haya^f que la delectació fos engendrada de tristor^g. E ells an dit que la delectació és replecció e la tristor separació, la qual ni és veritat, car seguir-s'ia // (f. 118v) que los cossos replets sols stiguessen alegres, lo qual és fals. E diu més, que aquesta opinió fon opinable de aquells per les delectacions del gust, en

E, M1, M2 i M3: por no dezir otra cosa los semblantes más creible, no han hablado razonablemente.

- a. *Corregim la lliçó veure de C per neutre d'acord amb el testimoni d'A, E, M1, M2, M3 i O i d'acord a la Translatio Lincolniensis: Opponi enim et malum malo et ambo ei quod neutrum.*
- b. *Segueix bé canç.*
- c. *Corregim la lliçó afi de C per així d'acord amb el testimoni d'A, E, M1, M2, M3 i O.*
- d. *Corregim la lliçó composta de C per simple d'acord amb el testimoni d'O.*
- e. *Corregim la lliçó engendrat de C. El copista indica amb uns signes a l'interlineat superior que ha invertit l'ordre de les dues últimes oracions coordinades per la conjunció e. Transcrivim segons l'ordre correcte d'acord amb la indicació del copista.*
- f. *La lletra h interl. sup.*
- g. *Segueix e ells an dit que dit que la delectació fos engendrada de tristor que cancel·lem per repetició.*

les quals los animals se alegren de la del[e]ctació que agueren buyts. Emperhò diu que no és axí del veure e hojr ni sentir, car aquestes coses no són replecció.

E, après de tot, diu que ·ls platònichs provaven açò per algunes delectacions vils que posaven, per les quals semblava que provaven al propòsit, lo qual diu que no feyen, car les delectacions *simpliciter* delectables diu que no són males perquè als intemperats o bestials los agraden algunes delectacions vills e males, car aquelles no són delectacions tampoch –com no són dolçes ni amargues aquelles coses que algun pacient de còlera adusta li semblen ser^a tals, ni són coses blanques, les quals semblen blanques als hòmens que tenen una malaltia en los ulls que dien obtalmia, als quals totes les coses semblen blanques–.

E diu que les delectacions són en dos maneres: les unes dels bons, les altres dels vils. E també se pot dir que a tothom és bona riquesa, mas no al injust o enguanador, car seria més mal; e, finalment, conclou que manifest és que és per si bona, axí com los amichs no són // (f. 119r) tots *per se bonum*, car l'amich verdader parla ab son amich per bé e lo lagoter per delectar e complaure a son amich. Emperhò, la hu és laudable e l'altre vituperable.

E diu que nengun no triaria viure en les delectacions dels fadrins per tota sa vida, [ni] si li donaven tot lo món. E també prova açò dient que moltes coses amam axí com veure e sentir les quals no amam^b per delectació, e, encara que a elles tals obres seguesques necessari la delectació, no y ha diferència, car eligiríem les tals obres per si matexes. Donchs, segueix-se que [ni] la delectació és *per se bonum* ni totes són males, mas [h]a-n' [h]i algunes virtuoses he altres males, manifest és.

Tercer capítol declara pròpiament quina cosa és delectació.

[E]n aquest tercer capítol diu que, per saber quina cosa és delectació pròpiament, millor se sabrà, si prenim los principis, com de nou començarem a tractar d'ella. E diu que la visió és perfeta en qualsevulla temps, car no ha mester alguna cosa que après vingua per a que la faça perfeta en sa espècia. E per açò sembla que la delectació no és temps ni moviment, // (f. 119v) perquè tot moviment se fa per alguna fi, lo qual adquirit, cessa; axí com l'art hedificativa folgua de la obra quant ha fabricada la casa que era sa fi. E açò no és en quada part de^c temps, mas en tot, car ans de aquell terme la obra [és]^d imperfecta, car altra cosa és la posició de les pedres e altra la situació de les columnes e altra la gentilesa del terrat o cuberta, etc.

Axí que sembla que, si la delectació fos generació, ella s'acabaria successivament, axí com la casa^e o el animal que s'engendra pròpiament. Emperhò no és axí, car en tot lo temps e en cada part de aquell la delectació és perfecta. E diu que lo que és dit de la generació té veritat en los altres moviments, axí com en la deambulació o caminar, etc., los quals diu que sempre són diferents en spècie.

Encara prova per altra rahó que la delectació no sia^f generació e moviment, perquè el moviment pròpiament dit no és sinó de les coses corporals e partibles e, per tant, [ni] de la unitat ni del punt ni del àngel ni enteniment ni, per consegüent, de la delectació, com tingua tot son ésser *simul* e no divisible per parts.

En lo quart capítol diu que, com tot sentiment tingua obra pròpia prop de algun objecte, que aquella obra és més noble e, per consegüent, la delectació que és prop de la més noble potència [t]é més excel·lent objecte.

- a. *Corregim la lliçó sech de C per ser d'acord amb el testimoni d'A, E, M1, M2, M3 i O.*
- b. *Corregim la lliçó auram de C per amam d'acord amb el testimoni d'A, E, M1, M2, M3 i O.*
- c. *Segueix llocada canc.*
- d. *Integració realitzada d'acord amb el testimoni d'A, E, M1, M2, M3 i O.*
- e. *Corregim la lliçó cosa de C per casa d'acord amb el testimoni d'A, E, M1, M2, M3 i O.*
- f. *Corregim la lliçó en si ha de C per no sia d'acord amb el testimoni d'A, E, M1, M2, M3 i O.*

[Q]uart capítol diu que tot sentiment té operació pròpia aprop de algun objecte, en lo qual sentiment o potència ben disposat // (f. 120r) se causa la operació perfectíssima tota veguada que s'ajusta ab lo millor objecte de aquelles coses que són comprensibles per la semblant potència.

E diu més que per açò no diferex que obre lo sentiment o l'animal per lo sentiment, [car] té veritat totstamps infal·liblement que la perfectíssima operació se cause de la potència ben disposta prop de son propi o perfet objecte en la sua spècia. Diu més que aquella operació qui és més perfecta se diu més delectable e axí de la potència e objecte sensitius com dels intel·lectius. Segueix-se necessàriament que perfectíssima^a delectació és aquella que és de la perfectíssima potència prop del perfectíssim objecte. E diu més que la delectació dóna perfecció a la obra, emperhò no axí com lo sentiment, mas diferentment, axí com la sanitat e lo metge són causa de sanar.

Diu més que tot sentiment ha delectació ajustat a son sensible e, quant los dos millor [tenen]^b disposta la potència e millor lo objecte, serà millor la delectació. Diu que la delectació no és axí com àbit que és dintre de la obra, mas és com^c a fi sobrevinent, axí com als jóvens la belea. Diu més que, romanint semblants lo agent e ·l pacient totstamps, serà la delectació una, ara sia sensitiva o intel·lectiva. E per açò los animals no ·s deliten totstamps, car les potències se fatiguen e ·ls objectes [se] alteren, etc.

E diu més que algunes coses vistes primer deliten e après no.// (f. 120v) E és la causa que la novitat e belea de aquella cosa se comunica tota en una vegada, emperhò no és axí de la gràcia o béns del enteniment. Diu més que, per tant, tots desigen la del[e]ctació perquè lo viure és comú a tots, el qual viure és operació. E tothom viu més en lo que ·s delita més, axí com lo músic en la melodia e lo savi en la especulació de les coses intel·ligibles.

Aprés diu que si los hòmens desigen viure per delectar-se o delectar-se per viure dexar-se [h]a per al present de especular al natural^d, perquè aquestes dos coses: operació o delectació, en tal manera se [j]u[n]ten^e que no reben separació sinó entel·lectual.

Quint capítol diu com les delectacions són distintes segons la distinció de les obres.

[Q]uint capítol diu, com les delectacions se causen de les obres diferents en spècia, necessari serà que les delectacions sien en spècia diferents. Que les operacions sien diferents en spècia prova's per les obres de la natura, axí com animals, erbes, etc., les de art axí com cases, ymages, etc. Seguir-se [h]a el propòsit provat.

E com les operacions sensibles diferesquen de les intel·ligibles en spècie, seguir s' [h]a les delectacions ésser distintes. E que^f açò sia veritat, que les delectacions atenguen les operacions pròpies, prova's perquè [els que] obren ab delectació milloren e aturen més en la obra, car la delectació és de tal condició naturalment. E per ço, los geomètres// (f. 121r) o músichs o qualsevulla artificis que obren ab^g delectació, obren millor. E bo és el artífice o eficient alegrar-se en la obra ben feta. E dificultat és sens delectació ésser^h nenguna obra bona.

Encara se prova per altra rahó: que veem que los que són intents prop de una obra e s'i deliten no poden entendre en cosa que ·ls diguen sinó remissament; e tanta pot ésser la delectació que impediria tota altra delectació e obra. E, per açò, los molt

a. *Segueix ment canc.*

b. *Integració realitzada d'acord amb el testimoni de M3.*

c. *Segueix unes canc.*

d. *Corregim la lliçó moral de C per natural d'acord amb el testimoni d'A, E, M1, M2, M3 i O.*

e. *Integració d'acord amb el testimoni d'A, E, M1, M3 i O: se juntan, i de la Translatio Lincolniensis: coniungi quidem enim hec videntur et separationem non recipere.*

f. *Corregim la lliçó per de C per que d'acord amb el testimoni d'A, E, M1, M2, M3 i O.*

g. *ab interl.sup.*

h. *Segueix que canc.*

afectats^a en la armonia, no entenen los conceptes de les paraules que ells dien. E los molt enamorats no poden divertir^b la ymaginació de la que amen e *contece* e sdevé no delectarse en la música. E açò generalment és veritat de totes les delectacions, generalment, que la més agradable ateny l'altra, etc.

E per ço diu que, quant en los jochs que feyen en les festes junye[n] mals junydo[r]s o co[r]rien puntes, los pobles podien menyar legumes, qui és menyar de pocha delectació, e quant eren bons dexaveen de menyar altres deliquades viandes; tot açò per provar que la delectació major endueix les altres e, per ço, los hòmens scients ho ymaginatus, moltes vegades, se alteren dels sentiments que [ni] veuen^c ab què stan ni hon, etc. E que les delectacions diferesquen com dit és, mostre's per les pròpies delectacions que salven e augmenten les // (f. 121v) obres bones e [les] males les corrompen. E quasi les impròpies delectacions e corruptes fan lo que fan les tristes, que cor[r]umpen les^d operacions e, per consegüent, los hàbits que :s fan d'ells, car si algú se entristex molt de escriure o edificar ho navegar, no scriurà ni edificarà sinó per força quasi. E açò avem dit per demostrar, per les tristo[r]s e males delectacions, les males operacions e hàbits e, per lo contrari, lo qual no té poqua utilitat en les humanes costumes e usos.

Capítol sisé diu que en tres maneres són les obres: males, bones e indiferents, e, per consegüent, les delectacions.

[D]eclara en aquest sisén capítol que, com les operacions sien en tres maneres, les unes virtuoses e les altres nocives e males e les altres indiferents, necessàriament les delectacions seran de tres maneres, ço és, les unes bones e altres males e altres indiferents o neutres. E, per a provar que tantes e tals sien les delectacions com les obres, diu que :s prova perquè les concupiscències de les coses bones // (f. 122r) són dites bones e de les males són dites males, donchs, si les concupiscències, les quals són distintes de les obres segons natura o temps car són ans de les obres, consegüen la bondat e la malícia de aquelles, molt més la aconseguiran les delectacions que tenen tanta edentitat e uniformitat ab les operacions que y ha distinció si són distintes o no. Emperò diu que la delectació ni és del sentiment ni del intel·lecte, dels quals són les obres, mes solament són del apetit sensitiu o intel·lectiu. E al apetit és distinch de aquestes segons sa difinició, essència o forma.

E diu més, que axí com entre los sentiments hi ha diferència de bons e millors –axí com lo veure millor que l'hoir e aquell més noble que l'odorar e el gust–, axí matex les delectacions són més nobles e més excel·lents sentits, axí també com los sentiments corporals [són] entre si deferents, axí diferexen ells de la part intel·lectiva e molt més; e, per consegüent, la de aquella part és millor e més excel·lent delectació.

E diu més que axí com les spècies dels mals són distintes, axí hi [h]a delectacions per a elles que són per orde segons los graus de sa conexença // (f. 122v) o discernir distintes. E, per açò, altra delectació és la del cavall e altra la del leó e altra la del ase, car l'ase més vol la erba que el hor, al·legant a Eràclio^e, car lo cart o erba és past e nutriment al asse e l'or no.

Diu que en les delectacions humanes no y ha chiqua diferència, car tanta és la diversitat que huns se deliten en lo que los altres se entristexen; e açò axí en los sentiments com en

- a. *Segueix enamorats canc.*
- b. *Corregim la lliçó dintre de C per divertir d'acord amb el testimoni d'A, E, M1, M2, M3 i O.*
- c. *Corregim la lliçó viuen de C per ni veuen d'acord amb el testimoni d'A, E, M1, M2, M3 i O.*
- d. *Segueix tristes canc.*
- e. *Corregim la lliçó ell e rahó de C per Eràclio d'acord amb el testimoni d'A, E, M1, M2, M3 i O i de la Translatio Lincolniensis: Heracleitus ait asinum fenum utique eligere magis quam aurum.*

lo entendre, car aquests delecten les cosses amargues e fugen a les dolces, e axí de la oppenió, que huns se enristexen en lo que altres troben gran plaer, axí com en les coses científiques.

E finalment diu que solament són bones delectacions aquelles que semblen al hom virtuos, encara que a molts sien tristes. E tristo[r]s, axí mateix, aquelles són pròpiament que semblen al hom bo^a, encara que molts se delecten en elles per lo appetit corrupte; axí com no són cosses dolces les quals semblen al pasient, mas les que semblen semblen al sa, ni amargues tantpoch les que el pasient avorex, sinó les que avorex lo sa e ben dispos. O si per ventura és sola una operació la de la perfeta e benaventurada vida o molt[e]s e si una delectació o molt[e]s, dir-s'[h]a en lo següent capítol e seté.//

(f. 123r) Setén capítol tracta de la felicitat humana e com no stà en lo joch, mas és la fi de les obres més virtuoses.

[C]apítol seté comença a tractar de la felicitat, qu' és fi de les humanes obres, dient que –pux havem dit de les virtuts e amistats e delectacions– bo serà dir de la felicitat, per la qual aquestes obres se fan axí com per fi principal. Per açò, bo serà repetir algunes coses dites damunt en lo primer e segon libre. Lo primer és que havem provat que la felicitat és operació e no àbit, car en altra manera seria benaventurat lo que tots temps dormís ho el infortunat, lo qual en hàbit té les virtuts sens les operacions^b. E tantbé repeteix ço que dix que les operacions, unes són per si mateixes elegibles, axí com la victòria, altres subvirtuts^c e altres fins, com l'art de fer los frens o arnessos. E diu que la benaventurança, que diem felicitat, és de aquelles obres que són fins per si mateixes elegibles e tals són les accions virtuoses.

E per açò remou hun dupte que [a] alguns ha semblat que lo joch sia la felicitat, per cobdiar-se per si mateix, e encara perquè molts tirans e gran hòmens e rics seguexen los jochs e cerquen los que juguen e els favoreixen com // (f. 123v) a virtuosos. E diu que la operació de la virtut en moltes coses és conferent e laudable e la del joch és per lo contrari, car gasta les possessions e la fama e prové de malícia^d e ignorància. Al que dien perquè a molts dels que són poderossos e rics e grans semblen los jochs ésser bons, a^e açò diu que no se'n seguex per ésser rics e grans tenir millor enteniment e apetit, ans les més vegades és per lo contrari, que perquè ereten los béns o per falta de ensenyament e speriències, són molts d'el[ls] imprudents; e axí dels tals és errada pendre exemple.

E tantbé diu que pueril cosa seria e fora de sentiment que treballàs tota sa vida per jugar. Diu més que los ignorants, no essent capaces de la delectació millor, que^f és la intel·lectual, van a les delectacions corporals. E aquelles delectacions són entre los populars precioses, axí com entre los fadrins són certes delectacions precioses, axí com menjar cireres e jugar a la pilota o trompa; e açò per falta de sentiment e capacitat per a gustar les millo[r]s delectacions que són de la honor e utilitat. E axí segueix-se, com moltes vegades és dit, aquelles cosses ésser precioses e bones que al hom de bé semblen precioses e bones e no les que semblen precioses e bones als mals.

Après diu que alguns jochs honests se poden elegir e^g // (f. 124r) aquests per passatemps o recreació de [des]fatiguar la pensa, perquè pugua ab millor força e entenció obrar de virtut, car la fi dels hòmens no stà en vacació e repòs, sinó en acció contínua. E axí sembla que la felicitat no sia en lo joch, que és vacació, com sia la felicitat en obrar de la

a. *Corregim la lliçó bé de C per bo.*

b. *Segueix unes són per si mateixes cancel·lat per tal d'evitar l'homoteleuton des del mot operacions de la línia següent.*

c. *Cf. el testimoni d'A, E, M1, M2, M3 i O: subsirvientes a otros fines.*

d. *Cf. el testimoni d'A, E, M1, M2, M3 i O: molície.*

e. *Corregim la lliçó e de C per a d'acord amb el testimoni d'A, E, M1, M2, M3 i O.*

f. *Segueix no que cancel·lem d'acord amb el testimoni d'A, E, M1, M2, M3 i O.*

g. *Corregim la lliçó a de C per e d'acord amb el testimoni d'A, E, M1, M2, M3 i O.*

millor part del hom, axí com del entendre, e no en delectacions corporals ni bestials, car aquelles no són capaces^a de aquell tan bé, ni li resemben en tot ni en part, *et cetera*.

Huytén capítol declara que la felicitat és col·locada en la part intel·lectual^b, com a més excel·lent^c e més contínua e més allongada de imperfecció. E diu com aquesta vida és més noble que humana.

[P]rova en aquest uytén capítol que la felicitat o beatitut sia en la millor part dels hòmens, ara sia en l'enteniment, ara sia alguna divinitat que sia en nosaltres basta. Ella és col·locada ésser operació segons la part millor e aquesta prova ésser la intel·lectual, per algunes condicions que avem dit de la felicitat, que totes concorden en açò.

E primerament ella, ço és la part // (f. 124v) intel·lectual, és més noble e més excel·lent e sens comparació que nenguna de les parts sensuais o corporals. E en açò [no]^d cal prova, com ella [h]a [d']ésser perfecció e moviment a les altres parts ja dites.

Segonament, ella és contínua, car no cessa sinó per accidents, açò és, per falta o fatigua de la ymaginativa que és afixa en orgue corporal. E poden specular continuament, més que nenguna altra operació fer.

Tercerament, ella és delectabilíssima, car diu que sola la filosofia té admirables delectacions^e, axí en la puritat e netedat com en la continuïtat, e de totes les altres és per lo contrari, que són vils e de poqua aturada, la qual rahó és que les coses corporals se comuniquen totes ensemps e les intel·lectuals, tota via, són més noves.

E *la per se sufficientia* majorment és certa de aquesta part; car los justs e liberals e forts o magnífichs, tots an mester ajudado[r]s per a obrar e companyia; e aquesta sola, per si mateixa sola, specularà e tant millor quant serà més sufficient^f. Encara que ella millor és quant és ab semblant companyia, emperhò a falta de aquella ella sola és per si sufficient.

E diu més que // (f. 125r) aquesta sola^g és en vacació virtuosa e tranquil·litat final e de les altres virtuts pràctiques és per lo contrari. Cert és que les coses bèl·liques les quals stan en operació no ·s desigen per si matexes, car no y ha nengú que desige matar per ésser matador o matar més, car lavors seria el tal ocissor e omicida violent, mas desigen-se les tals coses per vaguar totalment o folgar e aver pau. E axí de les accions e conversacions polítiques, nengú no les desija per treballar tostemps, mas per folguar algun temps.

E la felicitat speculativa, axí com causa final, no demana ni vol^h altra cosa sinó per si mateixa, la qual és delectable, vacativa, sens treball e altres condicions les quals aviem atribuït a la beatitut o felicitat, axí com a longitut de vida e de salut, etc. La talⁱ vida diu que és tant millor que la humana, quant la divinitat qu' és en nosaltres o enteniment diví és millor que les coses^j corruptibles o corporals; e aquesta vida és divina, car no la poseex l'om segons que és hom, mas segons que és diví e incorruptible.

E diu que molts dien que ·ls mortals an de saber lo mortal e los corruptibles lo corruptible e curar de aquell. E açò diu que és // (f. 125v) trufa, car l'om deu millorar-se segons aquella part segons la qual és noble, permanent, perpetu e alegre e immortal. E açò no són los hòmens que freturen de aquesta potència intel·lectual, la qual diu que, encara

- a. *Corregim la lliçó comparades de C per capaces d'acord amb el testimoni d'A, E, M1, M2, M3 i O.*
- b. *en la part intel·lectual interl. sup.*
- c. *Segueix e més excel·lent repetit.*
- d. *Integració realitzada d'acord amb el testimoni d'A, E, M1, M2, M3 i O.*
- e. *Corregim la lliçó admiracions de C per admirables delectacions d'acord amb el testimoni d'A, E, M1, M2, M3 i O.*
- f. *Segueix e diu més que aquesta sola canc.*
- g. *Segueix aquesta sola per si mateixa sola speculativa e tant millor repetit.*
- h. *Corregim la lliçó vel de C per vol.*
- i. *Corregim la lliçó qual de C per tal d'acord amb el testimoni d'A, E, M1, M2, M3 i O.*
- j. *Segueix coses repetit.*

que en nosaltres és chicha, emperhò és axí com la centilla del foch que, essent chicha, encén gran flama, axí en nostre enteniment –dich dels hòmens savis, no dels bestials– serà incorruptible, noble, excel·lent, pur, net, etc.

Gran infortuni e orbetat esdevé als apartats de aquesta vida, com ayen de viure vida que és insana de la humana condició, car tota criatura racional *in potentia* capax és de aquesta vida. E gran ceguedat és del món freturar de aquest bé per la major part e gran bé vol Déu als dreçats per aquest camí. ¡O malaventurada hedat e infortunat naximent dels que naxen ara en aquesta celada, embaraçada de opinions fantàstiques, en la qual no solament aquest bé ne és amat ni escollit, mas és avorrit, vituperat, escarnit e perseguit et difamat!

Novén capítol tracta de huna altra felicitat, que és dita política, la qual és segons la prudència e les altres virtuts morals.//

(f. 126r) Novén capítol tracta de la felicitat humana. E diu que segonament són benaventurats los hòmens que usen segons les virtuts morals. E diu que fer les coses justes, liberals e fortes són totes les humanes virtuts, axí que totes aquestes virtuts són reformadores de les passions humanes, que d'elles són de part del cors, d'elles del tot lo compost.

E diu més que la prudència és virtut conjugada de un cap ab les passions, del altre ab les virtuts morals. E tot lo bé de les passions o apetits és ésser refrenats ab la rahó, la qual no pot seer recta sens la prudència. Seguir-s' [h]a que la prudència, com sos principis, se prenguen de les operacions, les quals són aprop del compost. Cert és que la felicitat que és segons aquestes hòbres ésser composta e la del enteniment és simplicíssima, emperhò per a dir de les dos més largament, dir s' [h]a de la una en la *Metafisiqua*, del altra en lo libre de les *Polítiques*, etc.

Capítol dehén declara quina manera de béns se requiren a la huna e al altra felicitat.//

(f. 126v) [P]rova en aquest dehén capítol que la felicitat humana ho política ha mester béns de fortuna e sterio[r]s prosperitats segons més o menys, car lo lib[e]ral ha mester dine[r]s per ésser liberal e lo just axí matex per ésser vist just; car les voluntats no són manifestes, com molts no-justs, quant no tenen de què, e no-liberals se simulen voler ésser justs e liberals, si tenien béns. E lo fort ha mester potència per ésser examinada sa fortalea e manifesta, e lo magnífic e ·l temperat axí matex.

E aquestes virtuts totes an mester moltes coses. E, per tant, se ssol demanar qüestió: com les virtuts sien compostes de eleccions e operacions, prop de qual de aquestes és més la virtut? E certament la virtut moral se compon e és perfecta de les dos: de les eleccions axí com de principi e de les operacions axí com de fi.

Diu més que la felicitat speculativa no ha mester moltitud de coses per ésser perfeta, ans la multitud dels béns de fortuna empedex e torba la speculació. Emperhò ha mester solament lo que ya és dit, e cert és que la perfeta felicitat és operació del enteniment speculatiu; e prova's per açò, car les intel·ligències separades// (f. 127r) o Déus ho àngel viuen segons aquesta vida e són benaventurats segons aquella. E, demanant qüestió, diu scarnint que quals operacions los atribuirem: o justes o liberals? E lavors se demana quina moneda és entre ells. E si per ventura són forts, prop de quals coses terribles són forts com no tinguen temor? E si són temperats, prop de qual concupiscència?

Seguex-se necessàriament, puix en ells no són passions ne apetits senssitiu, ser dits forts, justs, liberals o temperats seria una carregosa lahor e gran vituperi a ells, car seguir-s'ia que fosen animals composts e que tinguessen corruptes apetits e passions, enclinats en la part pigor. Emperhò, cert és que a tots és manifest que les benaventurades intel·ligències separades ya dites no dormen ni són mortes, mas viuen e^a la sua vida és sempre en acte.

a. Corregim la lliçó en de C per e.

Resta solament que, com la vida sia operació de alguna potència com avem dit, no hi [h]a altra operació (...)ª de Déu o divina, en Déu e en les intel·ligències separades; e la dels hòmens speculatiu és molt conforme e molt semblant a aquesta.

E lo senyal de açò és que los // (f. 127v) bruts animals no participen gens de aquesta vida, n[i] els hòmens bestials. E los àngels viuen tostemps segons aquesta vida e la benaventurança dels hòmens en tant és benaventurada, en quant és semblant ad aquesta. E los bruts, com ya és dit, ni los hòmens brutals, per no ésser speculatiu, no poden ésser benaventurats. E los hòmens intel·lectuals tant són més benaventurats, quant són més alonguats de la bestialitat e propincs e acostats al intel·lecte o divinitat. E aquesta propinquïtat en aquesta vida és verdadera noblesa. E en aquesta e en l'altra és perpètua e total felicitat e benaventurança e, per tant, se segueix aquesta sola tenir lo propi nom de benaventurança, *et cetera*.

Honzén capítol diu quina manera de béns se requiren a la felicitat speculativa.

[C]apítol onzén diu que lo benaventurat speculatiu ha mester algunes coses exterior[s], axí com sanitat et *victu et vestitu* e servey rahonable, perquè la flaquea humana ab les grans congoxes // (f. 128r) e misèries de la vida no pot vacar a la contemplació, emperhò no ha mester moltes coses per a la tal felicitat. E la *per se sufficientia* no stà en la superfluïtat. E, per tant, dificultós és los príncipes e senyors de les mars e de les terres ésser benaventurats, perquè en la tal multitud de béns de fortuna el ànimo se n'altera e -s fa vaguabunt, no reposant prop de una cosa. E per ço^b, la penssa dels tals no pot star afixa ni ferma en la speculació. E veem manifestament los migans e simples hòmens comunament fer més actes virtuoses que ·ls semblants.

E, per tant, Solon^c e Anaxàgoras no posaren benaventurança en lo rich ni en lo poderós, mes en aquell qui moderadament, rahonablement, migans béns posseex. E no y ha maravel·la que a molts ydiotes e popula[r]s semble lo contrari, car aquests solament jutgen dels béns que ells conexen. E la auctoritat de aquests^d sancts famosos fon molt creguda, perquè, essent hòmens de gran stat, determenaren sa vida ab poquedat de béns de fortuna, prenent solament los que eren a la necessitat e ornat ocult de la vida, // (f. 128v) stant apartats de les conclusions e accions polítiques, foren dedicats totalment e vacaren en la speculació e feren aquella vida fins a sa fi.

E en les coses morals més avem de mirar les obres que les paraules, donchs diem segons açò que al que és millor disposat en la part del entendre e cura més e obra segons aquella part e viu, aquest és més amat de Déu. E, pux que veritat és que Déu ha cura dels actes humans, rahonable és que ell se alegre e delecte e ame lo que li és més semblant. E no ha cosa semblant a Déu sinó lo enteniment. Segueix-se tantost que tots los que viuen segons aquesta vida o part, Déus ha cura d'ells, els ama, els regracia com ha amichs. E aquestes coses no poden star sinó en lo savi e Déu no ama sinó aquel. Seguir-s'[h]a sols lo savi, per ésser de Déu amat, ser felicíssim e vertaderament benaventurat.

Capítol dotzé, repetint lo passat, diu que en tres maneres se fan los hòmens bons segons la oppenió dels antichs: o per natura o per lonch costum o per doctrina. E aprova aquest dit e reprova'l en part. //

(f. 129r) [D]emana en aquest dotzén capítol qüestió si per ventura ha determenat sufficientment en lo passat de les virtuts e de la^e amistat e de la delectació, etc., figuralment

- a. Cf. *el testimoni d'A*, E, M1, M2, M3 i O: no ay otra operación ni otra vida a ellos devida sino la divina que es la speculacion intelectual. E por tanto la felicitad es operación de Dios o divina. operación ... operación *om*. C
- b. *Segueix com canc.*
- c. *Corregim la lliçó solem de C per Solon d'acord amb el testimoni d'A*, E, M1, M2, M3 i O.
- d. *Segueix aquexos canc.*
- e. *Segueix a que cancel·lem.*

axí com avia promés. E diu si la elecció dels hòmens té alguna fi en saber de les virtuts tehòricament o solament la pràctica.

Determenant diu que en les operacions humanes molt més aprofita la obra que la especulació, car, si les paraules soles bastassen per a fer los hòmens bons, molt gran lahor e premi se devia dar als persuaso[r]s e eloqüents; no obstant que diu que les paraules e persuasions tenen gran força a provocar los ànimos dels jóvens tractables e benignes. E [h]a-y altres molts que no són persuasibles perquè no obeeixen a la vergonya, mas a la temor, car no s'aparten de les coses males per ser vils, mas per les penes; e, com no sien disposats a gustar lo bé, avvorrexen-lo. E aquests tals no són transformables ni convertibles per negunes paraules, ara sien per natura tals, ara per lingua costuma.

E diu més que en tres maneres // (f. 129v) se fan los hòmens bons, segons la opinió dels antichs: uns dien que per natura, altres per lonch costum e altres per doctrina. E diu que manifest és que per naturalea no són bons ni mals. E la doctrina o paraula no són bastants a persuadir a tots. Emperhò, per alguna divina causa, ve la benaventurança a aquells que naxen ben afortunats e tenen la ànima disposta axí com terra fèrtil he laurada per a rebre la sement de la persuasió o doctrina e habitar-la per lonch ús.

E, per tant, lo que viu segons la passió no és disposat de rebre el tal millorament. E, naturalment, ha hom de amar lo bé e avorir lo mal per ésser bo. E, per açò, és dificultós nengún jove ser bo, perquè viure segons les virtuts és aspre e, per ço, convé que totes les policies ben ordenades tinguen leys per a nodrir los jóvens en comú, segons la disposició e stats e segons ço que han de usar. E convé que ·ls fabricado[r]s de les leys posen principis o premis^a de utilitats e honors en aquells que bé usen. E per lo contrari, als rebells deuen dar punicions e penes // (f. 130r) per què es castiguen. E als qui són insanables e incor[r]egibles apartar-los perquè no cor[r]ompen los altres. E deuen-se punir los tals ab les tristors que més contrarien a ses delectacions –com al que desiga star en una ciutat per viure delicadament, desterrar-lo en alguna illa o terra solitària apartada de delectacions–.

Tretzén capítol declara qual és la causa de les bones costums e bones leys en lo poble.

[T]retzén capítol diu que per ço que havem dit de la pena e premis he bona costuma e mala, és mester que y aya rey bo o ley ordenada, que mane les coses que s'an de fer en la ciutat; car açò no y bastaria la paraula del pare ni amich a tothom, perquè^b tots no són dispo[s]ts com dit és.

E diu més, que sola la ciutat dels Lacedemonis se tenia ley de la comuna nodrició dels jóvens e dones; e aquella era ley maravellosa. E diu que en moltes ciutats ho an permés e dextat a // (f. 130v) cascú segons son arbitre. Y en les tals ciutats que freturen de sembla[n]t ley, bo és que ·ls pares tinguen gran ànsia de nodrir los fills molt més prop los enteniments e costumes que prop los nodriments corporals. E diu que no diferen que los tals monicions se facen per leys scrites o no, car en la músicha molts canten bé que no saben l'art, per imitar altra veu, e axí en la retòrica e axí en les coses morals.

E cert és que los fills prenen grantment de les costums de sos parents axí com naturals. E a les veguades, aquestes doctrines e costums se ensenyen per paraules universals, de vegades per speriències particulars, axí com en la medecina –axí com dient que a tot febrecitant és bo tenir abstinència e no fer exercici e per ventura a algun febrecitant nouran aquestes coses; e per ço, per ésser bon metge, ha^c mester saber la rahó universal per què obra y el subjecte particular prop del qual és la tal malaltia–. Emperhò, molts poden star metges de si matexs per les speriències que de si han prova he axí matex per speriència d'ús se poden fer bons, encara que ignoren la rahó universal de la bondat.

a. o premis *interl. sup.*

b. *Segueix a canç.*

c. *Corregim la lliçó he de C per ha.*

E per tant, diu que lo fabricant de la ley deu saber e conjecturar les disposicions e qualitats de aquels a qui 's dóna la tal ley, axí com en la medecina lo metge ha de saber la disposició // (f. 131r) dels pascients, etc.

Quatorzén capítol e últim declara què tal [h]a ésser el fabricant de les leys e qual és la causa de les congregacions, principats e policies.

[C]atorzén capítol e dar[r]er declara quin ha de ésser lo fabricant de les leys, lo qual té gran utilitat en lo món. E cert és que, preses les fins de cada cosa, el hom té sa fi com avem provat e les obres dels hòmens han de ésser hordenades en tal manera que servesquen a aquella fi. E, com tots no saben qual és aquella fi, és necessari que aquest fi e ses hores stiguen determenats per leey. E diu que no sola la ley és necessària per a (...)ª a conservar-les en los grans [e] adults.

E diu que les paraules universals convenen molt a les sciències speculatives e les obres particulars e accions a la sciència moral. E diu que los fabricadors de les leys no poden ésser sens aquestes dos, car –com la un fi sia apartar el enteniment de errada e el altre bonificar // (f. 131v) lo apetit– convenient cosa és que els semblants tinguen alguna manera de sciència e no menys de la experiència. E, per açò, diu que molts sofistes prometen que ensenyaran la políticha dient persuassions sens obres e no ensenyen, car tampoch en les altres arts mequàniques no les ensenya lo que no les sab e obra segons aquelles, axí com scriure e hedificar, etc. E diu que no són dits metges los que^b sola ha[n] la medecina en scrit, axí com no són morals, encara que sàprien totes les paraules de les leys, emperhò aquestes rahons aprofiten als sperits en cada una de les particulars obres.

E diu més que bo serà intentar^c, axí com avem fet palpablement, tractar de la polítiqua: quina cosa és e per què fon congregada. E per açò, dirà com la vida és tres maneres, ço és: viure e suficientment viure e virtuosa e benaventuradament viure. E cert és que hun hom solitari pot viure, // (f. 132r) emperhò [in]suficientment^d, e per açò és necessari que aya companyia de muller, fill o servidor o alguna cosa en loch de servidor. E aquesta vida és sufficient per a sols viure, emperhò no és neta ne virtuosa ne bona.

E, per açò, és necessària congregació hon aya moltitud de hòmens e distinció de graus e de oficis, hon deu aver savis que ensenyen e milloren la part intel·lectual, e príncep he fabricado[r]s de leys virtuoses que hordenen tota la humana vida en aquella polítiqua, levant e tolent les injúries e violències, perquè tothom visqua en pau e que no sia nengú en la ciutat que no 's conte en algun grau de aprofitar a la cosa púbbliqua: los huns defenent-la, los altres millorant-la en oficis e artificis, etc.

E axí matex, los tals fabricado[r]s e ordenado[r]s de leys deuen proveyr, après la pau e concòrdia de la ciutat, com sia sana e fèrtil o abastada. E // (f. 132v) totes les leys que adrecen aquestes fins són bones e les que desvien són males. E diu que, per a tractar aquestes coses, és mester veure les oppinions dels antichs e les diversitats de ses opinions e leys. E, après, jutgarem quals són bones o males, com veyam que algunes de les tals leys salven la policia per una part, e per l'altra la corrompen. E diu més que, vista la condició de la policia e quines leys la salven e quals la defensen o defenexen^e, porem fer algun mig polítich conjecturat segons la rahó humana, axí com fem en la ètiqua.

E axí ayam dit universalment el prohemi e introducció de la polítiqua.

Explicit decimus liber et ultimus

- a. Cf. *el testimoni d'A*, E, M1, M2, M3 i O: no solo la ley es necesaria para enseñar las costumbres a los jóvenes, mas es también necesaria para conservarlas en los grandes e adultos. para ... para om. C.
- b. *Segueix no canç.*
- c. *Corregim la lliçó* contar de C per intentar d'acord amb *el testimoni d'A*, E, M1, M2, M3 i O.
- d. *Corregim d'acord amb el testimoni d'A*, M2, M3 i O.
- e. Cf. *el testimoni d'A*, E, M1, M2, M3 i O: destruyen.

Glossari filosòfic

Citem en primer lloc el terme tal com apareix al manuscrit català i assenyallem el mot grec del qual prové, després consignem entre parèntesi la transliteració llatina de la *Translatio Lincolniensis* de Robert Grossteste.

- Autequastos < αὐτοέκαστος (*authekastos*): sincer, manifestador de la veritat en la seua manera de viure i de parlar.
- Bomoloco < βωμολόχος (*bomolochus*): burleta, aquell que es riu excessivament d'altri.
- Baunasso / Vaurasia < βαναυσία (*banausia*): aquell que s'excedeix en les grans despeses fent palesa la seua vulgaritat.
- Caym < χαυνός (*chaunus*): vanitós, aquell que s'excedeix en la pròpia estima.
- Deínoia < δεινότης (*deinotita*): habilitat natural que permet d'esdevenir virtuos amb la inclinació que fa actius els homes.
- Eriqueya < ἐπιείκεια (*epieikeia*) equitat en l'aplicació moderada i prudent d'una llei o principi.
- Eubolia < εὐβουλία (*eubulia*): virtut consistent a deliberar correctament.
- Eutrapelia < εὐτραπεία (*eutrapelia*): virtut consistent a saber divertir-se en la mesura justa.
- Fisis < φύσις (*physis*): natura, entesa com a causa interna del canvi, també del moviment i del repòs.
- Gnomeya < γνώμη (*gnomen*): judici recte, virtut consistent a saber judicar correctament les accions dels altres.
- Omodoxia < ὁμοδοξία (*omodoxia*): igualtat de parers o unitat d'opinió a base d'un acord accidental.
- Monàstica (*monostica* segons el proemi de les *Sententia Libri Ethicorum* de Tomàs d'Aquino i sense correspondència en la *Translatio Lincolniensis*): reflexió ètica sobre com l'individu modera els apetits i les passions mitjançant l'adquisició dels hàbits mitjans o virtuts.
- Nomehesia < deturpació de νέμεσις (*nemesis*): indignació assenyada, passió laudable de qui s'indigna amb la prosperitat dels roïns.
- Philomitia < metàtesi de φιλοτιμία (*philotimia*): vici consistent en l'ambició desmesurada dels honors petits.
- Policia < πολιτεῖα (*politeia*): règim constitucional consistent en una democràcia moderada considerada la millor forma de govern per Aristòtil, en referència a l'organització social de la ciutat-estat grega.
- Preconsiliació < προβεβουλευμένον (*preconsiliatione*): allò pre-

deliberat, allò que es prefereix a les altres opcions en la part voluntària de la deliberació.

- Sinesia < σύνεσις (*synesis*): virtut consistent a saber judicar correctament les accions pròpies i escollir-ne l'adequada a cada situació.

Bibliografia

A) *Fonts manuscrites*

BARCELONA,
Arxiu de la Corona d'Aragó,
ms. Ripoll 161
Biblioteca de Catalunya,
ms. 296

CAMBRIDGE,
University Library,
ms. *add.* 8275

MADRID,
Biblioteca Histórica de la Universidad Complutense
ms. 152
Biblioteca Nacional,
ms. 685
ms. 1204
ms. 4514
ms. 6710
ms. 7076
Biblioteca de la Real Academia de la Historia,
doc. 9 /4855

NÀPOLS
Biblioteca Nazionale
ms. VIII.G.4

OXFORD
Bodleian Library
ms. Span. d. 1

SAN LORENZO DEL ESCORIAL
Biblioteca del Monasterio
ms. D.III.2
ms. F. III. 23
ms. K.II.13

VALÈNCIA
Biblioteca Capitular
ms. 211

VATICA, CIUTAT DEL
Biblioteca Apostolica Vaticana
 ms. vat. lat. 2054

VITORIA,
Biblioteca del Seminario,
 ms. 9

VIC,
Biblioteca Capitular,
 ms. 232

B) Literatura crítica:

- CAMÓS, L. «Breve tratado del privilegio llamado *guiatge de virtualles*». *Barcelona, divulgación histórica*, Barcelona, vol. VI, 1948, p. 178-185.
- FAULHABER, CH. B. «Sobre la cultura ibérica medieval: las lenguas vernáculas y la traducción». *Actas del VI Congreso Internacional de la Asociación Hispánica de literatura medieval* (J. M. Lucía, ed.). Alcalá de Henares, Universidad de Alcalá, 1997.
- FERRER, R. *La lectura en Valencia (1416-1474): una aproximación histórica*. Tesis doctoral inédita dirigida per Francisco Gimeno, València : Universitat de València, 1993.
- GLORIEUX, P. «L'enseignement au moyen âge. Techniques et méthodes en usage á la Faculté de Théologie au XIIIe siècle». *Archives d'histoire doctrinale et littéraire du Moyen Age*, 35 (1969): 65-186.
- GONZÁLEZ ROLÁN, T; MORENO, A; SAQUERO, P. *Humanismo y teoría de la traducción en España e Italia en la primera mitad del siglo XVI. Edición y estudio de la «Controversia Alphonsiana» (Alfonso de Cartagena vs. L. Bruni y P. Candido Decembrio)*. Madrid: Ediciones Clásicas, 2000.
- GRABMANN, M. *Methoden und Hilfsmittel des Aristotelesstudiums im Mittelalter*. München: Bayerischen Akademie, 1939.
- GUILLEMI DE CONCHIS. *Summa de Philosophia in vulgari* (L. Badia / J. PUJOL, eds.). Turnhout, Brèpols, 1997. Corpus Christianorum, Continuatio medievalis, nº152.
- HEUSCH, C. «Index des commentateurs espagnols médiévaux d'Aristote (XIIe-XVe siècles)», *Atalaya*. 2 (1991): 157-175.
- ISIDOR DE SEVILLA. *Etymologiarum*, Madrid: BAC, 2004.
- JULLIEN DE POMEROL, M.-H; MONFRIN, J. *La bibliothèque pontificale à Avignon et à Peñíscola pendant le grand Schisme d'Occident et sa dispersion : inventaires et concordances*. Paris / Roma: École Française de Rome, 1991. 2 vols.
- LAWRANCE, J.N.H. «Nuño de Guzmán and Early Spanish Humanism: Some Reconsiderations». *Medium aevum*, 51 (1982): 55-85.

- LAWRANCE, J.N.H. *Un episodio del protohumanismo español: Tres opúsculos de Nuño de Guzmán y Gianozzo Manetti*. Diputación de Salamanca, Salamanca, 1989.
- LINES, D. A. *Aristotle's Ethics in the Italian Renaissance (ca. 1300-1650)*. Leiden-Boston-Köln: Brill, 2002.
- LOHR, C. H. *Commentateurs d'Aristote au moyen-âge latin. Bibliographie de la littérature secondaire récente*. Friburg: Éditions universitaires, 1988.
- MOTA, C. «Sobre la fortuna del compendio de las *Éticas* de Aristóteles atribuido a Alonso de Cartagena». *Actas del II Congreso Internacional de la Asociación Hispánica de Literatura Medieval. (Segovia, del 5 al 19 de Octubre de 1987)*, (J.M. LUCÍA, y otros eds.) vol. II. Alcalá de Henares: Universidad de Alcalá, 1992, p. 549-561.
- MONFRIN, J. «La bibliothèque Sánchez Muñoz». *Studi di Bibliografia e di Storia in onore di Tammaro di Marinis*, (R. de Maio, ed.) vol. III. Verona: Giovanni Mardesteig, p. 229-269.
- MORRÁS, M. «El debate entre Leonardo Bruní y Alonso de Cartagena: las razones de una polémica». *Quaderns. Revista de traducció* 7 (2002): 33-57.
- PAGDEN, A. R. D. «The diffusion of Aristotle's Moral Philosophy in Spain, ca. 1400 – ca. 1600», *Traditio* XXXI (1975): 287-313.
- PARRILLA, C. «En torno al *Libro de Séneca contra la ira e la saña*». *La literatura en la época de Sancho IV*, (C. Alvar, J.M. LUCÍA, eds.). Alcalá de Henares: Universidad de Alcalá, 1996, p. 245-255.
- PÉREZ-PRENDES, J. M. *Los procesos forales aragoneses*. Granada: Universidad de Granada, 1997.
- RIERA I SANS, J. «Catàleg d'obres traduïdes en castellà durant els segles XIV i XV»: *Segon Congrés Internacional de la Llengua Catalana* (A. Ferrando, ed.), València, 1989, p. 699-709.
- RUBIÓ I LLUCH, A. *Documents per l'història de la cultura catalana Mig-aval*, vol. II. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans, 1921.
- ROBLES, L. «El estudio de la *Ètica* en España (del siglo XIII al XX)». *Repertorio de Historia de las Ciencias Eclesiásticas en España*, VII, Salamanca, 1979, p. 235-353.
- RUSSELL, P. E. PAGDEN, A. «Nueva luz sobre una versión española cuatrocenista de la *Ètica a Nicómaco*: Bodleian Library, ms. *Span. d.1*». *Homenaje a Guillermo Guastavino*, Madrid, 1974, p. 125-146.
- SÁNCHEZ CATÓN, F. J. *Libros, tapices y cuadros que coleccionó Isabel la Católica*. Madrid: CSIC, 1950.
- TEIXIDOR, J. *Estudios de Valencia. Historia de la Universidad hasta 1616*. (L. Robles, ed.). València: Universitat de València, 1976.
- TOMÁS D'ÁQUINO. *Sententia Libri Ethicorum* (ed. R. A. Gauthier). Roma: Santa Sabina, 1969.
- UÑA, A. «Aristóteles en el siglo XIV. La técnica comentarística de

- Walter Burley al Corpus Aristotelicum». *La ciudad de Dios*, 190 (1977): 477-533.
- VICIANA, M. *Comentari a l'Econòmica d'Aristòtil* (ed. A. Ferrando), Sant Boi de Llobregat: Edicions del mall, 1982.
- WITTLIN, C. «Les manuscrits 'dits del Papa Luna'», *Estudis Romànics*, 11 (1967): 11-32.
- WITTLIN, C. *De la traducció literal a la creació literària*. Barcelona: Universitat de València, Biblioteca Sanchis Guarner, Barcelona, 1995.
- ZARCO CUEVAS, J. *Catálogo de los manuscritos catalanes, valencianos, gallegos y portugueses de la biblioteca de El Escorial*. Madrid: Tipografía de archivos, 1932.